34

100 soruda / sosyoloji el kitabı / doğan ergun

100 SORUDA

SOSYOLOJİ EL KİTABI

DOĞAN ERGUN

6. BASKI

GERÇEK YAYINEVİ

100 SORUDA SOSYOLOJİ EL KİTABI

Doğan Ergun

100 SORUDA DİZİSİ: 34

Birinci Baskı: Ocak 1973
Genişletilmiş İkinci Baskı: Ekim 1974
Üçüncü Baskı: Ocak 1979
Dördüncü Baskı: Ocak 1984
Beşinci Baskı: Kasım 1990
Altıncı Baskı: 1993

Kapak: Sait Maden
Kapak Baskısı: Reyo Basımevi
İç Baskı: Özal Matbaası
Cilt: Esra Mücellithanesi
93.34.Y.0091.44

ISBN 975-7551-15-5

DOĞAN ERGUN

100 SORUDA SOSYOLOJİ EL KİTABI

GERÇEK YAYINEVİ
Cağaloğlu Yokuşu, Saadet İş Hanı, Kat 4
İstanbul

ÖNSÖZ

Üretim ilişkilerinden konuşulan dile kadar karmaşık bir yığın kurallar bütünü olan toplumu inceleyen sosyoloji, aynı karmaşıklığı yansımış olarak kendinde taşıyan bir bilimdir. Buna, bir de, toplum bilimi olarak doğa bilimlerininkinden farklı olan nesnelliği eklenirse, onun, daha zor bir bilim olduğu görülür. Böyle bir bilimin el kitabının - hem de her biri bir uzmanlık gerektiren dallarının gittikçe çoğaldığı bir zamanda - yalnız bir kişi tarafından yazılamayacağını bilimsel bilgiyle az çok ilgisi olan herkes bilir. Fakat, «100 Soruda Dizisi»nin amacı ve kitap boyutu, bu çabanın bir kişiden gelmesini gerektirmiştir. Bunu fırsat bilerek, ülkemizde sosyolojinin gelişmesinin, yakın tarihsel evrimimizin de gereği olarak, gösterdiği kimi zaman tıkanıklık kimi zaman dağınıklık önünde, «sosyoloji nedir» sorusunu yeniden cevaplandırma denemesine girdim. Böyle bir girişimin, dilimizdeki ilk deneme olduğu düşünülürse, beraberinde getireceği eksiklik okurlarca anlayışla karşılanacaktır her halde.

Üstelik, böyle bir denemeye girişmenin zamanı da gelmişti; çünkü, «Sosyolojide yasa yoktur.» diyecek kadar her bilimin amacının belirleyicilik (determinizm) aramak olduğunu bilmeyen yabancı, yerli sosyologlar da, «Saydım, sosyolojide 204 yasa vardır.» diyecek kadar yasanın ne olduğunu bilmeyen yabancı sosyolog da ülkemizde etki alanı buluyorlardı.

Şunu da söylemek gerekir ki, daha çok «sosyoloji nedir»e cevap verebilmek için, bir sosyoloji tarihi yazmaktan özellikle kaçınmaya çalıştım. Fakat, bugünkü geçerli bilgileri, evrim ve gelişmelerine göre açıklayabilmek zorunluluğu ister istemez kitabın bir kısmını sosyoloji tarihi biçiminde geliştirdi.

Ankara, Ocak 1973 — Doğan Ergun

I. BÖLÜM

SOSYOLOJİ ÖNCESİ: TOPLUMSAL FELSEFE

Soru 1 : Sosyolojiden önce ne vardı? Toplumsal felsefe nedir?

Her toplumun, toplum yapısı ve yaşama sorunlarıyla karşılaştığını anlamak, bu sorunların toplumdan topluma, devirden devire değişen özellikler ve çözüm yolları taşıdığını görmeğe başlamak için, insanlar, bir **Aristote'u**, bir **Auguste Comte'u**, bir **Karl Marx'ı** beklemediler. Tarihte, onsekizinci yüzyıldan önce, genel olarak toplumsal örgütlenme toplumsal düzen ilkelerini belirtmek ve özel olarak her toplumsal bunalım döneminde, bunalıma bir çözüm yolu bulmak için insanlar düşünmüşlerdir. Toplumların toplumsal gerçeği ve onun hareketi üzerine oluşan bu düşünceler, gözlemlere, zaman zaman araştırmalara dayanan düşünceler olmuştur. Aslında toplumsal gerçeği anlamaya, onun sorunlarını çözmeye daha doğrusu bir toplumsal yapı düzenlemeye yönelen, bugün, toplumsal felsefe ya da siyasal felsefe ve hattâ toplumsal düşünce deyimleriyle adlandırdığımız düşünce biçiminin tarihi, insan düşüncesi kadar eskidir.

Yaşayabilmek için doğayla savaşa karşı bir arada olma zorunluluğu, insanları, bir arada olma olgusu üzerine düşündürmeğe başlamıştır. Belirli bir doğa parçası üzerinde yaşayabilmek için insanlar nasıl bir arada olmalıdırlar? Bu soruya cevap aramak, insanları, insan - doğa ilişkilerini ve insanların kendi aralarındaki ilişkileri düşünmeğe ve düzenlemeğe götürmüştür.

Tarihsel evrim içinde toplumsal felsefenin, gittikçe çelişerek, ilerlediği dönemler ve bu dönemlerin temsilcileri olmuştur. Sosyolojik düşünceye katkıları ne olursa olsun, ya da sosyolojiye öncü-

lük etme dereceleri ne olursa olsun, bu kişilere sosyolog denemez. Muhakkak nitelemek gerekirse, onlara **toplumsal filozof** ya da **siyasal filozof** diyebiliriz ancak. Çünkü, onsekizinci yüzyıldan önce, insan ve toplum konuları **felsefe, din, metafizik** ve **ahlâk** içinde ya da bunlar açısından düşünülüyor, inceleniyordu. Böylece, toplumsal bilim değil, toplumsal felsefe yapılıyordu. Böyle bir toplumsal felsefe de, çoğu zaman yukarıda adı geçen disiplinlerin taşıdığı değer yargılarını yansıtıyordu.

Soru 2 : Toplumsal felsefenin ilk çağdaki tanınmış temsilcileri kimlerdir?

Tarihsel evrimle beraber gelişen toplumsal felsefenin ilkçağdaki tanınmış temsilcileri olarak, gözlemleri ve toplumsal olguları çözümleme çabalarıyla toplumsal felsefeye aşamalar kazandıran **Platon** ve **Aristote**'u görüyoruz.

Yunan filozofu **Platon (M.Ö. 429-347)**, soyut uslamlamalara dayanarak Eski Yunan sitelerinin evrimini görmeğe çalışır; başka bir deyişle, siteleri oldukları gibi ya da yaşadıkları gerçek içinde incelemez; olmaları gerektiği gibi düşünür ve düzenlemelerini önerir. Platon'un, insanı ve toplumu inceleyen toplumsal felsefesi, onun genel felsefesel sistemini yansıtır. Ona göre, felsefenin amacı fikirler kuramını bulmaktır; bilimin konusu olan gerçek, özel ve geçici olaylarda, olgularda aranmamalı, fikirlerde aranmalıdır. Çünkü, her fikir her varlığın, her varlık grubunun soyut modelidir. Ve yine Platon'a göre, fikirlerin düzeni toplumun düzeninin modeli olmalıdır. Şu halde, konuları zaten fikirler olan filozoflar, siteleri en iyi yönetebilecek kişilerdir. Yukarıdaki idealist tutum ve görüşlerine karşın, Platon'da «ekonomik ve toplumsal olguları bilimsel olarak incelemek için bir çaba» görülür. Zaman zaman, eserlerinde, coğrafyasal koşullar, nüfus hareketleri, işbölümü, ticaretin gelişmesi ve sonuçları gibi öğeler ileri sürmüştür. Ekonomik olguların önemini ve sınıf uyuşmazlıklarını görebildiği için, «Bir sitede her zaman birbirine karşı savaş halinde olan en az iki sınıf vardır; bunlar zenginler sınıfı ve fakirler sınıfıdır,» diyebilmiştir.

Platon, toplumsal felsefesini daha çok **Cumhuriyet** ve **Yasalar** adlı eserlerinde anlatmağa çalışmıştır.

Toplumsal felsefesini gözlemler üzerine kuran **Aristote (M.Ö. 384-322)**, yaygın ve çeşitli somut araştırmalara girişmiştir. 158 Yunan ve yabancı sitenin anayasalarını ve toplumsal kurumlarını inceleyerek, karşılaştırmalı anayasa hukuku yapmıştır. Fakat, dayandığı metafizik, onun insan ve toplum konularıyla ilgili görüş ve in-

celemelerini çok sınırlandırmıştır. Aristote, toplumlarda gözlemini yaptığı, incelediği olaylardan ve olgulardan toplumsal yaşantının yasalarını çıkarmağa çalışır. Fakat, kendisinin metafizik doğa anlayışı toplum anlayışına temel olmuştur. Şöyle ki, ona göre, insan «siyasal bir hayvandır». Fakat, insan toplumu ile hayvanlar arasında bir derece farkı vardır. İnsan toplumunun amacı sadece yaşamak değil, iyi yaşamaktır. Bu iyi yaşama görüşüne göre toplum ya da sitenin örgütlenmesi gerektiğini ileri sürer. Aristote'a göre, toplumsal gerçek dört kurucu öğeden meydana gelir; bu öğeler, toplumun bireyleri arasındaki psikolojik yönden dayanışma - gruplar, devlet - ve âdet, ahlâk, hukukun tümü olan toplumsal denetlemelerdir. Aristote, bu öğeler arasında önceden kurulmuş bir düzeni var sayar ve bu düzenin kusursuzluğuna inanır. Bu, gerekçi bir görüştür. Aristote, bir toplumun gruplarındaki nüfus, ekonomik faaliyetler ve mal - mülk dağılımı gibi etkenlerin değiştiği, değişebildiği gerçeğini kabul eder; fakat, bu etkenlerin kusursuzluk içinde bir dengeye kavuşması ve bu dengenin yasalarının bulunması gerektiğini savunur. Ona göre, toplumlardaki düzensizliğin, dengesizliğin başlıca nedeni eşitsizliktir.

Ayrıca, Aristote, köleliği bazı insanların yaradılışlarında ya da ırksal olarak aşağı olmalarında temellendirmek isteyerek, kölelik kurumunun doğru bir şey olduğunu savunuyor ve onu hakir gösteriyordu.

Aristote, insan ve toplumla ilgili düşüncelerinin çoğunu en tanınmış eseri olan **Politika**'da yazmıştır.

Onun Politika adlı eseri «bir bakıma hem sosyoloji ve ekonomi hem de siyasal bilim el kitabıdır.» Fakat bu kitapta siyasal bilimin başta geldiği, sosyoloji ve ekonomiyi kapsadığı her zaman söylenmiştir.

Buna rağmen kimi düşünür ve yorumcular Aristote'da siyasal bilimin sosyolojiden ayırdedilemeyeceğini ileri sürmekte ve Aristote'un siteyi şöyle gördüğünü yazmaktadırlar: «Site, içinde insan doğasının tamamladığı bir topluluktur ve iktidar örgütünün niteliği olan rejim her sitenin kendi özelliğini belirtir.» Aristote, azınlıkla çoğunluk arasındaki karşıtlığa göre rejimleri sınıflandırmaya çalıştığı halde, en önemli karşıtlık olarak zenginlerle fakirler arasındaki karşıtlığı görür. Ve bu tutum, Aristote'u yorumlayanlara göre Aristote'un yöneten sınıfı açıklamak için siyasal yorumla ekonomik yorum arasındaki kararsızlığını gösterir. Ve bu kararsızlık, daha çok Aristote'u toplumu iyi yönetmeye elverişli toplumsal tabaka üzerine düşünmeğe götürür; ve Aristote, orta sınıfların iktidarda olmasını diler. Aristote bir toplumda siyasal hiyerarşi ile toplumsal hiyerarşinin çakışması gerektiğini savunur: Ona göre bir toplumu yöneten-

ler aynı zamanda temel görevi yapanlardır, ve en büyük prestijli olanlardır; çünkü toplumun özünün açığa vurulduğu etkinlik alanı siyasettir.

Gerek Platon'un gerek Aristote'un, daha doğrusu bütün ilkçağ düşüncesinde toplumun tümü devlete özdeş olarak görülmüştür. Başka bir deyişle, toplumsal düzenle siyasal düzen arasında bir ayrılık, bir karşıtlık görülmemiştir. Ve bu yanlış görüş onyedinci yüzyıla kadar devam edecektir.

Soru 3 : Ortaçağda Batı toplumsal felsefesinin nitelikleri nelerdir ve tanınmış temsilcileri kimlerdir?

Batı'da ortaçağın toplumsal felsefesi ortaçağın Hıristiyan skolastik felsefesinin etkisi altında kalmıştır. Hıristiyan skolastiğinin amacı, iman dediğimiz dinsel inançla insan aklını ya da insanın aklıyla edindiği bilgiyi uzlaştırmak olmuştur. Bu skolastik, düşünceyi dinle temellendirmiş ve dinle sınırlandırmıştır. Batı'nın bu çağında insan, özgür olarak araştırıcı bir biçimde, eleştirici bir yetkiyle insan ve toplum konularına eğilememiştir. Aynı çağın ilk yüzyıllarında, genel olarak uğraşıları ahlâk konuları olan ya da toplumsal olguları yalnız ahlâk bakımından inceleyen Hıristiyan din adamları ve filozofları, «Toprağın ürünleri bütün insanlara eşit olarak verilmiştir,» ilkesini benimseyerek özel mülkiyeti yermişlerdir. Fakat, yalnız ve yalnız ahlâk açısından bu tutumu almışlardır. Bu tutum, ilkçağ toplumsal felsefesi önünde önemli bir yenilik, hattâ yenilik sayılamaz. Batı ortaçağının ilk dönemi sayılan bu yüzyıllarda toplumsal filozof diyebileceğimiz Saint Augustin (354-430), Tanrı Sitesi adlı kitabında doğal hukuk, doğal özgürlük, bunların sonucu «liberalizm», siyasal iktidar ve adalet konularını incelemiştir. Fakat, bütün bu konuları uzlaştırmak istediği Platonizm ile Hıristiyanlık ilkeleri bütünü içinde, yani uzlaştırmak istediği dinsel inançla insan aklı bütünü içinde çözmeğe çalışmıştır. İlkçağ toplumsal felsefesinin ortaçağa aktarılmasında önemli rolü ve payı olan Saint Augustin Kilisenin devlete üstünlüğünü belirtmiş ve savunmuştur. Saint Auçustin'den sonra aşağı yukarı bin yıl boyunca, Batı'da, insan ve toplum konularıyla ilgili önemli sayılabilecek yeni bir görüş, yeni bir yorum belirtileri hiç görülmemiştir. Gelenekçilik hiçbir insan sorununu yeniden düşündürmemiştir. Bu uzun aradan sonra, Saint Thomas d'Aquin (1225-1274), Aristote'dan esinlenmiş, hem de Aristote gibi köleliği doğru bulunca kadar, ve onun öğretisini yaymağa çalışmıştır. Hem «Yasa çoğunluğun iradesidir,» düşüncesini ilkeleştirmiş hem de en ünlü temsilcisi olacak kadar Hıristiyan skolastiğini savunmuştur.

Batı'da ortaçağın bu döneminde Thomas ve öteki din adamları ve filozoflar, ahlâk konuları dışında, ödünç para vermenin yasalara göre uygunluğu, uygunsuzluğu gibi hukuk sorunlarını da incelemişler ve faiz almaya, tefeciliğe karşı gelmişlerdir. Fakat, genel olarak Batı'da ortaçağ düşünürleri toplumsal felsefeye yeni bir görüş, yeni bir yaklaşım getirmekten daha çok Aristote'un görüşlerinin etkisi altında kalmışlardır.

Soru 4 : Ortaçağda Doğu toplumsal felsefesinin nitelikleri nelerdir ve tanınmış temsilcileri kimlerdir?

Ortaçağda Doğu'da insan ve toplum konularıyla ilgilenen toplumsal felsefelerden, taşıdığı önem ve alanın yaygınlığı bakımından daha çok tanınan İslâm Doğu toplumsal felsefesini biliyoruz. Deyimden de anlaşılacağı gibi bu toplumsal felsefenin ilk özelliği, İslâm felsefesi ya da İslâm düşüncesinde temellenmiş olmasıdır. Şu halde, İslâm felsefesinin kapsamını kısaca belirtmek gerekir.

Özellikle Abbasiler zamanında çok gelişen İslâm şehirlerinde İslâm uygarlığının özgür düşünceye açık olduğunu, bugün, tarihçilerin çoğu onaylamaktadır. Bununla beraber, İslâm felsefesinin sürekli olarak Yunanca'dan çevrilen eserlere bağlı kalmış seçici (eklektik) bir felsefe olduğu da yine tarihçiler tarafından belgelenmektedir.

Fakat, şunu da özellikle belirtmek gerekir ki, İslâm Doğu felsefesi, Hıristiyan Batı felsefesinin ilk doğmacılarına göre, Yunan felsefesini daha çok hoşgörücü ve karşılaştırmacı bir tutum ve anlayış içinde benimsemeğe çalışmıştır. Eski Yunan felsefesiyle ortaçağ Hıristiyan Batı felsefesi arasında yaptığı aracılık da İslâm felsefesinin tarih bakımından önemini belgelemektedir.

İslâm Doğu toplumsal felsefesi konusunda, Farabi ve İbni Sina'dan bu kitapta söz edilmesini beklememek gerekir. Çünkü, Yunan felsefesinin, özellikle Aristote'un bu iki İslâm düşünürünce eksik ve yanlış olarak anlaşıldığı, kendilerince de çağlarının toplumsal felsefesine bir katkıda bulunulmadığı anlaşılmıştır artık.

Oysa, İbni Rüşd (1126-1198), Batı düşüncesini etkileyen bir İslâm düşünürü olarak tarihsel önemiyle bilinmektedir. Gerçi, İbni Rüşd kendine özgü bir toplumsal felsefe yaratıcısı değildir. Fakat, Aristote'u oldukça tam olarak bildiği için ve onun düşüncelerini benimseyerek insan ve toplum konularına eğilebilmiştir. Zaten yaptığı şey, İslâmlık düşüncesiyle Aristote sistemini uzlaştırmak olmuştur. İslâm felsefesinde, daha önce yapılanlara benzemeyen bir yorum ve yaklaşımla, Aristote'un anlaşılması onun aracılığını beklemiştir. İbni Rüşd, toplum yönetiminin özellikle bilgiye dayanması ge-

rektiğini savunarak, cahil yöneticileri eleştirmiştir. Ona göre, her insan, içinde bulunduğu toplumun mutluluğundan payını almalıdır; erkekler kadar kadınlar da toplumun ve devletin hizmetinde olmalıdır. Bu İslâm düşünürü, çağının fakirlik ve fenalıklarının nedenini kadını üretime ve düşünmeğe kattırmayan anlayışta bulur. Özellikle Aristote'un etkisi altında kalan ve Platon'un düşüncelerini de tanıyan İbni Rüşd'ün yukarıdaki düşünce ve önerileri İslâm Doğu toplumsal felsefesi için bir aşama olmuştur.

Soru 5 : İslâm Doğu toplumsal felsefesinde İbni Haldun'un neden özel bir yeri ve önemi vardır?

Eğer kaderciliği ve «tarih felsefeciliği» gibi tutarsız ve geçersiz yanları olmasaydı, İslâm düşünürü İbni Haldun (1332-1406), muhakkak ki, dünyada, sosyolojinin ilk ve en büyük kurucusu olarak tanınırdı. Fakat, onu, bugünkü sosyolojinin öncüsü kılan düşünceleri unutulmuş değildir. Onun tutarsız ve geçersiz yolları, kendisinden bugüne kadar gelen bilgi ve önerilerini bir hayli sınırlamış, daraltmış oldu. İbni Haldun kaderciydi; çünkü, sürekli gelişmeye inanmıyordu. Ona göre, toplumsal yaşantı doğal bir olgudur; yani, doğal varlıklardan biyolojik varlıklar gibi toplumlar da doğarlar, büyürler ve ölürler. Tarih felsefecisiydi; çünkü, sosyolojik bir değer taşıyan, somut bir girişim olan özel gözlemlerini ve incelemelerini tanımadığı, bilmediği toplumları da içine alan genellemelere götürdü. Yani gerçekte her toplumda karşılığı ya da uygulanması olmadığı halde, bütün toplumlar için evrim genel yasaları koymak istedi. Örneğin, özel ve somut olarak, yalnız onbirinci yüzyıldan onbeşince yüzyıla kadar İspanya, Batı Afrika, Sicilya tarihini inceledi ve bu incelemeler üzerine, dünyadaki bütün toplumların evrimini açıklayan tarih felsefesi kurmak istedi. Bütün toplumların evrimini 1) Bedevilik, 2) Kabile halinde yaşama, 3) Şehir-Site devleti aşamalarında gösterdi. Ya da uygarlıkların basit ilkelerden hareket ederek yavaş yavaş yükseldiğini, sonunda yıkıldıklarını ileri sürdü. Bunların dışında, İbni Haldun'un büyüklüğünü bugün bile geçerli kılan, çalışmaları ve düşünceleri oldu.

İbni Haldun, tarihi, sosyolojik kılmak isteyen ilk düşünürlerden biridir. Ona göre, insanın tek başına üretim yapamamasının sonucu olan toplumsal durumu tarihin konusu olmalıdır; ya da tarihin konusu maddî ve manevî kültürüyle birlikte toplumsal yaşantıdır; tarih toplumsal değişmeler üzerinde durmalıdır.

Hıristiyan Batı felsefesi, tarihi ve tarihsel olayları Allahın dünya üzerindeki egemenliği ve egemenliğinin hazırlığı olarak çörür-

ken, İbni Haldun, toplumların gelişmesini nedenlerle, nedenlerarası ilişkilerle ilk kez görmüştür.

Üzerine incelemeler yaptığı siyasal iktidarları, mümkün olduğu kadar nesnel olarak, kaynaklarıyla, oluşlarıyla, süreçleriyle incelemiştir. Coğrafyasal çevrenin ve iklimin toplumsal yaşantıyı etkilediğini, dolayısıyle, toplumlar arasındaki farkların coğrafyasal koşul farklarından ileri geldiğini anlatmak istemiştir. Çok büyük bir gözlemci olan İbni Haldun, olayların nedenlerini ararken, gizli güçler v.b. gibi göremediği, göremeyeceği şeyleri neden olarak hiç dikkate almamıştır. Coğrafyasal koşullardan başka ekonomik koşulların, hayat kazanma biçimlerinin toplumları ve insanları temelden etkilediğini ortaya koyan İbni Haldun, toplum biçimlerini üretim biçimlerine göre sınıflandırmasını bilmiştir. Toplumun manevi yaşantı ve değerlerini, insanların psikolojik varlık ve özelliklerini ekonomik koşullarla, üretim biçimiyle ilişkileri içinde açıklamağa çalışmıştır. Bir başka deyişle, bugünkü sosyolojinin en temel ve en geçerli konularından biri olan altyapı - üstyapı arasındaki ilişkiler gerçeğini ortaçağda ileri sürmüştür.

İbni Haldun'un, içinde incelemelerini, görüşlerini, düşüncelerini yazdığı **Mukaddime** adlı eseri, kendi adının bilindiği her yerde bilinir, tanınır.

Soru 6 : Ortaçağda Türkiye'de toplumsal felsefenin nitelikleri nelerdir ve kimlere temsilcileri diyebiliriz?

Ortaçağda, Türk toplumunun, Anadolu ve çevresinde devlet kurmasıyle başlayan dönemlerden onbeşinci yüzyılın ortalarına kadar bazı Türk düşünürleri, insan ve toplum konularıyla, yönetim sorunlarıyla ilgili görüşler, düşünceler, öneriler ileri sürmüşlerdir. Örneğin, bir Yazıcızade Ali, bir Ali, bir Şeyh Bedreddin bu düşünürlerdendir. Bir de, son zamanlara kadar, yalnız ozan ruhu ve halk ozanlığıyla sunulan, anlatılan yani düşüncelerinin taşıdığı toplumsal değer belirtilmeyen büyük ozan Yunus Emre'nin, insan ve toplum konularını içeren ilginç ve ileri bir toplumsal felsefeden hareket ettiği anlaşılmağa başlamıştır.

Onüçüncü yüzyılın ikinci yarısında ve ondördüncü yüzyılın başlarında yaşayan **Yunus Emre** (ölümü: **1321**) ve şiiri, son birkaç yıl öncesine kadar, burjuva edebiyat anlayışı dediğimiz tarihsiz, toplumsuz, politikasız bir edebiyat anlayışına göre pek yüzeyde olarak ve biçim bakımından sunuluyordu, açıklanıyordu. Oysa, son yıllarda, Sabahattin Eyüboğlu ve Ceyhun Atuf Kansu gibi değerli edebiyatçılarımız, yaptıkları incelemelerde yeni yaklaşımlarının gerekli sonu-

cu olarak, Yunus Emre'yi özellikle savunucusu ve yayıcısı olduğu toplumsal felsefe bakımından sunarak Yunus Emre'nin düşüncesindeki gerçek boyutları göstermede öncülük etmişlerdir.

Genel olarak tasavvufun özel olarak Hacı Bektaş Veli'nin Yunus Emre için birer düşünce kaynağı olmaları gerçeğini özellikle tekrarlamalıyız. Ve Yunus Emre'nin tüm şiirlerindeki toplumsal felsefeyi şu görüş ve önerilerinde özetleyebiliriz: O, her şeyden önce, Arapça ve Farsça'ya karşı Türkçe yazarak her ulusun kendi öz dilini konuşması gereğini savunmak istemiştir. Dinsel ve başka türlü yasaklara karşı çıkarak, bu yasakların insan olanaklarını kısıtladığını, kısıtlayacağını söylemek istemiştir. Kendisinin insan olanaklarına olan sonsuz inancını şu dizelerinde iyi belirtmiştir :

Çok aradım özledim
Yeri gökü aradım
Çok aradım bulamadım
Buldum insan içinde.

Bu tılsımı bağlayan
Türlü dilde söyleyen
Yere göğe sığmayan
Sığmış bir can içinde.

Yunus Emre, insanların bir arada yaşamasının birlik ve doğrulukla gerçekleşeceğini gözlemiş ve ezilen insanların savunulması gerektiğini söylemiştir. Gerçeği, insan dışında, dünya dışında hiç aramayan Yunus Emre, her türlü düşünce ve tutumun gerçek dünyada ve insanlararası ilişkiler sonucu oluştuğunu, değiştiğini göstermiştir. Kuru akılcı öğütlere, soyut ahlâk öğütlerine karşı çıkarak «emek ve insan» kardeşliğine dayanan bir toplum düzeni istemiştir. Yunus Emre'nin şiirleri, onun dünya görüşünü, toplumsal felsefesini anlatan bir biçim olmuştur.

Ondördüncü yüzyılın ortalarında kadılık yapmış Ali adlı bir Türk tarafından yazıldığı anlaşılan ve Nasihat'ül-Mülûk (Hükümdarlara Öğütler) adını taşıyan yazma halindeki bir kitapta, Türk toplumuyla ilgili toplumsal felsefe konuları işlenmektedir. Örneğin, Ali, Hanefilik, Şafiilik gibi iki mezhebin çeşitli konulardaki ilke ve hukuk kuralları üzerinde durarak bir bakıma karşılaştırmalı hukuk incelemeleri yapmış ve öneriler sunmuştur. Örneğin, Türk toplumunda da hükümdar olmak için Arap olmak gerekir diyen Şafii mezhebine karşı Türklerin de sultan olabileceği ve olması gerektiğini savunmuştur. Şafiiliğin kabul ettiği özel mülkiyete karşı, toprağı devlet

mülkü olarak savunan Hanefiliğin Türk toplumunda yerleşmesini ve benimsenmesini öğütlemiştir.

Onbeşinci yüzyılın birinci yarısında yaşayan, Selçuknameʼsini bir İranlıdan çevirerek ve ekleyerek yazan Yazıcızade Ali, Anadolu ve çevresi topraklarındaki Türk devletinin Türk töresine ve özellikle Oğuz Türklerine göre yönetim yapmasını, yasa ve tüzüklerin de Oğuz töresine göre düzenlemesini önermiştir.

Öncüsü olduğu dinsel ve toplumsal devrim ya da isyanın eylem olarak, tarihsel olay olarak kapsamını ve yönünü tarihçilerimizin değerlendirmelerine bırakırken, toplumsal felsefe açısından bizi ilgilendiren İslâm ve Türk düşünürü Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin (ölümü: 1420)ʼin düşünce ve önerilerini şöyle özetleyebiliriz: Düşüncelerinin oluşumunu ve gelişimini batınilik ve tasavvuftan ayıramayacağımız Şeyh Bedreddin, «ilâhî irade dahi, bir nesnenin yeteneğinde olanı Allahın dilemesi demektir; yoksa, o nesnenin yeteneğinde olmayanı Allahın istemeğe yetkisi yoktur,» düşüncesiyle doğa ve insan olanaklarının gerçek kapsamları ve boyutları içinde değerlendirilmesi gereğini savunarak maddeci bir toplumsal felsefenin Türk toplumundaki öncülerinden biri olmuştur. Her şeyin insanlar arasında ortak ve mubah olmasını bir eşitlik ilkesi olarak görmüştür. Osmanlı toprağında yaşayan halklar arasındaki din farkının kaldırılması gerektiğini ve Müslüman olmayanların da ülke topraklarından yararlanması gerektiğini ileri sürerek, «bir toprak reformu ve buna eş giden dinsel bir reform» yapılmasını istemiştir.

Soru 7 : Ortaçağda Türklerde bazı topluluklarını örgütlenmesine «uygulamalı toplumsal felsefe» denilemez mi?

İnsan ve toplum konularıyla ilgili gözlemlerin, düşüncelerin, önerilerin çoğunlukla kişisel bir yaklaşım içinde, kişisel çalışma ve sentez sonucu oluştuğu, tek tek düşünürlerde ve eserlerinde, bazen birkaç kişilik kollektif eser ve eserlerde oluştuğu tarihte görülmüştür ve görülmektedir. Fakat, bunlardan kimileri için etki olanı bulmak başarılı ya da başarısız uygulamalarla sonuçlanmıştır; kimileri sadece kâğıt üzerinde kalmıştır.

Bunlardan başka, ortaçağ Türklerinde, kaynağı başka İslâm ülkeleri olan «uygulamalı toplumsal felsefe» diyebileceğimiz bireysel ve toplumsal sorunların çözülmesine yönelik örgütlenmeler görüyoruz. Ve, kanımızca, bu örgütlenmeler, bazı toplulukların, insan ve toplum konularına bir topluluğun ortaklaşa bir yaklaşımı içinde bakmalarından ileri gelmektedir.

Başka İslâm ülkelerinde zaten başlamış olan tasavvufu, gene

olarak din bilginleri ve tarihçiler, genel dinsel kuralların, buyrukların, yasakların gerçeği kapsamayan soyutluğuna ve uygulanmazlığına karşı insan ve toplum yaşantısının somut gerçeğini arayan bir düşünce hareketi olarak görmektedirler. Bâtınîlik ise, dinsel kuralların, dış görünümünü vermekle yetindiği insanın öz gerçeğini açıklamak olarak bilinmektedir. Bu bakımdan, egemen sınıfların dar ve kısıtlayıcı ideolojisine karşı tasavvuf ve Bâtınîlik bazı toplumların yeni ideolojisi olarak görünmektedir.

Toplumsal felsefeleri tasavvuf ve Bâtınîlikte biçimlenen bazı toplulukların şehir dışı merkezlerde örgütlenerek vakıfla yaşamaları toplumsal felsefelerinin uygulanması olmuştur. Halktan ayrı olarak yaşadıkları anlaşılan bu topluluklara karşı, görüşlerinin gerçek tasavvuf olduğunu ve halkla bütünleşmek gerektiğini ileri süren Melâmetiler topluluğu oluşmağa başlamıştır. Toplumsal felsefeleri, «Herkes kendi kazancıyla yaşayacak, aynı zamanda yaşatacak.» — «Herkes elinin emeğiyle, alnının teriyle yaşayacak, kimse kimseye boyun eğmeyecek, kimse kimseyi sömürmeyecek.» — «Şeriatta bu senin, bu benim; tarikatta hem senin hem benim; hakikatte ise ne senin, ne benim.» gibi düşünceler taşıyan Melâmetiler, Fütüvvet (Ahilik) örgütlerinde düşüncelerini uygulamağa koyulmuşlardır.

Onüçüncü yüzyıldan itibaren de Anadolu Türklerinde, çoğunlukla şehirlerde kuruldukları görülen Fütüvvet örgütleri içinde işçiler ve esnaflar birleşme olanağı bulmuşlardır.

Bir toplumsal felsefenin uygulanması olarak gördüğümüz Fütüvvet örgütlerinin tüm toplumu kapsamadığı onların şehirlerde kurulmasıyle bellidir. Bu örgütlerin köylerle ilişkilerine gelince, bu örgütler, onbeşinci yüzyılın ortalarında devletten kopuncaya kadar devleti desteklemişler ve devletle birlik halinde olmuşlardır. O zamanlardaki devlet - köy çelişkisi düşünüldüğünde, Fütüvvet örgütlerinin Melâmetilik toplumsal felsefesini tüm toplumda ve herkes için tam olarak uygulamadıkları tarihsel gerçeği ortaya çıkar.

Soru 8 : Ortaçağda Türklerdeki toprak mülkiyeti düzeni İslâmlık içinde Türklere özgü bir toplumsal felsefenin varlığını göstermez mi?

Türk toplumunun Anadolu'da devlet kurmasıyle başlayan dönemden onaltıncı yüzyılın sonlarına kadar geçen süre içinde, Türklerin, yaratıcısı ve geliştiricisi olduğu özel bir toprak işletme düzeni görüyoruz. Bu, İslâmlığa göre Türklerin, insan ve toplum sorunlarından bir kısmını kendilerine özgü bir yolla çözdüklerini göstermektedir.

Din olarak İslâmlığı kabul etmiş bulunan Türkler, bu dinin bütün hukuk kurallarını uygulamamışlardır; ya da kuralların bir kısmını çok başka bir biçimde değerlendirmiş ve uygulamışlardır. Örneğin, İslâm hukukundaki miras hakkı, miras konusu malı bölmektedir; özel mülkiyetlere dönüştürmektedir. Böylece mülkiyet, hukuken ve fiilen her türlü özel ve kişisel özgürlüğe bırakılmış olmaktadır. Yani miras sonucu elde edilen mal satılabilir, bağışlanabilir v.b.

Oysa, onaltıncı yüzyılın ikinci yarısının ortalarından itibaren, bilinen tarihsel ve toplumsal nedenlerden dolayı bozulmağa başlayan Türklerdeki toprak işletme düzenini özelleştiren durum, tarım topraklarının özel mülkiyet dışında bırakılması ve kamu malı sayılmasıdır. O zamanlarda bu tür topraklara miri topraklar denilirdi ve bu toprakların kuru mülkiyeti devletindi. Ve işletilmek üzere devlet tarafından köylü ailelerine belirli miktarlarla verilirdi. Veraset yolu ile bu topraklar babadan erkek çocuklara geçer, fakat satılamazdı, bağışlanamazdı, vakıf yapılamazdı, rehin bırakılamazdı. Türk toplumundaki bu toprak işletme düzeninin ayrıntıları ve bu düzenin giderek devlet - köylü çelişkisi biçiminde köylüler aleyhine sömürüye dönüşmesi bu kitabın konuları olmayacaktır. Belirtmekle yetindiğimiz şey şudur: Türkler, İslâm hukukundaki miras hakkını, mirasın, toprağı bölmemesi, özel mülkiyete dönüşmemesi biçiminde benimsemişler ve bunun sonucu toprağın satılabilir hale gelmeyeceğini düşünmüşlerdir. Dolayısıyle, toprağın sahibi olan köylülerin para ve başka zenginlikleri olan kişilerce sömürülmesinin engellenmesi öngörülmüştür. Ve ayrıca, bölünmeyen topraktan daha iyi yararlanılır gibi bir düşünce, Türklerin, İslâm hukuku kurallarını tam olarak uygulamasını engellemiştir. Böylece İslâm hukukunun bir kısmı Türkleştirilmiştir. Başka bir deyişle, o zamanlardaki toprak mülkiyeti düzeni, İslâm hukukunun bir kısmının Türk sentezi olmuştur.

Soru 9 : Toplumsal felsefenin yeniçağlardaki konuları nelerdir ve tanınmış temsilcileri kimlerdir?

Yeniçağlarda toplumsal felsefe bakımından düşünceleri yenilik sayılan ya da insan ve toplum konularıyla ilgili önermeleri katkı olarak görülen filozof ve düşünürlerin en tanınmışları **Hobbes, Spinoza, Leibniz** ve **Montesquieu'dür.**

İngiliz filozofu Hobbes **(1588-1679)**, kesin akılcı yaklaşımıyla bireylerin ya da bireysel güçlerin, toplumsal bir güç olarak, bir bütün halinde toplanması gerektiğini ileri sürenlerin başında gelir. Hobbes'a göre, insanlar, kendi aralarındaki sürekli savaşın kendi yaşamalarıyla çeliştiğini zaten anlayarak, sözleşme ve yükümlülüğe da-

yanan toplumsal bir güç içinde bütünleşmeyi düşünmüşlerdir. Bu bütünleşme ihtiyacı da insanları devlet yaratmağa kadar çötürmüştür. Bu düşüncelerden hareket eden Hobbes, bir toplumda düzeni ve barışı sağlamak için baskıcı ve ezici yani mutlakiyetçi bir yönetimin kurulmasını savunur. **Léviathan** adlı eserinde kendini felsefede maddeci, ahlâkta yararcı, politikada mutlakiyetçi olarak gösterir. Mutlakiyetçiliğine karşın Hobbes, bireyci doğal hukuk yanlısıdır. Yani ona göre, insanların toplumsal olması ya da bir toplumla bütünleşmesi onların doğuştan getirdiği özellikleri kaybettirmez.

Hollandalı filozof **Spinoza (1632-1677)**, insanların toplumsal bir güç içinde bütünleşmeleri konusunda Hobbes'un etkisi altında kaldığı halde, toplum yönetimi tipi bakımından, Hobbes'un tersine, «demokrat - liberal» bir yönetim tipi savunmuştur. Çünkü, Spinoza'ya göre, insan aklı zaten bir güçtür ve aklıyla yönetilen insan daha özgürdür; bilinç özgürlüğüne ve siyasal özgürlüğe çok önem verilmelidir. Yine Spinoza'ya göre, insan aklı toplumsal gücün mekanik hareket etmesini engeller; çünkü, insan aklı ya da bireysel bilinç toplumsal güce hem nüfuz eder hem de onu durdurur. Hobbes gibi bireyci doğal hukuk yanlısı olan Spinoza, toplumların, bireylerin dışında bir gücü olmadığını ileri sürer. Monarşi, aristokrasi ve demokrasi gibi yönetim tiplerini incelemekle toplumsal bilime katkısı Hobbes'unkinden fazla olmuştur.

Spinoza, **Dinbilim - Politika** adlı kitabında özellikle dinsel bir akılcılık geliştirir, yani akla göre dini yorumlar. Spinoza'nın Hobbes'la aynı olmayan bazı düşünce ve önermelerinin dışında, her ikisi de kendi dogmatik metafizik anlayışları üzerine insan, toplum ve yönetim sorunlarını kurmağa çalışmışlardır.

Hobbes ve Spinoza'nın toplumsal felsefesine bir bakıma «toplumsal fizik» denilebilir. Çünkü onlara göre, toplumsal olayların düzenlenişi, mekanik güçlerin düzenlenişi gibidir; başka bir deyişle, toplumsal olaylar arasındaki ilişkiler mekanik güçler arasındaki ilişkiler gibi açıklanmalıdır.

Onsekizinci yüzyılda, toplumu ve toplumsal olguları felsefe içinde, felsefe açısından incelemek, toplumları oldukları gibi değil, olmaları gerektiği gibi düşünmek, başka bir deyişle, toplumların ne olduklarından çok nasıl olmaları gerektiğini araştırmak başta gelen bir eğilimdi. Bu eğilimin temsilcileri arasında, «Hakkı ve aklı arıyorum, olguların tartışmasını yapmıyorum.» diyen J. J. Rousseau'dan başka Voltaire, Diderot ve hattâ Montesquieu vardı. Fakat Montesquieu (1689-1755), öteklerden ayrı olarak özellikle gözlemciliğiyle dikkat çekmiştir. Her türlü genellemeyi sınırlamasını bilen, Montesquieu, «Olanı, var olanı söylemek gerekir, olması gerekeni de-

ğil». «Âdetleri doğrulamıyorum, fakat onları açıklıyorum,» diyerek gözlemciliği savunuyor ve karşılaştırmalı incelemeler yapılması gerektiğini ileri sürüyordu. Toplumsal felsefede çabası, bir bakıma Aristote ve Spinoza'nın düşüncelerinin bir sentezini yapmak olan Montesquieu, 1748'de yazdığı **Yasaların Ruhu** adlı ünlü kitabında yasaların ve toplumsal kurumların iklimle, toprağın niteliğiyle, halkların yaşama biçimiyle, dinlerle, ticaretle ilişkilerini belirlemeğe çalışarak nedenlerini arıyordu. Böylece, açıklamalarında, elinden geldiğince, tesadüfi ve zorunsuz karşılaşmaları dikkate almıyordu. Bir toplum yaşantısındaki özel olayların derin ve genel nedenlerle açıklanabileceğini ileri sürüyordu.

Montesquieu'nün amacı, tarihi anlaşılır kılmak olmuştur. Ve kendisi tarihsel veriyi anlamak istemiştir. Tarihi, sonsuz denecek kadar bir âdet, töre, fikir, yasa, kurum çeşitliliği içinde görmesini, incelemesini bilmiştir. Hükümet biçimleri çeşitliliğinden ahlâk biçimleri çeşitliliğine kadar toplumlardaki çeşitlilikleri belirli sayıda tiplere indirgemiştir. Her çeşitliliğin, içinde bulunduğu genel toplumsal çevreye göre açıklanması gerektiğini belirtmiştir.

Montesquieu, kendinden önce gelen bütün toplumsal filozoflardan daha etkili daha başarılı bir biçimde bir görecilik (relativizm) anlayışı getirmiştir.

Yaşadığı çağda bir hayli ileri sayılabilecek bir anlayışın taşıyıcısı ve araştırmaların öncüsü olduğu halde Montesquieu, devlet ve toplum arasındaki özdeşliği kabul etmek gibi eski düşüncelerden kurtulamamış ve bireycl liberalizmin savunucusu kalmıştır.

Soru 10 : Yeniçağların toplumsal felsefesinde Leibniz'in neden özel ve büyük bir yeri vardır?

Yeniçağların toplumsal felsefesinde Alman filozofu **Leibniz (1647-1716)**'e özel bir yer vermek gerekmesinin nedeni, onun katkısının bir bulgu önemi taşımasıdır. Leibniz, insan ve toplum konularıyla ilgili gözlem ve düşüncelerini geliştirirken, ilkçağdan kalma «toplumun tümü devlete özdeştir» düşüncesini ya da önyargısını çok zayıflatmıştır, çok sarsmıştır. Leibniz'e göre, toplum, çoğu zaman eşdeğerde olan birçok gruptan (topluluktan) meydana gelmiştir. Ve bunlar arasında yönetici grubun hiçbir ayrıcalığı olmaması gerektiğini kesinlikle ileri sürmüştür. Leibniz'in düşünceleri, toplumla devlet arasındaki karşıtlığı gösteren ilk kaynaklardan biri olmuştur.

Soru 11 : Toplumsal felsefe ile tarih felsefesi arasında ne fark vardır?

İlk sayfalarda, belirli bir toplumun ya da belirli toplumların toplumsal gerçeğini anlamağa, onun sorunlarını çözmeğe, daha doğrusu bir toplumsal yapı düzenlemeğe yönelen düşünce biçiminin toplumsal felsefe olarak tanımlandığını ve bunun tarihinin insan düşüncesiyle yaşıt olduğunu söylemiştik. Bundan da anlaşılıyor ki, belirli bir toplumsal gerçeğin sorunlarını çözmek gibi somut ve özel durumlar önünde insanlar düşünmüşlerdir. Ve ilkçağdan itibaren uğraşıları belirli toplumlardaki insan ve toplum konuları olan düşünürler, kimi zaman gözlemlerinden, kimi zaman araştırmalarından hareketle, toplumsal felsefe olarak kendi anlayışlarına göre düşüncelerini açıklamışlardır. Yani toplumsal felsefe denilince, somut ve özel durumlar akla gelir. Örneğin, bir Aristote, yaygın ve çeşitli araştırmalar yaparak 158 Yunan ve yabancı sitenin anayasalarını ve toplumsal kurumlarını incelemiştir. Bir şeyh Bedreddin, Türk toplumu ile ilgili gözlemlerinden hareket ederek Türk toplumunun sorunlarıyla ilgili düşüncelerini ileri sürmüştür. Bir Montesquieu ününü, yaptığı gözlem ve araştırmalara borçludur. Kısacası, yukarıda adı geçen düşünürler ve benzerleri çoğu zaman gözlemlerinin, incelemelerinin, araştırmalarının alanı içinde kalmışlar ve kendi anlayışlarına göre düşüncelerini açıklamışlardır.

Toplumsal felsefenin giderek bilimsellik kazanarak sosyolojiye dönüşmeğe başladığı görülecektir. Bilim olarak sosyoloji ve gelişmesi daha sonraki sayfalarda konularımız olacaktır.

Toplumsal felsefenin, sosyolojiye dönüşmeden önce, felsefe, ahlâk, din, metafizik içinde sınırlandığını söylemiştik. Başka bir deyişle, toplumsal felsefe olarak yapılan gözlemler, incelemeler ve araştırmalarda bilimsel bir yöntem uygulanmıyor ve yukarıda adı geçen disiplinlerin değer yargıları yansıtılıyordu. Böylece, toplumsal felsefe nesnel değildi. En ileri toplumsal felsefe neden - sonuç ilişkileri içinde sonuç almanın ötesine geçemiyordu. Zaten, başlangıçta, sosyolojide de neden - sonuç ilişkilerine göre incelemeler, araştırmalar yapılmağa devam edilmiştir.

Gerek toplumsal felsefe yapıldığı zamanlarda gerek şimdiki sosyolojide somut ve özel çerçeveler söz konusudur. Yani toplumsal filozof da, sosyolog da kendi gözlem, inceleme, araştırma alanlarında kalmışlardır. Ama bununla yetinmeyip, özel çalışma alanlarıyla özel düşüncelerini, özel bulgularını bütün varlık için ya da bütün dünya toplumları için genelleştirerek yasalar koyanlar vardır ki, bunlara tarih filozofu denmektedir. Başka bir deyişle, bütün toplumların evrimini yöneten yasaları bulmağa çalışan ya da bütün top-

lumlar için evrim genel yasaları koymağa çalışan düşünceye tarih felsefesi denmiştir.

Bu bakımdan, İbni Haldun tarih felsefesinin ilk kurucusu sayılabilir. Daha önce de söylediğimiz gibi, İbni Haldun somut ve özel olarak yalnız onbirinci yüzyıldan onbeşinci yüzyıla kadar İspanya, Batı Afrika ve Sicilya'yı incelediği halde, dünyadaki bütün toplumların evrimini 1) Bedevilik, 2) Kabile halinde yaşama, 3) Şehir - site devleti aşamalarında göstermiştir. Ya da uygarlıkların basit ülkelerden hareket ederek yavaş yavaş yükseldiğini, sonunda yıkıldıklarını ileri sürmüştür.

İtalyan filozofu Vico (1668-1774), 1) Tanrısal çağ, 2) Yiğitlik çağı, (üstün olmak isteme çağı), 3) İnsan zekâsının çağı (mantık çağı) olmak üzere bütün toplumların art arda gelen bu üç aşamadan geçmek zorunda olduklarını ya da bütün uygarlıkların bu üç çağın sürekli tekrarından geçtiğini ileri sürmüştür.

Auguste Comte, bütün insanlığın ya da insan düşüncesinin evriminin, üç hal yasası olarak adlandırdığı 1) Teolojik hal, 2) Metafizik hal, 3) Pozitif hal'lerden geldiğini ileri sürmüştür.

Karl Marx, Batı tarihini ve özellikle İngiltere tarihini incelediği halde, bütün toplumların tarihsel evrimini 1) İlkel toplum, 2) Kölecilik, 3) Feodalizm, 4) Kapitalizm, 5) Sosyalizm olmak üzere beş aşamalı bir şemada göstermiştir.

Yukarıda adı geçen düşünürler, somut ve özel olarak inceledikleri, araştırdıklarıyla ya toplumsal felsefe (örneğin, İbni Haldun), ya sosyoloji (örneğin, Karl Marx) yapmışlardır. Fakat, bütün toplumlar için ileri sürdükleri evrem genel yasaları ile tarih felsefesi yapmışlardır. Oysa, dünyadaki eski, yeni bütün toplumların tarihsel evrimi ne İbni Haldun'un, ne Vico'nun, ne Aguste Comte'un, ne Karl Marx'ın ileri sürdükleri evrim şemalarına göre gerçekleşmiştir. Görülüyor ki, tarih felsefesi, belirli bir tarihsel gerçeği anlamak ve açıklamak için şemalaştırdığı evrim genel yasalarına göre yaklaşımını yaparak gerçeği zorlamakta ve tahrif etmektedir. Oysa, her toplum, tarihsel evrim içinde kendi somut ve özel gerçeğini sunmaktadır. Her toplum kendi evrim özelliğini gösterirken, tarih felsefesi denilen düşünce biçimi ya da tarih felsefesi yapanlar, bütün insanlık yaşantısının ya da bütün toplumların genel evrimini açıklamağa kalkışmaktadır. Aslında, bu tamamiyle öznel tutumların ve gerçekte karşılığı olmayan öznel sınıflandırmalar - şemalaştırmaların sonucudur.

Soru 12 : Fizyokratlar, tutucu oldukları halde, toplumsal felsefeye katkıda bulunmadılar mı?

Fizyokrasi toprağı biricik zenginlik kaynağı olarak düşünen

ekonomistlerin öğretisidir. Özellikle Leibniz'den esinlenen bu ekonomistlerin en ünlüsü ve zaten fizyokrasinin kurucusu **Quesnay (1694-1774)**'dir. XV inci Louis'nin özel doktoru olan ve 62 yaşında ekonomiyle ilgilenmeğe başlayan Quesnay'in ünlü eseri **Ekonomik Tablo** adını taşır. Daha çok bir şema olan eserinde Quesnay, değişik toplumsal sınıflar arasındaki ekonomik çıkarları incelemektedir. Quesnay ve öteki fizyokratlar, doğal düzen ve onun yasalarının değişmezliği düşüncesinin yanlısı ve ticaret özgürlüğü isteklisi göründükleri halde, aslında ekonomik toplumun devletten üstünlüğü üzerinde, devlete etkisi üzerinde durmuşlar ve ekonomik toplumu temel ve başlıca bir düzen olarak düşünmüşlerdir. Ve yine onlara göre, devlet, ekonomik toplumun gidişini ve gelişmesini değiştiremez. Ekonomiye verdikleri önem bakımından düşünceleri toplumsal felsefeye ya da sosyoloji öncesi düşünceye büyük bir katkı sayılabilecek olan bu fizyokratlar, keyfî olarak sanayiin, ticaretin gelişmesini durdurup, kurtarılmasını istedikleri bir monarşinin emrinde olarak, ekonomik toplumun çalışmasını yalnız tarımsal üretime indirgemek düşüncesinin savunucusu olmuşlardır.

Yalnız Fransa'daki bir durumu açıklamak için de olsa, fizyokratlarla ilgili bilgiyi özetleyerek tamamlamak için şunları söyleyebiliriz: Fizyokratlar, yalnız işçilerin ücretlerini ve kapitalistlerin kârını sağlayan sanayi ve ticarete karşı aristokrasiyi güçlendirmek ve ona ekonomik bir temel bulmak için, sermayeleri, sanayiden ve ticaretten uzaklaştırarak tarımın sermayeleşmesine doğru yöneltmek istiyorlardı. Zaten, arazi gelirinin artmasıyle bütün zenginliklere sahip olacak olan soylular sınıfı ve toprak sahiplerinden gelecek büyük vergilerle aristokrasinin ekonomik temeli oluşacaktı. Öteki sınıfları da vergilerden bağışık tutarak, fizyokratlara göre, değişik toplumsal sınıfların ekonomik çıkarları birbirleriyle uyuşacak ve böylece devrimden kaçınılmış olunacaktı; çünkü, aristokrasinin gücü sınıflar arasındaki dengeye bağlıydı.

II. BÖLÜM

SOSYOLOJİNİN KURUCULARI

Soru 13 : Sosyolojinin ilk kurucusu olarak neden Saint - Simon kabul edilmektedir?

Genel olarak ve epeyce bir zaman gerek dünyada gerek ülkemizde Auguste Comte sosyolojinin ilk kurucusu olarak bilinirdi. Aslında Comte, «sosyoloji» kelimesinin ilk bulucusu ya da yaratıcısıdır. Bilimlerin sınıflamasını yaparken, Comte, sınıflamasının en sonuna koyduğu sosyolojiyi, toplumu ya da toplumsal olayları **pozitivist** (olgucu) bir görüşle incelevecek olan bilimin adı olarak bulmuştu. 1839'da sosyoloji olarak adlandırdığı bilime, gerek yöntem gerek konu bakımından, ilk kurucusu sayılmayacak kadar yaptığı katkının azlığını, kendisi bu bölümün konusu olacağı zaman açıklamağa çalışacağız. Zaten, Durkheim, ölümünden on yıl sonra yani 1927'de yayınlanan Sosyalizm adlı kitabında Saint - Simon'la ilgili olarak şunları yazmıştı: «Saint - Simon, sosyoloji dediğimiz bu yeni bilimin yalnız planını yapmakla kalmadı, bu planı gerçekleştirmeyi de denedi. Devrimizin düşüncesini besleyen bütün fikirlerin zaten gelişmiş tohumlarını Saint - Simon'da görüyoruz.» Durkheim'in bu düşüncesi, bugün genel olarak birçok sosyolog tarafından, haklı olarak, paylaşılmış ve **Saint - Simon (1760-1825)** çağdaş sosyolojinin ilk kurucusu olarak kabul edilmiştir. Saint - Simon'un bu kuruculuğu, sadece tohum halinde de olsa, ondokuzuncu ve yirminci yüzyıl sosyolojilerinin konularının çoğunun, ilk önce onun çalışmalarında görülmesiyle anlaşılmaktadır.

Soru 14 : Saint - Simon'a göre toplum nedir, sosyoloji nedir?

Ahlâk ve felsefenin insan ve toplum konularını kendi açılarından yani bağlı kaldıkları evrensel ve ebedî öğretiler açısından incelemelerine, değerlendirmelerine karşı koyan Saint - Simon, toplumsal gerçeği kendi özel dinamizminden itibaren açıklamak gerekir düşüncesini oluşturdu ve savundu. Başka bir deyişle toplumsal yapıların, bilgilerin ve inançların tarihsel dönüşümünü ortaya koyarak, örgütlenmiş her toplumu ebedi bir sistem olarak gören monarşist ve dinsel düşünceye karşı çıktı.

Toplumsal gerçeği açıklayacak olan bilimin «toplumsal fizyoloji» olması gerektiğini ileri süren Saint - Simon'a göre, toplumsal fizyoloji sosyolojinin aynıdır ve o, «insan bilimi», «özgürlük bilimi» deyimlerini de sosyoloji anlamında kullanmıştır.

Saint - Simon'a göre, toplumsal fizyoloji «iş halinde, hareket halinde toplum»u incelemelidir. Saint - Simon, sistemli gözleme ve toplumsal olguların nesnel olarak değerlendirilmesine az yer veren ya da hiç yer vermeyen içebakışlı psikolojik çözümlemeye olduğu kadar, toplumu, birbirinden ayrı olarak düşünen tek tek bireylerle açıklayan yaklaşıma da karşı gelmiştir. Toplumu, bir «geniş atölye» olarak gören Saint - Simon, «toplumun görevi bireylere değil, doğaya egemen olmaktır.» görüşünü ileri sürerek, «insanların birleşmesi gerçek bir varlık meydana getirir.» diyordu. Bu gerçek varlık, ona göre, aynı zamanda toplumsal ve bireysel çabadan başka bir şey değildi. İnsanın toplumsal çabası aynı zamanda maddî ve manevîdir, toplumların yaşantısında bu iki görünüm birbirinden ayrılmayacak biçimde birleşmiştir, düşüncelerini taşıyan Saint - Simon, «Toplumun maddî yaşantısındaki ve manevî yaşantısındaki gücü ya da yeteneği eşittir.» düşüncesini ileri sürmüştür.

Saint - Simon'a göre, toplum çaba, üretim, eylem, yaratma demektir. Ve bunlar kendilerini özellikle «toplumsal iş»de gösterir. Toplumu, bu biçimde tanımlamak Saint - Simon'a yukarıdaki düşüncelerini buldurmuştur. Toplumdaki maddî ve manevî yaşantıların birbirinden ayrılmazlığına özellikle dikkat veren Saint - Simon'a göre, «ortak düşünce olmayan yerde toplum yoktur ve ahlâk toplumun zorunlu bağıdır.»

Toplumsal grup ve toplumsal sınıf olarak toplumların evrimini yöneten güçlerin çatışmasını da çok iyi anlayan Saint - Simon'un devlet ve ekonomik toplum arasındaki ilişkilere değgin görüşleri, ya ütopist olduğu için ya bu görüşlerle tarih felsefesi yaptığı için burada konularımız olmayacaktır. Sanayi ile ilgili ilginç olduğu kadar doğmacı ve keyfî olan görüş ve değerlendirmeleri de bir ya-

na bırakılırsa, Saint - Simon'un, sosyolojisinin başlangıcı sayılan düşünce ve yaklaşımlarını şöyle özetleyebiliriz: Saint - Simon, ekonomide, mülkiyette, siyasal rejimlerde, ahlâksal değer ve fikirlerde, bilgi sistemlerinde tüm toplumsal etkinliğin kısımsal gösterilerini (tezahürlerini) görmektedir. Ve adı geçen olguları anlamak ve açıklamak için onların, tüm toplumsal etkinlik içinde yer aldıklarını düşünerek yaklaşımlar hazırlamak gerekir. Onun şu düşüncesi sosyolojik yaklaşımını çok iyi gösterir: «Bütün zamanlarda ve bütün toplumlarda, toplumsal kurumlarda fikirler arasında bir uyguniuk bulunur.»

Proudhon, Comte, Marx, Spencer ve Durkheim sırayla Saint - Simon'un etkisi altında kaldılar. Değişik yaklaşımlarla da olsa, yukarıda adı geçenler için Saint - Simon bir düşünce kaynağı olmuştur.

Saint - Simon'un sosyoloji bakımından en tanınmış eserleri olarak şunları sayabiliriz: **Toplumsal Örgüt Üzerine Deneme — İnsan Tarihi — İnsan Bilimi Üzerine İnceleme — Örgütleyici — Sanayi Sistemi.**

Soru 15 : Proudhon'a göre toplum ve sosyolojik çokçuluk nedir? Sosyoloji neleri incelemelidir?

Devletle ekonomik toplum arasındaki karşıtlığı Saint - Simon'dan öğrenen **Proudhon (1809-1865)**, bu karşıtlığa Saint - Simon'unkinden daha farklı yorum getirmiştir. Her toplumsal ve siyasal rejimi anlamak için mülkiyet ilişkilerinden hareket etmek gerekir, diyen Saint - Simon'un bu fikrini kabul etmiş, fakat değişik toplumsal yapı tiplerinde mülkiyetin uğradığı değişiklikleri Saint - Simon'dan daha somut olarak incelemiştir.

Proudhon'un daha çok gerçekçi ve daha çok gözlemci oluşu, kendisine, tanıdığı toplumlardaki çokçuluğu (pluralisme) göstermiştir. Proudhon'a göre, «toplumsal bilim» dediği sosyolojinin konusu, toplumda beliren her zaman yeni toplumsal çatışmalar olmalıdır. Çünkü, toplum, birbiriyle çatışan sınıf ve grupların çokluğunun bir bütünüdür ve toplumda işbölümü, mülkiyet, devlet, iktidar, hukuk gibi toplumsal olgular sürekli bir dönüşüm içindedirler. Proudhon, toplumlardaki keyfilik, yabancılaşma, parçalanma gibi olay ve olguların toplumların farklılaşmış olan çokçu yapısından ileri geldiğini söylemiştir. «İnsanı tanımak için toplumu inceleyiniz; toplumu tanımak için insanı inceleyiniz. İnsan ve toplum birbiri için özne ve nesnedir,» diye düşünen Proudhon'a göre, «hakiki» toplumsal gerçek iştir, yani insanın üretici çalışmasıdır. İş, ekonominin özü ve eksenidir; değerlerin ölçüsüdür. Ve ekonomik bilim, iş bili-

midir; bundan dolayı da toplumsal bilimdir. Bu iş, ne maddi ne manevi gerçektir; fakat amacı kişisel mutluluk - hoşnutluk olan toplum halindeki insanların zekâsının maddeyi işlemesidir. Yani iş olan toplumsal gerçek «idealist - realist» bir süreçtir. Toplumsal gerçekle ilgili bu düşüncesinden önce, kısaca sunduğumuz düşünceleriyle ve önerileriyle Proudhon'un sosyolojiyi ilerleten adımlar attığı bilinmektedir. Üstelik, sosyolojinin ekonomi ve tarih de içinde olmak üzere bütün insan bilimlerini kapsaması gerektiğini ya da onların sosyolojiye bağlı kalması gerektiğini önermekle, sosyolojinin gerçek boyutlarını öngörmüştür. Fakat onun şu eksik ve olumsuz yanlarını belirtmek gerekir: Toplumsal gerçek konusunda fikirlere verdiği öncelik ve büyük rol onu ister istemez idealist kılmıştır. Değişik toplumsal yapı tiplerinde mülkiyetin uğradığı değişiklikleri görmesiyle ve başka gözlemleriyle tarih felsefesine karşı çıkmasını bilirken, «evrensel çelişme yoluyla evrensel uzlaşmağa varmak» gibi, «olgu olarak toplumsal çokçuluktan ideal olarak toplumsal çokçuluğa geçmek» gibi ve bununla «adalet»in gerçekleştirilmesine inanmak gibi tutum ve varsayımlarıyla tarih felsefesi yapmıştır.

Aslında çok yazmış olan Proudhon'un sosyolojik düşünce ve yaklaşımını açıklayan başlıca kitapları şunlardır: **Mülkiyet Nedir? — İnsanlıkta Düzenin Yaratılması — Ekonomik Çelişmelerin Sistemi — 19 uncu Yüzyılda Devrim Genel Düşüncesi — İlerleme Felsefesi — İşçi Sınıflarının Siyasal Yeteneği — Mülkiyet Kuramı.**

Soru 16 : Auguste Comte'un toplum ve sosyoloji anlayışı nedir?

Auguste Comte (1789-1857), 6 ciltlik **Pozitif Felsefe Dersleri** adını taşıyan eserinin son 3 cildinde kendi toplum ve sosyoloji anlayışını açıklamağa çalışmıştır. Kendisi, sosyoloji kelimesini yaratmadan önce, toplumu ve toplumsal olguları inceleyecek olan bilimi «toplumsal fizik» olarak belirtiyordu. Comte'a göre, «organik fizik» bireyi inceleyen bir bilimdir; oysa toplumsal fizik insan türünü inceleyen ya da tarihsel gelişmenin yasalarını araştıran bilimdir. Comte toplumsal fizik olarak gördüğü sosyolojinin fizik, kimya, biyoloji gibi doğa bilimlerinin ve özellikle bunlardan biyolojinin o zamanlarda uyguladığı pozitif yöntemi uygulamasını önermiştir. Yani yasalar bulmak amacıyla gözlem, karşılaştırma, deney ve uslamlama üzerine kurulan bu pozitif yöntem, o zamana kadar teolojinin ya da metafiziğin tekelinde olan toplum konularını incelemelidir. Bu yaklaşımından dolayı, Comte'u, toplumsal bilimlerin ya da sosyolojinin pozitif özelliğini ortaya koyan ilk sosyolog olarak gö-

renler varsa da, bu kesin olarak doğru değildir. Çünkü, onsekizinci yüzyıl içinde «toplumsal yasa» düşüncesiyle zaten, toplumsal bilimlerin ahlâktan, metafizikten, felsefeden ayrılma ilkesi ortaya konmuş oluyordu. Comte'un yaptığı iş, bu ilkeyi kendisince sistemleştirmiş olmasıdır. Bir de «üç hal yasası» olarak bir çözümleme planı ileri sürmüştür. Comte, toplumu ve toplumsal olguları pozitif olarak incelemeyi düşünmekle, toplumu inceleyen bir doğa biliminin kurulabileceğini savunuyordu. Doğa bilimlerinin o zamanlarda zaten uyguladığı (Comte'a göre üç hal yasasının gerekli bir sonucu olarak) ve sosyolojide de Comte'un uygulanmasını istediği yöntem ya da pozitivizm zaten bir felsefeydi. Bu felsefeye göre, yalnız gözlenebilen ve deneyi yapılabilen olay ve olguların birimi yapılır. Ya da bilim olay ve olguların ancak maddesel yanlarını inceleyebilir ve incelemelidir.

Comte, bir yandan, toplumsal olgulardaki belirleyiciliği doğa olgularındaki belirleyiciliğin aynı olarak görürken, öte yandan, «bütün doğal olgulardan en karmaşığının sosyolojik gerçek» olduğunu ileri sürerek toplumsal gerçeğin biyolojik gerçeğe indirgenemeyeceğini de bildiği için toplumsal gerçeğin psikolojik gerçeğe indirgenemeyeceğini de savunmuştu zaten. Başka bir deyişle, «Bütün olaylar doğaldır ve değişmez yasalara bağlıdır,» diyen Comte, inceleme konusu olay kategorilerine ve karmaşıklık derecelerine göre yasaların farklılık göstereceğini düşünmüştür. Böylece Comte sosyolojik yasaların varlığını kabul etmiştir. Ve bu yasalar özgür bir yöntemle aranmalıdır. Comte'un düşüncesine göre, sosyoloji ile doğa bilimleri arasında hem bir devamlılık hem bir ara kesikliği vardır. Devamlılık vardır; çünkü insan biyolojik ve hayvansal niteliktedir, insanın temel kuruluşu değişmez, toplum doğa üstü bir yönetim değildir. Ara kesikliği vardır; çünkü insan ancak giderek hayvansallığından sıyrılarak, kurumlara uymak için içgüdülerinden sıyrılarak toplumsal olarak yaşayabilir. O halde, uygarlığın gelişmesi insanın kuruluşunu etkilemez, değiştirmez; fakat hayvansallıkta güç olarak içerik insansal olanı durmadan dönüştürür. Öğeler aynı öğelerdir, fakat bütünlük yenidir. Bu düşünceler doğrultusunda Comte'a göre, tarih, insanlığın hayvansallıktan nasıl sıyrıldığını gösterir; ve sosyoloji insanlığın bu gelişmesini inceleyen bilimdir. Bu yüzden, sosyolojik yöntem tarihsel yöntem olmalıdır. Tarihsel yöntemse, insanlığın toplumsal gelişmesinin yasalarının aranması demektir.

Bilimleri karmaşıklık derecelerine göre sınıflayan Comte, sosyolojiye, sınıflamasının ya da bilimler sırasının en üstünde yer vermiştir. Çünkü sosyolojinin konusu en karmaşık ve tanınması en zor kategoridir.

Bu kategorinin anlaşılır kılınması için Comte'un gösterdiği yol şudur: Olayların her karmaşıklık derecesine uygun düşen bir yöntem bulmalıdır ve bu yöntem eski yöntemlerin yerine geçmemeli fakat onlara eklenmelidir. Olaylar karmaşıklaştıkça, tamamlanmamış ve değişebilir olurlar; bu yüzden en karmaşık olaylar ve özel olarak toplumsal olaylar tarihsel nitelikte olaylardır ve karşılaştırmacı yönteme, deneye, gözleme sosyolog yeni bir şey eklemelidir, bu da tarihsel yöntem olmalıdır.

Soru 17 : Auguste Comte, sosyolojiyi neden ikiye ayırmıştır? Toplumsal statik nedir? Toplumsal dinamik nedir?

Comte, insan türünü «sınırsız ve ebedi bir toplumsal birlik» olarak düşünmüştür. Ve ona göre sosyoloji hem belirli toplumları hem de insan türünün tarihsel gelişmesini incelemelidir. Bu yüzden, kendi bilimler sınıflamasının öteki bilimlerini daha önce statik ve dinamik olarak ikiye ayırdığı gibi sosyolojiyi de ikiye ayırmıştır. «Toplumsal statik» ve «toplumsal dinamik» olarak ikiye bölünen Comte sosyolojisinde, toplumsal statik, yani «statik sosyoloji» belirli toplumlardaki düzeni inceleyeceği için Comte onu bir «düzen kuramı» olarak sunmuştur. Toplumsal dinamik yani «dinamik sosyoloji» toplumlardaki ilerlemeyi inceleyeceği için Comte onu bir «ilerleme kuramı» olarak sunmuştur.

Comte'a göre, statik sosyoloji «consensus social» dediği toplumsal birliği inceler. Çünkü, ona göre, «toplumsal olgular bir birlik içinde birbirlerine bağlıdırlar.» Toplumun bu «parçalanmaz» bütünü içinde toplumsal gerçeğin bütün hareket, gösteri (tezahür) ve görünümlerinin birbirlerini bütünlemesinin incelenmesini statik sosyoloji yapacaktır. Comte, toplumu canlı bir organizmaya benzetir: Canlı bir varlıktaki bir organın işleyişinin incelenmesi, o organı canlı varlığın bütününden soyutlayarak yapılamıyacağı gibi, belirli bir anda bir toplumun bütünü içindeki ilişkilerinden soyutlayarak, örneğin toplumsal bir olgu, toplumsal bir kurum incelenemez. Böylece statik sosyoloji hem belirli bir anda toplumun yapısını «anatomi»sini inceliyor hem de toplumsal birliği oluşturan öğeleri (örneğin, en başta aileleri) ve başka toplumsal kurumları inceliyor. Comte'a göre, toplumsal birliği oluşturan birim ailelerdir. Fakat bu aileler toplumsal işbölümünde yerlerini alacaklardır. Statik sosyolojinin toplumsal birliği bir canlı varlık gibi incelemesi, ister istemez bu sosyolojiyi her toplumun başlıca organlarının aranmasına götürecektir. Yani her toplumsal düzenin ilkelerini bulmak için tarihsel toplumların çeşitliliğinin ötesine gidilecektir. Böylece, çeşitli toplumların belirli bir anda yani «durgunluklan ya da değiş-

mezlikleri» içinde basit pozitif bir çözümlemesini yapan statik sosyolojiden dinamik sosyolojiye geçiliyor demektir. Bu sosyoloji de, her insan toplumun başlıca düzenini, başka bir deyişle, insanlığın sürekli gelişmesini inceleyecektir.

Görülüyor ki, fizyolojinin anatomiye bağlı olması gibi dinamik sosyoloji statik sosyolojiye bağlıdır. Comte'a göre, toplumların geçtiği art arda aşamalar, hayvansallığa göre toplumların gelişmesi olmuştur. Bu gelişmeyi harekete geçiren insan düşüncesidir; (toplumların işleyişi düşüncelere dayanır), ve insan düşüncesi yasalara uymuştur ve uymaktadır. Bu, üç hal yasasıdır. Comte, insanlığın düşüncel gelişmesinin ve bilimlerin gelişmesinin bu art arda üç aşamadan geçtiklerini ileri sürmüştür.

Soru 18 : Üç hal yasası nedir?

İnsan düşüncesinin sürekli gelişmesini ya da ilerlemeyi inceleyen sosyolojiye dinamik sosyoloji adını veren Comte, kendince, yani kendi görüş ve incelemelerine göre, insan düşüncesinin, dolayısıyle toplumların evrimini yöneten yasayı şöyle açıklıyor: Toplumlarda, tarih içinde, insan düşüncesi her biri bir aşama olan üç halden geçer. Bu üç hal sırasıyle şunlardır: 1) Teolojik ya da hayali hal, 2) Metafizik ya da soyut hal, 3) Pozitif ya da bilimsel hal.

Comte'a göre, birinci aşama olan teolojik hal içinde, insan düşüncesi, yaşantıdaki her şeyi üstün yetenekli kişilerin (din adamları), Tanrıların işi, eylemi olarak açıklar. Başka bir deyişle, bu teolojik halde, insanlar, olayların nedenini doğaüstü varlıklarda görür. İkinci aşama olan metafizik hal içinde, insan düşüncesi, bütün olayların soyut güçlerin etkisiyle gerçekleştiğine inanır; ya da her şeyi soyut güçlere göre açıklar, örneğin doğa, salt özgürlük, tam erdem gibi kavramlar. Üçüncü aşama olan pozitif hal içinde, insan düşüncesi, salt gerçeği ve şeylerin nedenlerini aramaktan vazgeçer. İnsan, olaylar hakkında bilgi edinmekle yetinir; başka bir deyişle, insan kendine görünen gerçek hakkında bilgi edinmeğe çalışır. Bunu da gözlem ve uslamlama ile yapar. Bu pozitif halde insanın amacı, yasalar bulmak yani olaylar arasındaki değişmez ilişkileri bulmaktır.

Görülüyor ki Comte'a göre insan düşüncesi ya da insan zekâsı tarih içindeki çeşitli etkinliklerinde, en basit ilk hareketinden (hamlesinden) Comte'un kendi yaşadığı Avrupa'daki çağa kadar üç halden geçmiştir ve her toplumdaki insan düşüncesi bu üç halden geçecektir. Başka bir deyişle, Comte'a göre başlıca anlayışlarımızın

herbiri, bilgilerimizin her dalı birbirinden farklı kuramsal üç halden geçer. Comte, bu üç hali üç düşünce yöntemi, üç çeşit felsefe olarak görür. Birinci hal, insan zekâsının zorunlu hareket noktasıdır. Üçüncü hal, insan zekâsının değişmez ve kesin halidir. İkinci hal ise, birinci halden üçüncü hale geçişi sağlar ancak.

Soru 19 : Comte sosyolojisinin bugün için bir önemi, bir anlamı var mıdır?

Yoktur diyerek olumsuz cevabımızı alan bu soru, şunları açıklamanın fırsatını yaratmaktadır: Ondokuzuncu yüzyıl başlarındaki Avrupa toplumu ve bu toplumun tarihini incelediğini sanan Comte'a göre, Avrupa tarihi bütün insan cinsinin ya da bütün insanlığın tarihini içermektedir; yani dünyadaki öteki bütün toplumlar, Comte'un, Avrupa'nın geçtiğini sandığı evrimden geçecektir. Başka bir deyişle, Avrupa toplumunun, Comte'a göre, gelişerek vardığı toplumsal düzen bütün toplumların toplumsal düzeni olacaktır.

Kendi gözlem, inceleme ve düşüncelerinin sonucu olarak yukarıdaki önerileriyle bir «insanlık sosyolojisi» kurmak isteyen (ki dinamik sosyolojisi insanlık sosyolojisinden başka bir şey değildir) Comte'un çabası tarih felsefesi yapmaktan öteye gidememiştir. Toplumları incelemek için tarih felsefesi yaklaşımının yanlışlığıyla ilgili daha önceki sayfalarda yaptığımız eleştiriler burada hatırlanmalıdır.

Zaten, Comte, Avrupa tarihini incelerken bile, onu diyalektik bir gelişme, diyalektik bir devamlılık içinde değil, belirli anlarda, belirli kesintilerde incelemiştir; yani statik sosyolojiyle durgun ve değişmez kesintiler incelemiştir. Bu yüzden, Avrupa'nın tarihsel sürecini oluşturan etkenleri açıklayamamıştır.

Onun üç hal yasası, yine onun bilimler sınıflamasıyle birleştirildiği zaman ancak açıklanabilmektedir. Comte, «toplumun işleyişi fikirlere dayanır» idealist yaklaşımı içinde yani fikirlere öncelik vererek batı düşüncesinin evrimini batıdaki bilimlerin evrimi olarak görmüştür. Batıdaki bilimlerin evrimini de kendi üç hal yasasına göre açıklamıştır. Bu yasaya göre, her bilim sırasıyle üç halden geçmiştir, ve geçecektir. En karmaşık bilim en sonra pozitif hale ulaşacaktır. Çünkü, konu kolaylaştıkça pozitif olarak düşünmek de kolaylaşmaktadır. Toplum karmaşık bir konu olduğu için onu inceleyen bilim en sonra pozitif olmuştur. Comte'un, bir düşüncenin evrimini yukarıda anlatıldığı gibi görmesi, onun belirleyicilik (determinizm) anlayışının mekanik bir belirleyicilik olmasından ileri gelmektedir.

Fakat aslında, Comte'u pozitivizme götüren yaşadığı çağın olaylarıdır. Ondokuzuncu yüzyılda, Avrupa'da sınıf kavgaları gittikçe artarken, Comte, bu kavgalara ve bu kavgaların idealizm - materyalizm olarak ideolojilerine karşı çıkmıştır. «Bir devrimin rastlantıları ya da şiddet, bunalım halindeki toplumu yeniden örgütleyemez, düzene koyamaz» düşüncesinden hareket ederek, «toplumsal reform yapmanın temel koşulu düşüncelerde reform yapmaktır» diyerek bilimlerin senteze varmasını ve pozitif bir politika yaratılmasını istemiştir. Zaten, öğelerin birbirlerini tamamladığını, birbirleriyle bütünleştiğini sandığı toplumu, ya da toplumsal sistemin çeşitli kısımlarının sürekli olarak birbirlerini etkilediklerini inceleyecek olan statik sosyoloji, toplumu ahenk içinde kabul ediyordu. Ve Comte'a göre, tarihin yani evrimin ne olduğu her toplumun belirli bir andaki düzeninden itibaren bilinecekti. Görülüyor ki, «statik ve dinamik, düzen ve ilerleme» kavramlarında kendilerini bularak pozitivizmin» ilkeleri olmaktadır.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Comte'la ilgili açıklamalarımız, her şeyden önce onun, temelinde mekanik bir belirleyicilik olan sosyolojisini ortaya koymaktadır. Böyle bir sosyolojinin bugün için bir önemi ve bir anlamı olmayacağını Comte'un şu olumsuz çabaları göstermektedir: Sosyolojiyi «pozitif» felsefe olarak görmekle, tarih felsefesi olarak bir sosyoloji kurmağa çalışmıştır, yani genel anlayışlardan hareket ederek tarihsel konuyu soyut olarak incelemiştir. Onun tarihsel yöntemi tarihsel verilerden itibaren bir tümevarımdır. Sosyolojide kurmak istediği anlaşılırlık tipi, doğa bilimlerindeki anlaşılırlık tipinin aynıdır ve buna bir de üç hal yasası eklenirse göreciliğe (relativizm) hiç yer vermediği bellidir. Sosyolojik yöntemi doğa bilimlerindeki deneysel yöntemin benzeri olarak kabul etmiştir. Sosyolojiyi toplumsal statik ve toplumsal dinamik diye ikiye ayırarak diyalektik çözümlemeden tamamiyle uzak düşmüştür. Toplumsal birlik yo da ahenk kavramı yüzünden toplumlardaki gruplararası, sınıflararası çelişmeleri hiç görmek istememiştir. Somut ve özel tarihsel, toplumsal gerçekte karşılığı ve uygulama olanağı olmayan genel bir ahlâk, genel bir politika kurmak istemiştir.

Yanlışlıklarını ve eksikliklerini özetleyerek sunmağa çalıştığımız Comte'un, sosyolojiye katkısı olarak şu çabalarını sıralayabiliriz: Sosyolojiyi bir doğa bilimi olarak görmek istediği halde, onun konu ve yönteminin özgüllüğünü belirtmeğe ve korumağa çalışmıştır. Toplumsal gerçeğin karmaşıklığını ileri sürerek sosyolojideki matematik açıklamaların zayıflığını ve kısırlığını öngörmüştür. Kendince aile ve devlete verdiği öncelik, ister istemez onu, bireyciliği ve nominalizmi çok iyi eleştiren bir tutum içine sokmuştur.

Soru 20 : Marx'ın sosyolojisini anlamak için neden Hegel'in diyalektiğinden hareket etmek gerekir?

Karl Marx (1818-1883)'ın Hegel'in düşüncesine karşı koyan tutumunun Saint - Simon'da temellendiği görüşü bugün artık genel olarak kabul edilmektedir. Üstelik bu normaldir da. Çünkü, Marx'ın kendisinden önce, temsilcileri Saint - Simon ve Comte olmak üzere sosyolojide iki belirgin görüş vardı. Comte, düşüncenin evrimine göre toplumsal evrimi yorumlamakla idealist tutumun dışına çıkamıyordu. Oysa Saint - Simon, sanayiin ilerlemelerine göre toplumsal evrimi açıklamak istiyordu. Saint - Simon'un bu tür düşüncesi Marx'ı etkilemişti.

Marx'ın 1844'e doğru okuyacağı Hukuk Felsefesi'ni Hegel (1770-1831) 1821'de yayınlamıştı. Hegel, bu incelemesinde, bireyi biçimsel demokrasi kurallarına göre değerlendirerek şöyle özetleyebileceğimiz sonuçlara varıyordu: Birey, dört ya da beş yılda bir oy veren yurttaştır. «Sivil toplum» olan meslek faaliyetlerinin bütünü içinde ancak yerini almalıdır (Hegel, sivil toplumu böyle adlandırıyordu ve tanımlıyordu); birey, toplumun tümüyle ilişki halinde olmalıdır. Kısacası, Hegel, Hukuk Felsefesi başlığını taşıyan incelemesinde, toplumun bireylerinin bütününün yaşantı ve iş koşullarını dikkate almıyordu. Bu, onun biçimsel demokrasi anlayışının gerekli bir sonucuydu.

Hegel'in Hukuk Felsefesi'ni 1844'e doğru inceleyen Marx, **Ekonomik Politiğin Eleştirisine Katkı** adlı kitabında(1859), Hegel'in kitabıyla ilgili eleştiri ve tepkisini şu cümlelerle belirtiyordu: «Siyasal biçimler gibi hukuksal ilişkiler de ne kendiliklerinden ne de insan düşüncesinin sözde genel gelişmesiyle açıklanabilir.» Ve Marx, aynı kitabında toplumun anatomisinin ekonomik altyapıda aranması gerekliğini, özellikle üretim güçlerinin durumunda aranması gerektiğini öneriyordu. Aslında Marx, toplumun daha doğrusu bir toplumdaki toplumsal grupların evriminin bireysel bilinçlerle (bireylerin düşünceleriyle) değil, toplumsal nedenlerle açıklanması gerektiğini ileri sürüyordu. Marksizme kesinlikle karşı çıkmış olan bir Durkheim bile, günün birinde, «Toplumsal yaşantı, içinde yaşayan bireylerin toplumsal yaşantı hakkında edindikleri anlayışla değil, gözden kaçan derin nedenlerle açıklanmalıdır düşüncesi verimli bir düşüncedir,» diyerek Marx'ın toplumsal nedenlere verdiği önceliği onaylamış oluyordu. Görülüyor ki Marx'ın, sosyolojinin kurucularından biri olduğu önceleri de bilinmekteydi. Kısacası, Marx, üstyapı olguları denilen hukuk sistemleri, siyasal rejimler, ahlâk, din, sanat, bilim, ve felsefenin soyut olarak yani somut koşulların dışında ve özellikle toplumsal koşulların dışında bağımsız olarak incelenmesine karşı geliyordu. Oysa Hegel'in özel olarak Hukuk Felsefesi'nde genel ola-

rak bütün kitaplarında insan düşüncesinin gelişmesine öncelik vermesi yani tarihsel evrimi düşüncenin evrimi olarak kabul etmesi, onun idealist diyalektiğinin gerekli bir sonucu oluyordu.

Soru 21 : Hegel'in idealist diyalektiğinin kaynağı nedir?

Diyalektik, Yunanca asıllı bir kelimedir. Ve Hegel'e gelinceye kadar bu kelimenin «konuşma ve tartışma sanatı olarak, kavramları sınıflama sanatı olarak, duyumlardan fikirlere yükselen düşünce hareketi olarak, görünüş mantığı olarak» aldığı eski anlamlar burada bizim konumuz olmayacaktır. Hegel felsefesinde bu kelime, etki karşılılığı olgusu ya da karşılıklı ilişkiler olgusu kavramını gösterir. Başka bir deyişle, etki tepki ilişkisi kavramının adı olarak diyalektik, ilk kez Hegel'de görülmüştür. Fakat diyalektik düşüncenin tarihini Hegel'den itibaren başlatmanın asla doğru olmayacağı herkesçe bilinen bir gerçektir. Bu yüzden, Eski Yunan filozoflarından **Heraklit (M.Ö. 535-475)**'in Platon'un şu gözlem ve düşünceleri diyalektik düşüncenin tarihinin başlangıcı olarak sayılmaktadır. Heraklit'e göre, evrende her şey sürekli bir değişim içinde, sürekli bir hareket halindedir, ve her şey sonsuz bir başkalaşım içindedir. Yine Heraklit'e göre, her şey oluştur ve çatışma evrenin yasasıdır. Platon'a göre, diyalektik, şeylerin özüne, yani kavramlara varmak için bir yoldur, bir yöntemdir. Fakat, yine Platon'a göre, her şeyin ya da gerçeğin özü hareketsiz düşünceler, bağımsız kavramlardır; evrendeki olaylar bu düsüncelerin, bu kavramların taklitleri, izleri, cisimleşmiş görünümleridir.

Hegel'e göre, evrende her şey aynı zamanda kendi içinde kendi karşıtını taşır ve dolayısıyle her şey kendi kendisiyle çatışma halindedir. Hareket, karşıtlar arasındaki etki karşılılığından ya da etki - tepki ilişkilerinden doğar. Başka bir deyişle, bu karşılıklı ilişkiler hareketin kaynağıdır. Her şey kendi içindeki karşıtlar yoluyla kendini aşar. Fakat, Hegel'in bu düşüncelerinin hangi doğrultuda değerlendirilmesi gerektiğini saptamak için, daha doğrusu Hegel'in bu düşünceleri nerede temellendirdiğini görmek için Hegel'in daha önceki görüş ve düşüncelerini açıklamak gerekecektir.

Hegel, bilimsel hiç bir nedene dayanmadan ya da bilimsel hiç bir işlemden geçirmeden bir varlık kuramı (ontolojik kuram) geliştirmiştir. Bu kurama göre, Hegel, varlık ve düşünceyi bir tek ilkede görmektedir, yani bu ikisini bir tek ilkede özdeşleştirmektedir. Bu ilke, Hegel'e göre, doğaüstü evrensel bir ilkedir, ve varlığın kaynağıdır. Başka bir deyişle, bu, evrensel bir akıldır, evrensel bir düşüncedir. Dolayısıyle bu ilke manevî nitelikte yani madde olmayan

bir şeydir; ve sonunda insan düşüncesi olarak görünecektir. Hegel'e göre, varlığın kaynağı olan bu evrensel ilke, diyalektik bir biçimde gelişerek yani diyalektiğin tez, antitez, sentez olarak üçlü adımına, üçlü aşamasına uygun bir biçimde doğayı, tarihi ve toplumu yaratmıştır; başka bir deyişle, doğa, tarih, toplum evrensel düşüncenin gelişmesinin aşamalarından geçerek çeşitli görünümler almışlar ya da çeşitli biçimde görünmüşlerdir ve bunlar evrensel ilkenin belli ereğinin gerçekleşmesidir. Hegel'e göre, bu süreç şöyle açıklanmalıdır: Evrensel düşünce önce (ilk veri olarak) kendi içindedir, kendi kendinedir. Tez denilen bu aşamasında evrensel düşünce bir var olma tarzı gösterir, yani kendisinin var olmasından başka hiç bir belirtide bulunamaz; fakat bu haliyle var oluşu bir olanaktır ya da olanakların yeridir. Evrensel düşüncenin kendisini tanıması, kendisini bilmesi için, kendisine bir gerçeklik kazandırması, kendisini bir gerçekte görmesi gerekir. Ve bu gerçeği yerine getirmek için, evrensel düşünce kendini doğa olarak ya da doğada gerçekleştirir. Artık, doğada o, kendi kendine biçiminde değildir; başkalaşmıştır; özüne ters düşerek kendine yabancılaşmıştır; özüyle çelişen yeni bir durum yaratmıştır. Böylece, antitez denilen ikinci aşama sağlanmıştır. Bu çelişme, evrensel düşüncenin diyalektik gelişmesindeki sentez denilen üçüncü aşamasındaki kültürde ya da kültür yaratıcısı insan düşüncesinde kaybolur. Çünkü, kendisini tanımak ve kendisini bilmek için hareket eden evrensel ilke, evrensel düşünce kendisine bir gerçeklik olarak kazandırdığı doğadaki yabancılaşmasından sonra insan düşüncesinde kendisinin bilincine varır ve böylelikle ereğine ulaşmış olur. Artık, o, yeniden kendisini bulmuştur ve bu buluş insanın bilincinde olmuştur. Bu, yabancılaşmasından kurtularak, evrensel düşüncenin özgürlüğüne kavuşması demektir. Fakat bu özgürlük tek tek insanlar için öznel bir özgürlük değil, bireyüstü durumlarda yani genel durumlarda gerçekleşmiş nesnel bir özgürlüktür; yasaya bağlı bulunan bir özgürlüktür: Hukuk, ahlâk, sanat, devlet gibi gerçeklerde genelleşmiştir ya da geneliliğini gösterir. Bütün bunlar evrensel düşüncedeki olanakların gerçekleşmeleridir. Belli bir ereğe doğru hareket eden evrensel düşüncenin, doğada yasası zorunluluk yani zorunlu olarak doğanın yaratılması, kültürde yasası özgürlüktür yani yabancılaşmasından kurtulmasıdır. Hegel'in en ilk, en büyük diyalektiği, evrensel düşünce, doğa, bilinç olarak üç aşamada gelişme sürecini tamamlar. Ayrıca her aşama içinde birçok diyalektik ya da üçlü hareketler vardır; bunlar bir aşamayı geliştirerek yukarı bir aşamaya götürürler. Görülüyor ki, etki karşılığı ya da karşılıklı ilişkiler hareketi olarak diyalektik kavramının ilk kullanıldığı yer Hegel'in varlık kuramı olmuştur. Ve biliyoruz ki, bu kurama göre, varlığın başlangıcı somut değildir ve hareketin somut bir başlangıcı yoktur; dolayısıyla, bu

kurama göre, madde düşünceden türemiştir ya da maddî olanlar manevî olanların görünümleri, cisimleşmeleridir. Kısacası, Hegel'de en ilk diyalektik evrensel düşüncenin hareketinin yasası olarak görülür. Ve bu en ilk diyalektiğe dayanan Hegel'in varlık kuramı (varlığı düşünceden hareket ederek açıklaması) her şeyden önce teleolojiktir; yani erek kavramında temellenen bir açıklama biçimidir; çünkü, evrensel düşünce ereği için, ereğini gerçekleştirmek için hareketa geçmiştir. Aynı zamanda, Hegel'in varlık kuramı, —varlığın temelinde gördüğü düşünceden dolayı— varlığı düşünceden türetmesinden dolayı idealist bir varlık kuramıdır. Zaten o, evrensel düşünceyi Tanrı ile bir tutmuştur. Hegel'in yaptığı açıklama, varlığın diyalektik bir açıklamasıdır, fakat bunu idealist olarak yapmıştır. Ve en ilk diyalektiği idealist diyalektik olan Hegel'in diyalektik yöntemi ve onun ilkelerini genel olarak hep idealizmde temellendirdiği, geliştirdiği görülür.

Soru 22 : Yöntem olarak Hegel'in idealist diyalektiğinin yasaları nelerdir?

Yöntem, kısaca, bir yol olarak, bir araştırma planı olarak, düşüncede bir tutum olarak tanımlanır. Bu tanımları biraz açarak, diyebiliriz ki, yöntem, bir bilimin amacına ulaşmasını sağlayan zihinsel tutumların ve düşüncel girişimlerin bütünüdür. Hegel, evrendeki olayları anlamak ve onların oluşlarını açıklamak için, evrendeki her şeyin karşılıklı ilişkiler içinde bulunduğu düşüncesinden hareket ederek, uygulanmasını istediği diyalektik yöntemin yasalarını şöyle sıralamaya ve açıklamaya çalışmıştır: 1) Bütünlük yasası, 2) Hareket yasası, 3) Çelişme yasası, 4) Niteliksel değişme yasası.

Bu yasalar, Hegel'in, idealizminde temellendirdiği diyalektik gelişmenin yasalarıdır. Biliyoruz ki, Hegel'e göre, doğa, tarih, toplum, insanlar ve insanların bütün yaptıkları, kısacası, varlık ve varlıktaki her şey evrensel düşüncenin gelişmesinin tek tek görünümü ya da cisimleşmesidir. Bu, Hegel'e göre, mutlak varlık olan evrensel düşüncenin farklılaşarak ve çelişerek tek tek gerçekler haline gelmesi demektir ve bu gerçekleşme diyalektik bir gelişme sonucudur. Her gerçek, gerçekleşinceye kadar tez - antitez - sentez gelişmesinden geçmiştir. Şu halde, her sentez yeni bir gerçektir; bu yeni gerçek nitel bir değişmedir; yani tez ve antitezin nicel bir toplamı, nicel bir çıkarması değildir. Ve her sentez yeni bir tezdir ve yine her tez içinde karşıtını taşıyan şeydir. Karşıtlıklar hareketin kaynağıdır ve Hegel'in kabul ettiği hareket düşünce içinde geçen bir harekettir;

o, hareketi soyut olarak ve soyut bir biçimde ele alır. Düşünceden başlayarak bir düşünme ve eylem yöntemi bulmuştur.

1) Bütünlük yasası :

Bu yasaya göre, evren, birbirleriyle ilgisiz, birbirlerinden ayrı, birbirlerine bağımlı olmayan nesnelerin, olayların rastlama bir yığını değil; organik olarak bağlandıkları, birbirlerini karşılıklı olarak etkiledikleri bağıntılı, birleşmiş bir bütündür. Bu yüzden, diyalektik yöntem, evrenin hiç bir nesnesini, hiç bir olayını kendisini çevreleyen nesnelerden, olaylardan ayrı olarak düşünmez.

2) Hareket yasası :

Bu yasaya göre, evren ve evrendeki şeyler bir durgunluk, hareketsizlik, değişmezlik halinde değillerdir; tersine, evren ve evrendeki şeyler sürekli bir hareket ve değişme halindedirler, durmayan bir yenileşme ve gelişme halindedirler; evrende bir şey doğar ve gelişir, bir şeyin birliği bozulur ve kaybolur. Bu yüzden, diyalektik yöntem, evrendeki bütün şeyleri, yalnız birbirleriyle ilişkileri ve birbirlerini karşılıklı olarak etkilemeleri bakımından değil; hareketleri, değişmeleri, gelişmeleri bakımından da, doğmaları, kaybolmaları bakımından da inceler. Bu ikinci yasaya oluş yasası da denilebilir. Yine bu yasaya göre önemli olan, şeylerin doğuşu ve gelişmeleridir ve var olan her şeyle birlikte bulunduğu için, zaman, diyalektik gelişmenin tarihi olarak değerlendirilecektir, yani tarihsel evrim söz konusudur.

3) Gelişme yasası

Bu yasaya göre, evrendeki her şey kendi karşıtına dönüşmektedir. Ve zaten her şey karşıtını kendi içinde taşımaktadır. Başka bir deyişle, nesneler ve olaylar iç çelişmeler içerirler; çünkü; hepsinin bir olumsuz yanı, bir olumlu yanı vardır; hepsinin bir geçmişi, bir geleceği vardır; hepsinin kaybolan ya da gelişen öğeleri vardır. Bu karşıtların savaşı, eski ve yeni arasındaki, kaybolan ve doğan arasındaki, bozulan ve gelişen arasındaki savaş ya da gelişme sürecinin kendi özüdür; niceliksel değişmelerin niteliksel değişmelere dönüşmesidir. Bu yüzden, diyalektik yönteme göre, alttan üste gelişme süreci, olayların ahenkli bir evrimi düzeyinde gerçekleşmez; fakat, nesnelerin ve olayların içinde bulunan çelişmelerin bilinmesiyle gerçekleşir.

4) Niteliksel değişme yasası :

Bu yasaya göre, gelişme süreci, niceliksel değişmelerin niteliksel değişmelere dönüşmediği basit bir büyüme süreci değildir. Gelişme, anlamsız ve belirtisiz niceliksel değişmelerden, görünür ve köklü değişmelere, niteliksel değişmelere geçer. Bu geçişte, nitelik-

sel değişmeler derece derece değil, birdenbiredirler ve bir durumdan başka bir duruma sıçramalarla geçerler. Bu değişmeler olumsal değil, fakat zorunludurlar; farkına varılmayan ve derece derece olan niceliksel değişmelerin birikiminin sonucudurlar. Bu yüzden, diyalektik yöntem, gelişme sürecini dairesel bir hareket olarak, basit bir tekrar olarak değil; ilerleyici, yükselerek giden bir hareket olarak; eski niteliksel bir durumdan yeni niteliksel bir duruma geçiş olarak; basitten karmaşığa, alttan üste giden gelişme olarak kabul eder.

Yukarıdaki dört yasanın açıklanış biçimi, doğrudan doğruya Hegel'in yazdıklarında görülmüş bir açıklama biçimi değildir. Fakat, Hegel'in, açıklamağa çalıştığı düşüncenin gelişme süreciyle ilgili tutumunun, onun felsefesini inceleyenlerce dört yasada toplanmış, dört yasada açıklığa kavuşmuş biçimidir. Yine Hegel diyalektiğinde, bütünlük, hareket, çelişme ve niteliksel değişme yasaları birbirlerini tamamlarlar. Çünkü, bütünlük yasasından itibaren, sırasıyle her yasanın kavranabilmesi öteki yasalara bağlı olmayı gerektirmektedir. Şu halde, Heçel diyalektiğinin yasalarının hiçbiri tek başına düşünülemez, tek başına ele alınamaz; onların hepsi bir bütün içindedirler. Ve Hegel'in dört yasayla beliren bu idealist diyalektiğine göre, bir düşünceye eksiksiz olarak bu dört yasanın da uygulanması, o düşüncenin diyalektik olması için zorunludur.

Soru 23 : Yöntem bakımından Hegel'in katkısı nedir? Hegel'in tarih görüşü nedir?

Hegel, dünyadaki bütün şeyleri ortaya çıkmış, hareketsiz nesneler olarak inceleyen eski araştırma ve düşünme yöntemini metafizik yöntem olarak adlandırmış ve ona karşı diyalektik yöntemin yasalarını bulmuştur. Fakat, maddede ya da maddesel dünyada gerçek dünyada gördüğü diyalcktik hareketi maddesel hiçbir veriye, bilimsel hiçbir işleme dayandırmamıştır. Maddesel dünyaya soktuğu düşüncede, diyalektiği başlatmış ve o aynı düşüncede diyalektiği geliştirmiştir. Onun, gerçek dünya olarak doğada, tarihte, toplumlarda, insanlarda gördüğü diyalektik hareket düşüncenin diyalektik hareketidir; gerçek dünyadaki hareket, düşüncenin hareketinin yansıması, dışlaşması, olaylaşması, cisimleşmesidir. Hegel'e göre, doğayı yaratan evrensel ilke - evrensel düşünce insanlardaki insan düşüncesi biçimiyle gerçek yaşantının yaratıcısıdır; ona göre tarih yalnız düşünce tarihidir.

Soru 24 : Maddeci diyalektik nedir? Marx'ın tarih görüşü nedir? Marx, doğa bilimleri ve insan bilimleri arasındaki ilişki sorununa nasıl bir çözüm getirmektedir ?

«Başaşağı yürüyen diyalektiğin ayakları üzerine konması»yle diyalektik yöntemin evriminde ilk büyük ilerleme görüldü. Biliyoruz ki, Hegel için, nesnel gerçeğin diyalektik süreci doğada, tarihte, toplumlarda cisimleşmiş ya da açığa vurulmuş düşüncenin hareketinden başka bir şey değildir. Tersine, Marx için, maddesel dünya her türlü düşüncenin dışında ve bağımsız olarak vardır; ve madde içinde tezler, antitezler geçici sentezler olarak sonuçlanırlar, bu sentezler de tarihsel evrimin evreleridirler. Dolayısıyle, Marx'a göre düşüncenin diyalektiği maddenin ya da maddesel şeylerin diyalektiğinin yansımasıdır ancak. Marx'ın kendisi bu durumu şöyle açıklıyor: «Fikir adı altında özerk bir süreç olarak bile gösterdiği düşüncenin süreci, Hegel'e göre, ancak düşüncenin dış bir olayı olan gerçeğin yaratıcısıdır. Bana göre, fikirlerin dünyası insan düşüncesinde yansımış maddesel dünyadan başka bir şey değildir.» Görülüyor ki, «başaşağı yürüyen diyalektiğin ayaklarının üzerine konması,» maddeyi düşünceden üreten Hegel'in idealist diyalektiğine karşı düşünceyi maddeden üreten maddeci (materyalist) diyalektiğin ortaya çıkması demekti. Aslında bu, hem Hegel'den esinlenen hem Hegel'e karşı koyan Marksizmin doğuşudur. Hegel'den esinlenen, çünkü, en başta çelişmelerin önem taşıdığı bütünün hareketi Hegel'den öğrenilmiştir. Hegel'e karşı koyan, çünkü, düşünceyi maddenin ya da evrensel ilkeyi doğanın ya da insanların yarattığını ileri süren mekanist maddecilik Hegel idealizmine karşı koymuştur. Böylece, bir şeyi başka bir şey sanma yanlışlığıyla ya da gizemcilikle (mysticisme) diyalektiği yanlış anlatan Hegel'e karşı, ayakları üzerine konan diyalektik maddede hareketi başlattırıyordu.

Hegel'in idealist diyalektiğinin tersine çevrilmesi yani idealizmin aşılması ya da «idealizmin bütünleşmesi» mantık bakımından şöyle özetlenebilir: Hegel, soyutluktan yani «saf (pür) başlangıç»tan gerçeğe çıtmek istemektedir, oysa Hegel'in kuramını inceleyen Marx, bu kuramı tarihsel kılmaktadır. Hegel, gerçekle evrensel düşünce arasındaki ilişkiyi evrensel düşünceyi kaynak alarak ararken, Marx bu ilişkiyi derinleştirmekte ve ilişkinin yerini değiştirmektedir. Görülüyor ki maddeci diyalektiğe göre düşünce, kurgul (spéculatif) bir ilke olmadığı gibi «öznenin ve nesnenin gizemci (mystique) bir özdeşliği de değildir»; maddeci diyalektiğe göre düşünce, doğadan (maddeden) başka bir şeydir, farklı bir şeydir; fakat düşünce doğanın tümünün, dünyanın tümünün yansımasıdır. Başka bir deyişle, «düşünce bilginin sınırıdır.»

Şunu da özellikle belirtmek gerekir ki Hegel, «deneyüstücü idealizmi nesnel idealizme doğru eğmektedir.» çünkü Hegel, hareket noktası olarak, ben'i değil varlık ve düşünceyi bir tek ilkede özdeşleştiren «düşünce» kavramını anlamaktadır. «Hegel, ben'in varlığının ve kendi bilincine varmasının ancak kendini aşarak ve başka şeylere göre gerçekleştiğini göstermektedir. Bu başka şeyler ben değil'dir, dünyadır, yaşayıştır, genel olarak insan düşüncesidir.» Böylece Hegel, «özgürlüğün gerçekleşmesini siyasal ve toplumsal bir alan içinde olanaklı görmektedir.» Bu, «Heçel'in idealizminin gerçekçi, somut, tarihsel bir nitelik almaya yöneldiğini göstermektedir.» Bununla beraber biliniyor ki Hegel'e göre hareketin başlangıcı hep evrensel düşüncededir, ondan itibarendir. Oysa Marx'ın maddeci diyalektiği düşüncenin, bilincin koşullarının bir kuramı olarak ortaya çıkmaktadır; düşüncenin, bilincin temellerini, kaynaklarını arayan bir uygulama istemektedir. Yani maddeci diyalektiğe göre varlık bilgiden (bilmekten) önce gelir; bilinç «biyolojik olarak, fizyolojik olarak, toplumsal olarak koşullanmıştır.» Böylece Marx, «öznenin ve özelliğin eleştirisini başlatan ilk kişi olmuştur.» Dolayısıyle Marx, somut tarihsel nedenlerin sonucu olarak bilincin yanlış olabileceğini yani yanlış bilinçlenmelerin meydana gelebileceğini ispatlamıştır. Ona göre, toplumsal belirlemelerle koşullanan bilinç, yani örneğin toplumsal işbölümünün, sınıf etkisinin, ideolojinin koşullandırdığı bilinç «kendi özel koşullarını ve kendi özel insansal içeriğini eksik olarak yansıtabilir.» Bir bireyin, bir sınıfın, bir devrin bilinci olarak bilincin her zaman sınırlandırılmış olduğunu düşünen Marx'a göre bu sınırlandırma içinde aynı zamanda ideolojik yanılsama ve aldatıcılık olanakları vardır. Bu olağan bir şey olabilir de; çünkü, «yanlışlık olanağı daha doğru bir bilincin tarihsel ve mantıksal koşuludur.»

Karl Marx, gerçek dünyayı ya da bütün somutluğu evrensel ilkeden türeten Hegel'in idealist felsefesine karşı koyarken dayandığı maddeciliğin ifadesini ilk önceleri **Feuerbach (1804-1872)**'ın maddeci felsefesinde buluyordu. Fransız mekanik maddeciliğinin etkisini taşıyan Feuerbach'a göre, doğayı ve doğanın bir parçası olan insanı ve toplumu yaratan Hegel felsefesindeki evrensel ilke değildir; tersine, evrensel ilke doğa tarafından ya da doğadaki insanlar tarafından yaratılmıştır. Marx, Hegel'in görüşünü eleştirirken, Feuerbach'ın bu maddeci görüşünden yararlanmış, fakat bu görüşün de eksikliğini ve çerçeği açıklamaktaki yetersizliğini ortaya koymuştur. Çünkü, Fransız mekanist maddeciliği ve Feuerbach'ın maddeci görüşü evrende var olan bütün şeyleri ve bu şeyler arasındaki ilişkileri, değişmeleri ve hareketleri daha doğrusu tarihleri içinde görmüyor, kabul etmiyorlar; durgun (statik) durumların ve tekrarlı olayların yasaları olan mekanik biliminin yasalarıyla dünya gerçeğini, yaşantı gerçeğini, açıklamak istiyorlardı.

Diyalektik maddeciliği bilmedikleri gibi, ilk veri olarak maddeyi gördükleri ve kabul ettikleri halde, maddenin düşünceye ya da bilince nasıl dönüştüğünü de açıklayamıyorlardı; ya da yukarıda söylediğimiz gibi, düşüncenin maddeden çıktığını mekanik bir biçimde açıklıyorlardı; yani ortaya çıkmış, var olan her şey gibi düşüncenin değişmeden süregideceğine inanıyorlardı; dünyayı bir süreç olarak, tarihsel gelişme içinde bir madde olarak göremiyorlardı. Başka bir deyişle, mekanist maddeciler doğayı ve doğadaki şeyleri yalnız mekân içinde görüyorlar, fakat onları zaman içinde yani tarihsel olarak değerlendiremiyorlardı. Ve mekanist maddeciler doğadaki olayları ve biçimleri önceden değişmez koşullarla belirlenmiş olarak kabul ettikleri için, olayların ve biçimlerin sonsuz bir biçimde tekrarlanacaklarına inanıyorlardı. Doğayı ve olaylarını mekanik bir biçimde açıklayan bu görüş Marx'a göre eksikti ve yetersizdi. Bu eksikliği ve bu yetersizliği Marx ve Marksizm, doğayı zaman içinde değerlendirmekle ve ondaki niteliksel değişmeyi görmekle gideriyorlardı. Marksizm diyoruz, çünkü başaşağı yürüyen diyalektiği ayakları üzerine koyan Marx'ın bu görüşü bir öğreti olmaya başlamıştı. Ve bu öğreti maddeci diyalektikti. Doğruyu göstermek için maddeci diyalektik yöntem olarak uygulanmaya başlıyordu. Çünkü, önceki yöntemlerden kiminin yanlışlığı, kiminin yetersizliği bilimler ilerledikçe meydana çıkıyordu. Fizik, kimya, biyoloji gibi doğa bilimlerinin gelişmesinin Marx'ın görüşü olarak maddeci diyalektiğin bulunmasındaki, belirlenmesindeki etkileri bugün şüphe götürmez bir biçimde bilinmektedir. Ayrıca, klasik Alman felsefesi, klasik İngiliz ekonomi - politiği ve Fransız sosyalizmi olarak değişik üç düşünce akımının Marx'ın düşüncesini hazırladıkları ve bunların yine Marx'ın düşüncesinde birleştikleri, ilk önce Lenin'in söylemesindenberi bilinen bir gerçektir.

Diyalektiğin maddeci diyalektik yöntem olarak belirlenmesinin ilk nedeni, hareketin ve gelişmenin ilk önce maddede gerçekleştiğinin bilinmesidir. Bu yüzden, diyalektik yöntem incelediği konudan ya da incelediği nesneden ayrı bir şey gibi düşünülemez. Ve böyleco, diyalektik yöntem düşüncenin hareketine bağlı olarak değil, maddenin hareketine bağlı olarak gerçekliğini bulur ve gösterir.

Doğadaki hareket ve gelişme ve bunların yarattığı yeni olaylar, yeni biçimler daha doğrusu yeni gerçekler zaman gerçeğini göstermiş ve tarihi meydana getirmiştir.

Görülüyor ki, bir ilk doğa diyalektiği vardır. Ve insan bu doğanın bir parçasıdır; maddesel doğa olan insan kendini yansıtan düşünceyi üretir, belirler. Bütün gerçekler gibi düşünce gerçeği de doğar, değişir ve gelişir. İnsan düşüncesinin evrimi konusunda entropolojik verileri açıklamak burada bizim konumuz olmayacaktır. Ar-

tik, insan Hegel'in yalnız düşünce taşıttırdığı bir soyutluk değil, ihtiyaç ve isteklerini karşılamak için çalışan, üreten doğa parçası bir somut gerçektir. Çünkü, Marx'a göre insan duyular taşıyıcısı bir varlıktır, yani insanın duyulu - duyusal bir kuruluşu vardır. Ve Marx'a göre maddecilik, insanı duyusal madde olarak görmektir. Ve bu duyusal madde belirli bir toplumsal yaşantı içindedir; insanın üretmesi, bölüşmesi, tüketmesi bu toplumsal yaşantı içinde gerçekleşmektedir; kısacası insan, doğayı dönüştürmektedir. Dönüştürürken, soyutlamalar yaratmakta ve onlardan yararlanmaktadır (işaretler, kavramlar, en geniş anlamıyla dil). Böylelikle, Marx'tan önce düşüncenin dışında ve düşüncenin karşıtı olarak kabul edilen duyusallık düşünceye giriyor ve düşünce ile tamamlaşıyor; başka bir deyişle, duyu ve düşünce bir bütün halinde toplanıyorlar. İnsan yaşadıkça düşünce yaratıcısı olacaktır; düşünce yaşamının sonucudur. Duygusallık düşünen insanın maddesi oluyor; hareket noktası duygusallık olan bu görüşle Marx'ın maddeciliği başlıyor.

Doğa bilimleri ve insan bilimleri arasındaki ilişkide diyalektiği görmeğe başlayan Marx, bu diyalektik fikrini Hegel'in doğasız ya da doğaya karşı felsefesine bir tepki olarak oluşturmaya ve geliştirmeye başlamıştır. Hegel'e göre doğanın varlığı, bir soyutlamanın onaylanmasından ya da madde olarak doğrulanmasından başka bir şey değildir. Hegel'de bu düşünceyi gören Marx'a göre Hegel'in doğa felsefesi bağımsız değildir; mantığa bağlıdır; öyleyse mantığın bütünleyen kısmı ve somutlaşmasıdır. «Çünkü, Hegel sisteminin yapısı, evrensel düşüncenin oluşunun kuramsal üretilmesi olarak tasarlanmıştır.» Zaten Hegel'e göre bu felsefe üç kısım kapsar :

1) Mantık.
2) Doğa felsefesi.
3) Düşünce felsefesi.

Hegel'in bu kurgucu idealizmine karşı bir tepki olarak doğa bilimleri ile insan bilimleri arasındaki diyalektiği savunmaya başlayan Marx, «bu diyalektiğin kaynaklarını başka düşüncelerde bulmuştur; bunlar antropolojik ve sosyolojik anlayışlardır. Bu anlayışlardan biri Feuerbach'ın antropolojik felsefesidir; öteki, Saint - Simon'un sosyolojik kuramı ve ekonomi politik öğretisidir.» Feuerbach felsefeyi, konusu birleşmiş insan ve doğa olan antropolojiye indirgiyordu. Dolayısıyla o, insan ve doğa ile yetiniyordu. Çünkü, «insanın pratik etkinliğini bilmiyordu; daha doğrusu, doğanın, insanın bu etkinliği ile insanın tarihine girdiğini bilmiyordu. Feuerbach için, insan doğal bir varlıktı ve doğa insan varlığının hareket noktasıydı. Ve bu yüzden felsefesel antropoloji, Feuerbach'a göre, evrensel bir bilim olabilir-

di.» Böylo bir felsefesel antropoloji fikri, Feuerbach'ı bütün felsefesel sorunları insan sorunu etrafında toplamaya götürmüştür. Bütün uygarlık eserlerini insanın gerçek varlığının gösterileri olarak kabul eden Feuerbach, sonunda, kendi sözleri olan bu yargıya varmıştı: «Sanat, din, felsefe ya da bilim yalnız ve yalnız gerçek insan varlığının olaylarıdırlar. Estetik ya da sanatsal, dinsel ya da ahlâksal, felsefesel ya da bilimsel duyguları olan kimse gerçek ve hakiki insandır.»

Evrensel bilim olarak antropoloji fikrinden başka, Feuerbach'da felsefeyle doğa bilimlerinin birleştirilmesi fikri de vardır.

İşte Feuerbach'ın bu fikirleri, Marx'ın doğa ve insan bilimleri arasındaki ilişkide diyalektiği görebilmesi için «hareket noktası ya da ilk esinlenme kaynağı» olmuştur.

Saint - Simon'un sosyolojik kuramına ve ekonomi politiğine gelince, Marx, onlarda «toplumsal çaba olarak tasarlanan toplumsal gerçek fikrini bulmuştu.»

Saint - Simon'a göre toplumsal çaba olan pratik etkinlik artık yalnız kuramsal ve ideolojik bir şey değil, fakat aynı zamanda ekonomik ve maddesel bir şeydi. Bilimlerin ayrılmasını eleştiren, insan bilgilerinin sistemleştirilmesini isteyen, ve bu sistemin bilimlerin birleşmesi sonucuna varmasını önoren Saint - Simon'un düşüncesi yine Marx tarafından bilinmekteydi. Saint - Simon'un bu düşüncesi insanın pratik etkinliğinin tümünü içeren ya da «iş halinde, hareket halinde toplum»u inceleyen toplumsal fizyolojiydi.

Doğa ve insan bilimleri arasındaki ilişkiler konusunda Feuerbach ve Saint - Simon'dan esinlenen Marx, onlar tarafından ileri sürülen fikirlerle yetinmemişti. Yaptığı ekonomik incelemelerle toplumsal ilişkilerdeki pratik etkinliğin önemini görerek, toplumsal ilişkilerin ne derece ne denli üretim güçlerine bağlı olduklarını açıklamaya çalıştı. Toplumsal ve ruhsal yaşantıya çöre maddesel üretimde gördüğü öncelik, onu, tarihin maddeci anlayışını hazırlamaya götürdü. Böylece Marx, felsefeyle ekonomi politik arasındaki karşıtlığı aşmış oluyordu. Çünkü, «Feuerbach'ın soyut insanından somut, tarihsel, toplumsal insana geçtiği için Marx, Feuerbach'ın doğalaştırıcı antropolojisini aşıyordu. Çünkü Marx'a göre, Feuerbach'ın ilgilenmediği tarih, insan varlığının temeliydi ve insan, insan tarihinin üreticisiydi.» Ayrıca, toplumsal pratiğin toplumsal yaşantının ve tarihsel, toplumsal varlık olarak kişinin özü olduğunu ortaya koymakla Saint - Simon'un sosyolojik öğretisini aşıyordu.

İnsanların pratik etkinliğinin tümünün bütün bilimlerin konusu ve temeli olması gerektiğini, ve bütün bilimlerin tarih bilimine indirgendiğini söyleyen Marx, doğa ve insan bilimlerindeki diyalektiği şu sözleriyle açıklamış oluyordu: «Ancak bir tek bilim biliyoruz, o da

tarih bilimidir. Tarih iki yanlı olarak düşünülebilir; yani doğa tarihi ve insanlar tarihi olarak ikiye bölünebilir. Ama bu iki yan zamandan ayrılamaz; insanlar varoldukça doğa tarihi ve insanların tarihi karşılıklı olarak birbirini etkileyecektir.»

Soru 25 Diyalektik, bir bilim değil midir?

Hegel'in idealist diyalektiğinin tersine çevrilmesi konusunda Marx ve Engels'in yazdıkları kendi yaptıkları benzetme yoluyla şöyle özetlenebilir: «Hegel'in sistemi başaşağı duruyordu; biz onu ayakları üzerine koyduk.»

Böylece diyalektik süreçler öncelikle ve özellikle maddeyi ve onun hareketini belirtiyorlar ve insan düşüncesinde maddesel dünyanın bir yansıması olarak beliriyorlar.

Madde harekettir düşüncesinden hareket eden Engels, diyalektiği şöyle tanımlamıştır: «Diyalektik, dış dünyadaki ve insan düşüncesindeki hareketin genel yasalarının bilimidir.» Başka deyişlerle söyleyecek olursak, diyalektik, evrendeki her ilişkinin, her gelişmenin en genel yasalarının bilimi olarak tanımlanabilir. Görülüyor ki, diyalektik, yöntem olmadan önce ya da yöntem olarak uygulanmadan önce bir bilimdir. Onun yöntem oluşu evrenin diyalektik gerçeğinin gerekli bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Şöyle ki, evrende bir şey, bir olay ancak başka şeylerle ilişkilerinin bütünü içinde anlaşılabilir. Başka bir deyişle, bir şey, etkilendiği bütün ve bütünün kendine yaptığı etkilerle anlaşılabilir. Evrendeki bir şeyi, bir olayı anlamak için bu yolu ya da bu yöntemi seçmek yönteminin diyalektik olduğunu gösterir. Bilim olarak diyalektiğin gelişmesi ve ilerlemesi de doğa ve insan bilimlerinin ilerlemelerine bağlıdır.

Soru 26 : Toplum diyalektiğinin doğa diyalektiğinden farkı nedir?

Doğa ile toplum arasında diyalektik ilişkiler vardır; bu, zaten bilinen bir gerçektir. Ve bilim olan diyalektiğin evrendeki her ilişkinin, her çelişmenin en genel yasalarının bilimi olarak tanımlandığını da gördük. Fakat, bilim olarak diyalektiğin doğa diyalektiği ve toplum diyalektiği olarak ikiye ayrılması, doğa ve toplum verilerinin birbirlerinden farklı oluşlarının gerekli bir sonucudur. Şöyle ki, doğa ya da maddedeki diyalektik etki ve tepki, olumlu ve olumsuz elektrik, atomların birleşmesi ve bölünmesi gibi ögelerin varlığı ve çelişmeleriyle açıklanır. Bu, doğadaki öğelerin toplumdaki öğelere göre dar-

lığını ve azlığını gösterir. Oysa, toplumlardaki grupları ve sınıfları oluşturan insanların doğada hiç olmayan irade, düşünce ve düşünce özgürlüğü gibi insan yetenekleriyle bezenmesi toplumlardaki diyalektiğin genişliğini ve zenginliğini gösterir. Bu yüzden doğa diyalektiği olan diyalektik maddeciliğin ilkelerini, toplum diyalektiği olan tarihsel maddecilik yoluyla toplumlara aynen uygulamak istemek, toplumları yalnız doğaya ya da maddeye indirgemek demek olacaktır. Doğa diyalektiği, doğadaki her ilişkinin ve her gelişmenin en genel yasalarını ortaya koymaktadır; fakat bunların toplumlardaki her ilişkide de, her gelişmede de en genel yasalar olarak görüleceğini sanmak, maddeye göre insan yeteneklerini unutmak ve doğa tarihi ile toplumların tarihini bir tutmak olacaktır. Böyle bir doğmadan kurtulmak için tarihsel maddeciliği yöntem olarak her toplumun kendi özel ve somut tarihine göre ya da kendi tarihsel evrimine göre uygulamak, her toplumun tarihsel özgürlüğü gerçeğinden hareket eden en bilimsel yaklaşım olacaktır. Çünkü, tarihsel özgürlük, tarihin zaman ve mekâna bağlı olarak kazandığı özellikleri göstermektedir. Fakat, toplum diyalektiği olarak tarihsel maddeciliğin ilk işi, toplumlardaki her ilişkinin ve her gelişmenin yasalarını ortaya koymaktır. Ve bu durumuyla tarihsel maddecilik bir bilimdir. Tarihsel maddeciliğin yöntem olarak uygulanması hemen yukarıda söylediğimiz gibi tamamıyle «tarihsel özgürlük ilkesi»ne bağlıdır.

Doğa ile toplum arasındaki diyalektik ilişkiler gerçeği ve her ikisinin tarihinin birbirini koşullandırması gerçeği kesin bir bilgi olarak bilinmektedir.

Gerek doğa ve maddenin hareketi bakımından gerek tarih ve toplumun gelişmesinin nesnel yasaları bakımından maddecilik ve diyalektik birbirinden ayrılmayacak biçimde kaynaşarak diyalektik maddecilik görüşünün ya da sisteminin kurulmasını sağlamıştır. Şu halde, mekanist maddecilik önce düzeltilmiş ve sonra tamamlanmıştır. İlk diyalektik olan doğa diyalektiğinin yasalarını sistemleştiren diyalektik maddecilik içinde tarihsel maddecilik özel bir olgu olarak kendi gerçeğini sunmaktadır.

Soru 27 : Marx'a göre tarihsel maddecilik nedir? Marx'ın toplumsal sınıf kavramı nasıl tanımlanabilir?

Diyalektiği ayakları üzerine koymakla idealist bir varlıkbilim yerine maddeci bir varlıkbilim kuran Marx, bu maddeci varlıkbilimin evrendeki ilk gerçeği ya da ilk veriyi açıklayabileceğini ortaya koymuştu. Fakat, Hegel tarafından bulunan diyalektiğin yasalarını da olduğu gibi kabul etmişti.

Doğada görülen diyalektik, doğanın hareket halinde maddeden oluşmuş bir bütün olduğunu ve ilerleyen bir evrim içinde art arda düzeylere ulaşarak daha yüksek bir nicel karmaşıklık derecesinde, birdenbire bir dönüşümle, tamamıyle yeni nitel değişmeler meydana getirdiğini gösteriyordu. Bu yüzden, doğa diyalektiği her şeyden önce diyalektik maddecilik olarak sistemleşiyordu. Bu diyalektik maddecilik içinde tarihsel maddeciliğin ya da toplum diyalektiğinin özel bir olgu olarak kendi gerçeğini sunması, bir doğa parçası olan insanın aynı zamanda bir insan gerçeği olan duyusal madde varlığına (düşünce ve düşünce özgürlüğü) sahip olmasından ileri gelmektedir. Bu bakımdan, insanların ve onların meydana getirdiği toplumların gelişmesinin yasaları ve tarihi, maddenin gelişmesinin yasalarından ve tarihinden farklı olarak özellikler taşımakta ve oluşmaktadır.

İhtiyacı olan, onu karşılamak için çalışan, üreten, üretmek için üretim araçlarından yararlanan, insanın madde olmaktan başka, doğal varlık olmaktan başka doğa ile bir ortaklığı olamaz.

Doğadaki hareket ve değişmelerin doğadaki çelişmelerin sonucu olduklarını, yani doğadaki çelişmelerin nicel değişmelerden geçerek, birdenbire bir dönüşümle, nitel değişmeler meydana getirdiklerini, doğa bilimleri bize göstermekte ve açıklamaktadır. Örneğin, doğa bilimlerinden fizik, olumlu ve olumsuz elektrik akımı kavramlarıyla kendi alanının çelişmelerini; doğa bilimlerinden kimya, atomların birleşmesi ve bölünmesi kavramlarıyla kendi alanının çelişmelerini; doğa bilimlerinden mekanik, etki ve tepki kavramlarıyla kendi alanının çelişmelerini gösterir.

Genel olarak toplum bilimlere özel olarak sosyolojiye gelince, Marx'tan beri bu bilimlerde sınıfların çatışması kavramıyla, toplumlardaki çelişmeler gösterilmektedir. Marx, önceleri ve çoğu zaman, doğadaki çelişmelerin nicel değişmelerden geçerek, birdenbire bir dönüşümle yani devrimle, nitel değişmeler meydana getirdikleri gibi toplumlardaki sınıflar çatışması olan çelişmelerin bir devrimle yok edilecoğini kesinlikle söylediği halde, sonraları, toplumlardaki sınıflar çatışmasının devrimden başka olanaklarla da (derece derece dönüşümlerle) yok edilebileceğini öneren düşüncelere sahip olduğunu zaman zaman göstermiştir. Marx'taki bu durumu ayrıntılarına varıncaya kadar açıklamak burada konumuz olmayacaktır. Fakat, onun düşüncesinin özü, diyalektik bir zorunluk olarak toplumlardaki gelişmenin sınıflar çatışmasıyle sağlanmasıdır.

Marx'ın eserlerinde, toplumsal sınıfın öğreti olarak kesin bir tanımının bulunmadığı zaten bilinmektedir. «Marx, eserlerinde çeşitli toplumsal tabakalara sınıf statüsünü vermiştir.» Araştırmalarında o, Batı toplumlarını ikiden fazla sınıflara ayırmıştır. Örneğin **Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire**'inde beş sınıf görülmektedir; bunlar köy-

lüler, işçiler, küçük burjuvalar, arazi aristokrasisi ve kapitalist burjuvazi olmak üzere beş sınıftır. **Almanya'da Devrim ve Karşı Devrim**'de yalnız köy toplumsal yapısında köleler, göçebe tarım işçileri, küçük köylüler ve büyük köylüler olmak üzere dört sınıf açıklanmak istenmektedir. **Alman İdeolojisi**'nde kentlerin nüfusu ve köylerin nüfusu olarak nüfusun, iki büyük sınıf halinde bölünmesinden söz edilmektedir. Alman İdeolojisi'nde, kentler ve köyler arasındaki ilişkilerde sınıf mücadelesinin ve sınıfların karşıtlığının en yetkin örneğini görmek isteyen Marx'a göre, «en büyük (maddi iş ve manevi iş) bölümü kentin ve köyün birbirinden ayrılmasıdır. Kentle köy arasındaki karşıtlık, barbarlıktan uygarlığa, kabileler reliminden devlete, yörellikten ulusa geçişle başlar ve günümüze kadar bütün uygarlık tarihinde görülür (...). Ve böylece doğrudan doğruya iş-bölümüne ve üretim aletlerine dayanarak nüfusun, ilk olarak, iki büyük sınıf halinde bölünmesi görülür.» «Zaten kent, nüfusun, üretim aletlerinin, sermayenin, zevklerin, ihtiyaçların bir yerde toplanma olgusudur; oysa köy, bu olgunun tersine yalnızlığın ve ayrılmanın yeridir.» «Kent ve köy arasındaki karşıtlık ancak özel mülkiyet çerçevesi içinde var olabilir.» Fakat Marx'ın sınıf dediği gerçekler, «kendine özgü statü ve yaşama tarzları olan ve tipoloji olarak var olan toplumsal gerçeklerdir.» Fakat, kesin olarak sınıfın tanımı yine yapılmadığı halde, Marx'ın eserlerinin bazılarında gerçek sınıf kavramı anlatılmış olmaktadır. «Yani Marx, sonunda, toplumu birbirine karşıt ikili ve tarihsel olarak yönsemeli bir bölüm olarak anlatmıştır.»

Temel diyalektik öğesi toplumsal sınıf kavramı olan Marx'ın eserlerinde içerik olarak bulunan toplumsal sınıf, bazı Marxsist düşünürlerce şu özel niteliklerle tanımlanmak istenmiştir: «Toplumsal sınıf, bir üretim sistemi içinde belirli bir yere sahip tarihsel bir kategoridir.

— Toplumsal sınıfın üyelerinin üretim araçlarıyla belli ilişkileri vardır.

— Toplumsal sınıf, üretimin sonuçlarının dağılmasında belli bir pay alır.

— Üretim araçlarıyla ilişkiler mülkiyet ilişkileri üzerine kurulmuştur.

— En az bir halde de olsa, sınıf bilincine varmayan toplumsal sınıf olmaz.

Bu (en az) bir toplumsal sınıfın bazı bireylerinde bulunabilir.»

Marx'ın eserlerinde içerik olarak bulunan toplumsal sınıf, kimi sosyologlarca da ve daha kısa bir biçimde aşağı yukarı şöyle tanımlanmaktadır: «Toplumsal sınıflar, ekonomik ürünlerin üretimin-

de, dolaşımında ve bölüşülmesinde belirli bir rolü olan gerçek toplumsal birliklerdir. Bu rol, iktidarı ele geçirmek için aralarında mücadele olan bu sınıfların yaşama düzeyini, sınıf bilincini, ideoloj.sini, kültürünü, siyasal tutumunu, v.b... belirler.»

Toplumsal sınıflar konusunda Marx'ın kullandığı terimler olan üretim, üretim gücü, sınıf bilincine varma, ideoloji, tarihsel kategori, toplumsal birlik, bir sınıfın başka sınıflarla ilişkisi gibi gerçekler üzerinde Marx'ın düşüncesinin de zaman zaman değiştiğini belgeleyen incelemecilerden, düşünürlerden bazıları, genel olarak Marx'ın düşüncesinde şu önermenin hiç değişmediğini ileri sürmektedirler: «Marx'a göre her toplum tipinde üretim güçleri ve üretim ilişkileri toplumsal yapıyı, toplumların sınıflara bölünmesini, bilinci, ideoloji ve kültürü belirleyen temeli oluştururlar.» Böylece Marx, toplumsal sınıf kavramını, somut toplumsal yapı çözümlemeleri için bir hareket noktası olarak almış olmaktadır.

Marx'a göre, «Toplumun ekonomik yapısı, üstünde hukuksal ve siyasal üstyapının yükseldiği gerçek temeldir ve bu gerçek temele toplumsal bilincin belirlenmiş biçimleri tekabül eder... Maddesel yaşantının üretim biçimi toplumsal, siyasal ve tinsel yaşantı süreçlerinin bütününü koşullandırır.» Bu düşünceden hareket eden Marx'a göre, toplumların tarihi, dolayısıyle bütün tarih toplumsal sınıflar arasındaki mücadeleler tarihidir ve bu toplumsal sınıflar da devirlerinin ekonomik ilişkilerinin ürünüdürler. Böylece Marx, tarihte her zaman bir toplumun ekonomik yapısının üstyapısal bütün kurumları açıklayan gerçek temeli oluşturduğunu ispatlamaya çalışıyordu.

Tarihsel maddecilik deyimi Marx'ın öğretisini ya da onun toplumsal evrim kuramını belirtmek için ilk kez Engels tarafından kullanılmıştır.

Soru 28 : Marx'a göre üretim ilişkisi nedir? Yabancılaşma nasıl olur?

Toplum, bir insan yığını ya da basit bir insanlar toplamı değildir. Ve doğaya karşı birleşen insanların meydana getirdikleri toplumların yaşayabilmeleri için en temel süreç üretim sürecidir. Bu sürecin aldığı biçim yani üretim biçimi toplumların temel yapısını-maddesel temeli olan altyapıyı meydana getirir. Üretim biçimi bir düzen biçimidir; bir toplumun tarihinde belirli bir çağdaki üretim güçlerinin düzenlenişini gösterir. Üretim güçleri, üretim araçları denilen (toprak ya da doğal kaynaklar, ham maddeler, her türlü teknik gibi) araçların ve bunları kullanan insan emeğinin tümüdür.

Marx'a göre, biçimi ne olursa olsun bir toplumda insanları birleştiren ilişkiler her şeyden önce maddesel ilişkilerdir ve bu ilişkiler beslenme, giyinme, korunma zorunluğuyla belirlenmişlerdir. Bu temel maddesel ilişkileri Marx, üretim güçleri ve üretim ilişkileri olarak adlandırır. Ve ona göre, bu temel maddesel ilişkiler bir bütün oluşturur ki onu da altyapı olarak adlandırır. «Marx'ın bütün siyaset sosyolojisinin konusu, toplumsal ve siyasal yapının üretimle bağlantısını göstermektir.» Marx'a göre, toplumsal yapı ve devlet sürekli olarak belirlenmiş bireylerin yani gerçekte olduğu gibi maddesel olarak davranan ve üreten bireylerin yaşantı süreçlerinin bir sonucudur. Bu yüzden Marx, özellikle Alman İdeolojisi'nde işbölümü ve devlet, mülkiyet ve devlet, toplumsal sınıflar ve devlet bağlantısını açıklamayı amaçlamaktadır. «İşbölümü ve özel mülkiyet özdeş deyimlerdir; birinde (işbölümünde) etkinliğe göre belli olan şey, ötekinde (özel mülkiyette) etkinliğin ürününe göre belli olmaktadır» diyen Marx'a göre, işbölümünün değişik gelişme dereceleri bir o kadar mülkiyetin değişik biçimlerini gösterir; yani işbölümünün bir derecesi gereçler, âlet ve işin ürünü bakımından bireylerin karşılıklı ilişkilerini de belirler.

Bütün bu düşüncelerinin yanı sıra Marx, işbölümünün kimilerine yöneticilik rolü ya da görevi verdiğini ve «İşbölümü, Siyasal İktidarın doğuşu, Sınıfların kökeni, Mülkiyet biçimleri»nin, gelişmeleri birbirine paralel olgular olduğunu savunur.

Marx'a göre, üretim biçimi, toplumsal ilişkilerle nitelendirilmiş bir toplum biçimini gösterir; toplumsal ilişkiler de üretim ilişkileri tarafından belirlenir ya da onların baskısı altındadırlar. Şu halde, bir toplumda temel ilişkiler üretim ilişkileridir. Üretim ilişkilerinin ilk koşulu teknik işbölümüdür; toplumun doğa ile ilişkilerinin düzenlenmesidir. Bu teknik işbölümüne üretim ilişkileri toplumsal işbölümünü ekler; çünkü insanların üretim sürecine katılışları farklıdır; insanlar farklı görevleri yerine getirirler. Üretim ilişkileri teknik ve toplumsal işbölümü olarak gerçekleşmektedir. Yine görülüyor ki, altyapı olan üretim biçimi üretim güçlerinden ve onların düzenlenmesi olan üretim ilişkilerinden meydana gelmiştir. İşte bu altyapı toplumların üstyapısal olguları dediğimiz hukuku, toplumsal rejimi, siyasal kurumları, inançları, dili, ideolojileri v.b. yaratan temel yapıdır. Bu temel yapı kapsamındaki en önemli etken de mülkiyet ilişkileri yani üretim amaçlarının mülkiyet biçimidir. İlk koşulu belirli bir düzeydeki üretim güçleri olan üretim ilişkilerinin meydana getirdiği üretim biçimi bir toplumsal bütündür, bir toplumsal yapıdır. Zaten, Marx, üretim araçları mülkiyetinin ve toplumsal işbölümünün düzenlenişi olarak ele alınan toplumsal yapıya üretim biçimi adını vermektedir. Bu üretim biçiminin gelişmesini üretim araçlarına sahip olanlarla sa-

hip olmayanlar arasındaki çatışmalarla yani sınıf çelişmeleriyle açıklayan Marx'a göre, tarih ya da üretim biçimindeki değişiklikler, üretim güçlerindeki ve üretim ilişkilerindeki gelişmelerini yansıtır.

Marx'a göre üretim araçları sahipliğinin aldığı olumsuz biçim ve yarattığı koşullar, insan olanaklarının gerçekleşmesini engellemektedir. İnsanın özüne ters düşmesi, insanın olanaklarına ters düşmesi olarak bildiğimiz yabancılaşmanın kaynağı bu engelleyici durumdan itibaren aranmaktadır. Marx, «genel olarak insanın», «asıl insanın» gerçek niteliğinin bilinmesi gerektiğini ileri sürmektedir. Marx, sömürücülüğü ortadan kaldırabilecek, yabancılaşmayı azaltacak «antropolojik bir siyaset» düşünmekte ve bunun, üretim araçlarının kamulaştırılmasıyla gerçekleşebileceğini önermektedir.

Soru 29 : Marx'ın sosyolojisi ve sosyolojik araştırma yöntemi nasıl eleştirilmelidir?

Her şeyden önce Marx, tarihi ya da toplumsal evrimi Comte ve Comte'tan önceki düşünürler gibi çizgisel bir görünüş içinde incelememekte, bir diyalektik olarak, bir karşıt güçler oyunu olarak sunmaktadır. Biliniyor ki, Comte ve ondan önceki düşünürlere göre, insan ve toplum gelişiyorlardı, fakat temel yapılarında değişmiyorlardı. Hegel'den esinlendiği ve ters çevirdiği oluş felsefesinden hareket ederek Marx, gerçek tarih yönünde insanı ve toplumu yorumlamaya çalışıyordu. Kısacası Marx mekanik ve çizgisel ilerleme düşüncesine karşı çıkarak, tarihi, diyalektik evrimle açıklıyordu.

Marx, toplumların tarihsel evrimi içinde sırasıyle şu üretim biçimlerini ayırdetmektedir: Asya tipi üretim biçimi, ilkel toplum, kölelik, derebeylik (féodalisme), kapitalizm, sosyalizm.

İlk tarihsel şemasını yukarıdaki gelişme sırasıyle gösteren Marx, sonradan, Asya tipi üretim biçimini tarihsel şemadan çıkarmıştır. Marx'ın kendisinin de pek açıkça nedenini belirtmediği bu çıkarma ya da bir yana atma hakkındaki değişik yorumları şöyle özetleyebiliriz: «Ya Marx, Asya tipi üretim biçiminin incelenmesini geleceğe bırakmıştı, ya da Asya tipi üretim biçimini tarihsel gelişme için farklı bir yol olarak düşünüyordu.»

Yukarıdaki sırada görülen toplumsal yapı şeması ya da «ekonominin ilerleyişini ifade eden bu dizi» kuramsal olarak ve tarihsel kategoriler olarak Batı Avrupa'da tamamlanmıştır. Başka bir deyişle bu dizi, kapitalist toplumun tarihsel kategorilerini göstermektedir.

Kapital'de yalnız Avrupa tarihinin incelendiği ve bu tarihin özellikle İngiltere'den ve onun ondokuzuncu yüzyıldaki ekonomik büyü-

mesinden itibaren incelendiği bilinmektedir. Beş aşamalı bu tarihsel şema, Marx'ın Avrupa ile ilgili araştırmalarının sonucudur. Ve Marx, bir toplumsal yapının, daha doğrusu kapitalist üretim biçimli toplumların başka toplumsal yapı ya da toplumsal örgütlenme biçimlerine nazaran değişiklikler, özellikler sunduğunu göstermiş olmaktadır. Örneğin, bu özellikler «kapitalist toplumun bireylerinin bilinçlerinde, insan ilişkileri yerine tecim eşyalarının değerinin, nitelik yerine niceliğin geçtiğinin» belirtisidirler. Kapitalist toplumlarda «toplumsal yaşantının öteki kesimlerine nazaran özerk ekonomik kesim gelişmekte ve gittikçe güçlü olarak öteki kesimleri etkilemektedir; oysa, gittikçe az olarak onların etkisi altında kalmaktadır.» Marx'ın, bilincin her zaman ve her yerde eşya üreten çalışmanın basit bir yansıması olduğunu asla söylemediği bilinmektedir. Fakat, özellikle «pazar için üretim yapan kapitalist toplumda, özerk bir ekonomik kesimin gelişmesinin gitgide bilincin her etken görevini kaldırmağa ve onu altyapının edilgin basit bir yansıması haline dönüştürmeğe yöneldiğini göstermiştir.» Başka bir deyişle, Marx, her şeyi ekonomik olgu ile açıklamış olmamakta, «ekonomik bir belirleyiciliği formül haline getirmemekte» fakat, «ekonomi ile belirlenmenin kapitalizmle başladığını» ve kapitalizmin özelliği olduğunu göstermiş olmaktadır. Ekonomik belirleyicilik ya da ekonominin başat (en başta gelen etken) oluşu burjuvazi ile meydana gelmiştir. Görülüyor ki, Marx'ın tarihsel maddeciliği ondokuzuncu yüzyıl Batı Avrupasına uygulandığı zaman ancak geçerliliğini ve bir anlam taşıyıcısı olduğunu göstermektedir. Zaten, Marx, kapitalizmin tarihsel ön şartı olarak gördüğü derebeylikte, bütün toplumsal ilişkileri belirleyenin ekonomik olgu olmadığını, bütün toplumsal ilişkiler «kişilerarası ilişkiler olarak görünmektedir» demekle göstermektedir. Derebeylik baskıcı bir toplumdur; fakat, bağımlılık kişisel ilişkileri söz konusudur. Derebeylikteki ekonomik yaşantı kapitalist toplumda olduğu gibi değildir, yani kendisini amaç olarak daha ortaya koymamış ve kendi başına buyruk değildi. Derebeylikte, aralarında paranın da bulunduğu şeyler arasındaki ilişkiler kişisel ilişkilere bağlıdırlar. Oysa, kapitalist toplumda, kişiler arasındaki ilişkiler şeylerden ve bu şeyler arasındaki ilişkiden geçmektedir: Eşya, para, sermaye.

Görülüyor ki, Marx'ın tarihsel şeması Batı Avrupa'daki tarihsel kategorileri gösteren bir şemadır. Bu şemayı ya da bu tarihsel kategorileri dünyadaki bütün toplumlar için ebedî şema, ebedî kategoriler sonmak ve bu yüzden onları, bütün toplumların tarihsel evrimini açıklamak için uygulamak, işin ya da araştırmanın başında yöntembilimsel en büyük yanlışlığa düşmek demek olacaktır. Çünkü, bütün toplumlardaki gelişmeyi, ondokuzuncu yüzyılda Batı

Avrupa'daki gelişmeyi açıklamış olan tarihsel maddeciliği mekanik olarak uygulamakla açıklamağa çalışmak, her toplumun özel ve somut tarihini araştırma alanına almamak ve dolayısıyle inkâr etmek demek olacaktır.

«Başka toplumlardan başka örnekler verildiğinde, ekonominin, bütün toplumlarda, tarih boyunca kendini gösteren ve genel bir kategori olmadığı anlaşılmaktadır.» Öyleyse, tarihsel maddeciliği kapitalizmin özelliği olan ekonomik'e indirgemek doğru olmayacaktır. Şu halde, kapitalist olmayan toplumlardaki başka belirleyicileri (köy - şehir ilişkileri, bürokrasi, teknokrasi) ve onların yarattıkları çelişmeleri, çelişmeleri kapsayacak biçimde insan bilincinin toplumsal belirlenmesini araştıran bir tarihsel maddeciliği savunmak gerekecektir. Ve bir toplumda en önemli süreç üretim süreci olduğuna göre ve bu üretim sürecinin aldığı biçimler bakımından, böyle bir tarihsel maddecilik içinde altyapı - üstyapı kuramı yerini almalıdır.

Marksizmin çağdaş kuramcılarının en önemlilerinden biri olan **Henri Lefebvre** şunları yazmaktadır: «Aslında, Marx'ın üzerinde önemle durduğu yönseme (tendance) olgusudur. Tarihte yönsemeler olmuştur; şimdi de yönsemeler vardır; bu yönsemeler çelişen başka yönsemelerle çatışma halindedir. Bir üretim biçiminin kurulmasi için yönseme, bir yandan, geçmişin üretim biçimlerinden artakalanla çatışma halindedir; öte yandan da geleceğin üretim biçiminin tohumlarıyla çatışma halindedir. Marx için önemli olan geçişlerdir; çünkü, geçişler yapılardan daha anlamlı ve daha gerçektirler.»

Yine Marksizmin çağdaş kuramcılarının başka bir önemlisi olan **George Lukacs** şunları söylüyor: «Marxsizmi burjuva biliminden kesin bir biçimde ayıran, tarihin açıklanmasındaki ekonomik nedenlerin en başta gelmesi değil, bütünlük görüşüdür. Bütünlük kategorisi yani bütünün kısımlar üzerine evrensel ve belirleyici etkisi Marx'ın yöntemının özünü meydana getirir. Marx bu yöntemi Hegel'den almıştır, fakat onu, ondan tamamiyle yeni bir bilimin temelini yapacak biçimde dönüştürmüştür.»

Şu da biliniyor ki, Marx'a göre, üretim güçleri yalnız maddesel güçlere ya da en geniş anlamıyla ekonomik üretime indirgenemez. Marx, özellikle ilk kitaplarında maddesel çalışma içindeki ve onu etkileyen düşüncel üretimi söz konusu etmiştir. Ve toplumsal varlık tarafından belirlendiğini söylediği bilincin ya da düşüncenin aynı zamanda bir üretim gücü olduğunu anlatmak istemiştir. Başka bir deyişle, ekonomik temelle ideolojik üstyapı arasındaki karşılıklı ilişkiler olgusu Marx'ın üzerinde önemle durduğu bir konudur.

Toplumun ya da toplumsal gerçeğin açıklanmasında kullanılacak araştırma yöntemi olarak «klasik ekonomi politiğe özgü» soyut bir

yönteme karşı gelen Marx, «ekonomi politikteki tarihsel okula özgü» tasviri yönteme de karşı gelmiştir. Toplum araştırmalarında uygulanacak yöntemin gerçeği yansıtabilecek kapsamı üzerinde özellikle durulması gerektiğini öneren Marx'a göre «somut somuttur, çünkü birçok belirlemenin sentezidir; yani somut çeşidin birliğidir.» Ve somutun açıklanabilmesinde izlenecek yol olarak Marx şu işlemi önermektedir: «Somutu tanımak için, somuttan soyuta ve soyuttan somuta çift olarak baştan başa inceleme yapmak gerekir.» Hegel'in idealist diyalektiğini daha önceki sayfalarda gördüğümüz biçimde eleştiren Marx, bilimsel araştırmalardaki soyutlamanın hem Hegel diyalektiğinden apayrı bir şey olduğunu hem de bilimler için bir zorunluluk olduğunu şöyle açıklamaktadır: «Örneğin Hegel, tasarlamak yanılsaması içinde, gerçeği kendi kendinde emilen düşüncenin sonucu olarak verdi, gösterdi... Oysa soyuttan somuta giden yöntem, somutu somut bir şey gibi zihinsel olarak tekrar üretmek için, ancak somutu kendine mal edebilmede düşünceyle iş gören tarzdır.» Bir toplumu açıklayabilmek için yapılacak araştırmalarda, bilimsel bir yöntemin öncelik vereceği hareket noktasının ekonomik belirleyicilik olduğunu ileri sürmek için Marx şunları söylemektedir: «Toplumun anatomisi ekonomide aranacaktır, maddesel üretim güçleri öteki üretim güçlerinden önce gelir.» Şunu belirtmek gerekir ki Marx'ın yöntembilimsel bu niyeti, daha önce de söylediğimiz gibi tarihsel maddeciliği kapitalizmin özelliği olan ekonomik'e indirgemek demektir. Böyle bir tutumun, her toplumun özel ve somut gerçeğini araştırma alanına almamak gibi bir sakıncası olduğunu daha önceki sayfalarda söylemeye çalışmıştık.

Gerçek tarih yönünde insanı ve toplumu yorumlamaya çalışmak gibi en bilimsel tavırla işe başlayan Marx'ın yöntembilimdeki ve dolayısıyle toplumsal yapı şemasındaki en büyük eksiklik görecelik (relativizm) eksikliğidir. Marx, insan bilincinin toplumsal belirlenmesini araştıran bir tarihsel maddecilik yerine, «toplumsal gerçeğin olgularını üretim güçlerine, üretim ilişkilerine, sınıf bilincine ve ideolojiye indirgemek eğilimini göstermiştir.» Oysa, üretimden düşünceye kadar toplumsal gerçeğin olgularının «hiyerarşisi toplumsal yapı tiplerine ve belirginleşmemiş (alttaki) tüm toplumsal olaylara göre değişmektedir.»

Soru 30 : Frédéric Le Play neden sosyolojinin kurucuları arasında yer alamaz?

Ülkemizin bazı üniversitelerinin sosyoloji bölümlerinde ya da sosyoloji dersleri verilen fakültelerinde birtakım sosyoloji öğretim

üye ve görevlilerince sosyolojinin kurucularından biri ve büyük sosyolog olarak sunulan **Frédéric Le Play (1806-1884)**, aslında, evrensel ve belirleyici hiçbir nedenden hareket etmeyen aşırı katolik bir düşünürdür. Sosyoloji deyimi yerine toplumsal bilim (science sociale) deyimini kullanan ve bu addaki okulun kurucusu olan Le Play, sosyolojiye kuramsal hiçbir katkıda bulunmamıştır.

Play'in ve okulunun kurmak istediği toplumsal ve siyasal öğreti, aslında bir ahlâk öğretisidir ve bu ahlâk öğretisi toplumsal katolisizmden başka bir şey değildir. 1864'te yayınlanan «Fransa'da Toplumsal Reform» adlı kitabında, Le Play, toplumsal reformu her şeyden önce, ahlâk reformuna indirgemektedir. Ve bununla yeni bir reform hazırlayıcısı da değildir; fakat, «teknik ve sanayi ilerlemeleri sonucu Avrupa toplumlarının unuttukları ebedi ahlâk kurallarına» tekrar dönülmesini istemektedir.

Le Play'in ahlâk reformunun başlıca amacı davranışların reformudur. Bu reform için Le Play iyilik ve kötülük olmak üzere iki kavramdan hareket etmektedir. Ona göre, iyilik, çenel ahenktir. Bu ahenk, atölyede işverenle işçi arasında; toplumda devletle birey arasında; ailede çocuklarla ana babalar arasında, gençlerle ihtiyarlar arasında, erkeklerle kadınlar arasında hüküm sürmelidir. Le Play'e göre, kötülük dengesizlik yaratan toplumsal karşıtlıktır; toplumsal karşıtlık zenginleri fakirlere, işverenleri işçilere, ihtiyarları gençlere karşı kılmaktadır; bu, ikincilerin birincilere karşı haşkaldırması ve kini demektir; fakat, birincilerin de benciliği demektir. İşverenler ve işçiler, kendi özel çıkarlarını unutmakta ve «karşılıklı sevgi ve yardım ödevlerinden kurtulmaktadırlar.» Le Play'e göre kötülüğün kökü Allahın ve onun on emrinin unutulmasında bulunmaktadır. Örneğin, en başta Allaha, babaya, kadına saygının yitirilmesi toplumdaki kötülükleri yaratmaktadır. Onsekizinci yüzyıl düşünürlerini, Allaha inancı sarstıkları için eleştiren ve kınayan Le Play, J. J. Rousseau'nun insanın doğuştan iyi olduğunu savunan öğretisinde bütün kötülüklerin kaynağını bulmaktadır. Ve ona göre, Rousseau'nun bu kuramı Hıristiyanlıktaki bütün insanların Âdem'in kişiliğinde işlemiş oldukları günaha (meyve-i memnudan tatmak günahına) ters düşer. Ekonomik ve toplumsal yapılardaki değişmeler yerine Allaha, babaya, işverene saygı gibi insan davranışlarında ahlâk değişmeleri isteyen Le Play'e göre, her şeyden önce, kuşaklar, cinsiyetler ve toplumsal sınıflar arasında geleneksel hiyerarşiyi sürdüren bir ahlâk reformu yapmalıdır.

Yukarıda bir kısmını açıklamaya çalıştığımız bir önyargılar ve doğmalar bütününün etkisi altında gönüllü olarak kalan Le Play, öznelliği ve keyfiliği hiç bırakmadan ve dolayısıyle evrensel ve be-

birleyici hiçbir veriden hareket etmeyerek yaptığı aile sınıflamasında, otaerkil aile ile «kararsız» aile arasında koyduğu kök aileyi ideal modeli olarak sunmaktadır. Çünkü, Le Play'e göre, kök aile, otaerkil aileden gelenek düşüncesini, kamu duyçusunu; kararsız aileden yenilik ve bireycilik düşüncelerini alarak ideal bir aile olacaktır.

Le Play'e göre, toplumsal temel birimi, temel hücresi aile olmalıdır; aile, demokrasinin oluşumunu ve ilerlemelerini durdurabilecek olan bir gruptur. Çünkü, Le Play'e göre, toplumsal düzenin ve onun otoriter yapısının garantisi olan ailedeki babanın gücü ekonomik ve toplumsal oluşumu denetler, dolayısıyle demokrasinin ilerlemelerini engeller.

Le Play'in düşünce ve önerilerinin pek çoğu katolik kilisesince benimsenmiştir; çünkü, Katolik kilisesi kendi kendini «hiyerarşi» olarak tanımlamaktadır. Bu kilisenin demokrasiyi kabul etmesi kendi hiyerarşik yapısının yıkılması demektir; Katolik kilisenin demokrasi düşmanlığı özellikle bundan ileri gelir.

Düşünce ve önerilerini sıralamaya devam ettikçe çağdaş sosyolojinin kurucularından asla biri olmadığı gittikçe daha da kesinleşecek olan Le Play'in araştırmacılığının da bugünkü Amerikan sosyolojisinin kaynağı olduğunu söylersek, bugün ülkemizdeki bazı Le Play'ci çabaların anlamsızlığı ve yararsızlığı hatırlatılmış olunur.

Avrupa İşçileri, İşin Örgütlenmesi, Ailenin Örgütlenmesi adını taşıyan kitaplarında, aile tipleri ve özellikle işçi aileleri üzerine yaptığı araştırmaları sunan Le Play, monografik ve istatistik tekniklerden yararlanmıştır. Fakat, zaten, yalnız istatistiğin verdiği nicelikle ve ayrıntılı monografik tasvirle yetinen araştırmalarını, toplumsal yapı ve toplumsal evrimle ilgili yanlış görüşleri büsbütün değersiz kılmıştır.

Soru 31 : Spencer'in doğacı sosyolojisi hangi etkinin sonucuydu? Spencer, sosyolojide görevselciliğin (fonctionnalisme) başlatıcısı sayılmış olmaz mı?

Genel olarak İngiliz sosyolojisinin kurucuları Darvinizmin biyolojik evrimciliğiyle beslendiler. Evrimci biyolojinin kuramsal şemalarını ve yöntemini taklit ederek sosyolojiden bir doğabilimi yapmaya çalıştılar.

İngiliz filozof ve sosyoloğu **Herbert Spencer (1820-1903)**, Comte'un da tersine «devamcı ve doğacı bir tekçilik - monizm» geliştiriyordu. Böylece, doğa bilimleriyle toplum bilimleri arasındaki farkları ve

sınırları ortadan kaldırmış oluyordu. Toplumun ve toplumsalın organik üstü özelliğini biyolojik organizmadan ayırt etmesini bildiği halde, yine toplumu geniş bir biyolojik organizma olarak düşünmüş ve evrimci bir kurama bağlı olarak organcı bir kuram oluşturmak istemiştir. Amacı, biyolojik organizmalara uygulanan evrim yasalarının topluma da uygulanabileceğini ileri sürmektir. Darvinizmin biyolojik evrimciliğinin etkisi altında kalan Spencer'in tasarladığı toplumsal evrim yasaları şöyle özetlenebilir: 1) Biyolojideki canlı organizmalarda olduğu gibi toplumlarda da ilerleyici farklılaşma. 2) İlerleme halindeki biyolojik türlerde değişik organların gittikçe birbirlerine bağımlı olmaları gibi toplumlarda da ilerleyici bütünleme. 3) Hacim büyümesi. (Biyolojik türlerde evrime karşı yok olma olanağını kabul ederek.)

Sosyolojide doğa bilimlerindeki gözlem ve tümevarımı dolayısıyle deneysel yöntemi uygulamak isteyen Spencer'e göre, bir grup ya da bir toplum, bir organizma gibi, birbirini tamamlayan farklılaşmış görevlerin bir bütünüdür ve toplumun üyeleri organlar gibidir. Ve toplumun değişik öğelerini birbirlerine bağlayan bir çeşit iç ereklilik vardır. Görülüyor ki Spencer, toplumsal yapıyı soyutlayarak toplumu bir görevler bütünü olarak incelemek isteyen görevselciliği (fonctionnalisme) sosyolojide başlatanlardan biridir.

Bunlardan başka, Spencer, toplumsal çevrelerin ve toplumsal psikolojinin etki alanı dışında bir bireysel psikoloji yanlısı olmuş ve sosyolojide psikolojik açıklamalara başvurmuştur. Örneğin, ona göre, yaşayan insanların korkusu siyasal iktidarı; ölülerin korkusu dini yaratmıştır.

Toplumla biyolojik varlıklar arasındaki farkları görmek gibi olumlu bir yanı olduğu halde Spencer, mekanik bir ilerleme görüşünü ve çizgisel evrimciliği aşamamıştır. Sosyolojideki doğalcılığına ve katı belirleyiciliğine karşın, siyasal bir öğreti tasarlamaktan geri kalmamıştır. Zora ve güce dayanan askeri toplumlara karşı bilime dayanan sanayici toplumları tercih ettiğini ve tuttuğunu belirtmiş, fakat sanayici toplumlarda da devletçiliğe ve planlı ekonomiye karşı bireyci bir liberalizmin egemen kalmasını önermiştir.

III. BÖLÜM

YİRMİNCİ YÜZYIL SOSYOLOJİSİNDE YÖNSEMELER ve GELİŞMELER

Soru 32 : Durkheim'a göre toplum nedir? Toplumsal bilinç kavramı (ya da toplumsal tasarım kavramı) Durkheim sosyolojisinin anahtar kavramı değil midir?

Toplumsal gerçeği anlayabilmek ve açıklayabilmek için, bir Marx çoğunlukla, onun temelini toplumun ekonomik yapısında arayarak işe başlanması gerektiğini öneriyordu. Kimilerince Fransız sosyolojisinin kurucusu sayılan **Emile Durkheim (1858-1917)**, toplumsal gerçeğin temelini toplumsal bilinçte görmektedir. Ona göre, toplumsal bilinç «bir toplumun bireylerindeki ortak inanç ve duyguların bütünüdür.» Ve bu bütün kendine özgü yaşantısı olan belirlenmiş bir sistem oluşturur. Yine Durkheim'e göre, bireysel bilinçlerdeki inanç ve duygular aracılığıyla ya da onlar sayesinde toplumsal bilinç vardır; fakat, bu toplumsal olan ikincisi birincilerden ayrıdır; çünkü, kendi yasalarına göre evrimlenir ve yalnız bireysel bilinçlerin sonucu değildir. Durkheim, toplumsal bilinçle ilgili tanım ve açıklamalarına şöyle devam etmektedir: Toplumsal bilincin dayanacak tek bir organı yoktur; o, toplumun bütün uzamına yayılmıştır; kendisini ayrı bir gerçek kılan özellikleri vardır. Toplumsal bilinç, içinde bireylerin bulunduğu özel koşullardan bağımsız olarak bulunur; bireyler geçicidir, o kalır... Büyük ve küçük kentlerdedir, çeşitli mesleklerdedir. Kuşaktan kuşağa değişmez; tersine, art arda kuşakları birbirine bağlar. Toplumsal bilinç ancak bireylerde gerçekleştiği halde, bireysel bilinçlerden bambaşka bir şeydir. O, toplumun

ruhsal tipidir, başka bir biçimde olmasına karşın, tıpkı bireylerdeki gibi kendi özellikleri, kendi varoluş koşulları, kendi gelişme tarzı olan bir tiptir.»

Durkheim, yukarıdaki düşüncelerinin hepsini de 1893'te doktora tezi olarak yayınladığı Toplumsal İşbölümü adını taşıyan ilk kitabında yazmıştır. Bu kitabın konusu, Durkheim sosyolojisinin başlıca konusu olan bireyler ve toplum arasındaki ilişkilerdir. Durkheim, bu kitabında, «Bir bireyler dermesi (collection) bir toplumu nasıl oluşturabilir?» sorusuna cevap bulmaya çalışmıştır.

Toplumun ve toplumsalın özgürlüğünü açıklamak ya da toplumun bireylerden değil, bireyin toplumdan doğduğunu göstermek için, Durkheim, yararlandığı toplumsal bilinç kavramını, sonunda, metafizik bir varlığa dönüştürmüştür: «Toplum ya da Tanrı» formülü Durkheim'in formülüdür. Toplumla Tanrı arasında bir fark görmediğini Durkheim'in kendisi söylemiştir. Başka bir kitabında, «Yalnız bireyler üzerine yaptığı etkiyle toplum, bireylerin düşüncelerinde Tanrısalın duyumunu uyandıracak her şeye kuşkusuz sahiptir; çünkü müminler için Allah ne ise bireyler için toplum odur» diyen Durkheim, görülüyor ki, «toplumsal bilinci Allahlaşmış olarak» bireysel bilinçlere yerleştirmektedir. Bu bakımdan, «Durkheim sosyolojizmi, tinselci yösemeleri yeni bir biçimde kurmak ve doğrulamak için bir çabadır.» «Durkheim, sosyoloji adı altında toplumsal felsefe yapıyor.» «Durkheim, sosyolog olmaktan daha çok filozoftur.» diyenler bu yargılarında haklı olmaktadırlar.

Soru 33 : Durkheim sosyolojisinde toplumsal işbölümü neden teknik işbölümünden önce gelmektedir?

Durkheim, toplumsal bilinç kavramını sosyolojisinin ilk ve başlıca konusu yaparken, bu bilincin toplumda kendiliğinden varolduğunu ve metafizik bir varlık niteliğini taşıdığını önermiş olarak, bireysel bilinçler arasındaki diyalektik ilişkileri ve bireysel bilinçle toplumsal bilinç arasındaki diyalektik ilişkileri gözden kaçırmış oluyordu.

Toplumsal İşbölümü adlı kitabında, bireylerin toplumu ya da toplumsal birliği nasıl oluşturduklarını açıklamaya çalışan Durkheim, bu oluşumu «dayanışma» olgusunda arıyordu.

Durkheim'e göre iki türlü dayanışma vardır: **1) Mekanik dayanışma, 2) Organik dayanışma.**

Mekanik dayanışma benzerlikten ileri gelen bir dayanışmadır: Böyle dayanışmalı bir toplumda, bireylerarası fark azdır; bireyler, aynı duyguları duyduklarından, aynı değerlere bağlı olduklarından

birbirlerine benzerler. Böyle bir toplum bir uygunluk toplumudur; çünkü, bireyler henüz farklılaşmamışlardır. Durkheim, bu tür dayanışmaya örnek olarak ilkel ya da eski toplumlardaki dayanışmayı gösterir: Böyle toplumlarda bireyler birbirlerinin yerine geçebilir; çünkü, bir birey başkalarının aynıdır ya da bir bireyin bilincinde sayı ve şiddet derecesi bakımından herkeste eşit ya da ortak olarak bulunan duygular vardır; toplumsal bilinç bireysel bilinçlerin en büyük kısmını kaplar.

Organik dayanışmaya gelince, o, her şeyden önce mekanik dayanışmanın karşıtıdır. Organik dayanışma farklılaşmadan ileri gelir. Artık, bireyler birbirlerinin benzeri değildir. Durkheim, toplumsal birliği, canlı varlıklardaki organlararası birliğe benzeterek bireylerin farklılaşması üzerine kurulan dayanışmaya organik dayanışma adını vermiştir; çünkü, canlı bir varlıkta, her organın farklı bir görevi vardır ve bütün farklı görevler yaşantının sürebilmesi için zorunludur. Kısacası, organik dayanışma bir toplumdaki işbölümünden ileri gelen dayanışmadır.

Durkheim'in düşüncesindeki işbölümü teknik ya da ekonomik işbölümünden bambaşka bir şeydir. Meslekların farklılaşması, üretici çalışmaların çoğalması, Durkheim'in gözünde, toplumsal farklılaşmanın belirtisidir, sonucudur. Çünkü, ona göre ilk farklılaşma toplumsal farklılaşmadır; yani toplumsal işbölümüdür. Durkheim, bunu şöyle açıklar: İşbölümü toplumsal bir olgudur ve bu yüzden, başka bir toplumsal olguyla açıklanması gerekir; ve bu başka toplumsal olgu nüfus yoğunluğudur. Bir toplumda nüfus arttıkça yani beraber yaşamayı deneyen bireylerin sayısı arttıkça yaşamak için savaş da şiddetlenmektedir. Toplumsal farklılaşma, yaşamak için savaşa karşı barışçıl çözümdür. Hayvanlarda olduğu gibi, kimilerinin yaşayabilmeleri için kimilerinin ölmeleri yerine, toplumsal farklılaşma, daha büyük sayıda bireyin farklılaşarak yaşamalarını sağlar. Aynı işlerdeki rekabet ortadan kalkar, bireyler başka başka meslekler, başka başka işler edinerek farklı görevleri yerine getirirler ve birlikte yaşamak sağlanır; çünkü, farklı bireyler kendilerine özgü katkılarla herkesin yaşantısına katkıda bulunurlar. Görülüyor ki, Durkheim'e göre, mekanik dayanışmalı toplumlar tarihsel olarak ilk toplumlardır. Toplumlar ilerledikçe mekanik dayanışma yerini farklılaşmadan ileri gelen organik dayanışmaya bırakır. Ve farklılıklarının bilincine varan bireylerde bireylik bilinci oluşur ve gelişir.

İşte, Durkheim'e göre, ilk farklılaşma olan toplumsal farklılaşma yani toplumsal işbölümü ekonomi, ahlâk, hukuk, eğitim, din, siyasal rejim v.b. gibi bütün toplumsal olguları etkiler ve açıklar.

Yukarıda özetini vermeye çalıştığımız düşüncelerinden hareket eden Durkheim, organik dayanışmadan ileri gelen bireylik bilincinin

toplumsal bilinci zayıflattığını, dolayısıyla, mekanik dayanışma ahlâkının gittikçe azaldığını ileri sürerek organik dayanışmanın yeni bir ahlâk gerektirdiğini anlatmaya çalışır. Durkheim'e göre, organik dayanışmalı ya da «bireyci» toplumlarda toplumsal bilinç tamamıyle yitirilmemelidir; yitirilirse, toplumsal bütünlük ya da dayanışma bozulur; herkes çalışmalı ve herkesin bir sorumluluğu olmalıdır. Ve toplumda toplumsal yasaklar, toplumsal değerler konmalıdır, bulunmalıdır.

Soru 34 : Durkheim'in sosyolojik yöntem anlayışı nedir?

Sosyolojide uygulanması için oluşturmaya çalıştığı yöntemi ve onu uygulayacak kuralları özellikle **Sosyolojik Yöntemin Kuralları** adını taşıyan kitabında açıklayan Durkheim, (başaramamakla beraber ya da aynı yanlışlığa başka bir biçimde düşmekle beraber) sosyolojiyi, metafizik ve felsefeden kurtarmaya çalışan akım içine girmiştir. Bir de, sosyolojik kuramla sosyolojik araştırmalar arasındaki bağlantıyı sağlamak için çösterdiği çabaları unutmamak gerekir.

«Toplumsal olgular şeyler gibi incelenmelidir.» «Toplumsal bir olgu ancak başka bir toplumsal olguyla açıklanabilir.» gibi önermelerle sosyolojinin, doğa bilimlerinde olduğu gibi aynı anlaşılırlık tipinde yasalar kurmaya çalışması gerektiğini söyleyen Durkheim için, sosyoloji doğa bilimlerinden biridir ve kurmak istediği yasalar nedensellik yasalarıdır.

Durkheim'e göre, toplumsal olguları şeyler gibi incelemek, onlar karşısında fizikçilerin, kimyacıların yani doğa bilimcilerinin incelemelerinin konusu önünde aldıkları zihinsel tutumu almak demektir. İncelenecek toplumsal konu bilinmeyen bir şeydir. Çünkü, toplum, toplum üyelerinin ayrı ayrı yapamayacağı bir biçimde başka türlü düşünür, duyar, davranır. Böylelikle, sosyolog için, toplumsal olgu birey üzerine dış bir baskı yapabilen saptanmış ya da saptanmamış her yapma tarzıdır. Durkheim'e göre, şimdiki toplumsal olguların çoğu bizim işimiz, eserimiz değil; fakat, bizden önceki kuşakların işi, eseridir. Toplumsal gerçek ve değişmelerinin kısmen davranışlarımızın sonucu olduğu doğruysa da, davranışımızın doğrudan doğruya bilincinde olduğumuz doğru değildir. Ve bireysel davranışımızın tamamıyle bilincinde değilsek, davranışlarımız aynı zamanda bizden başkalarını gerektirdiğinde haydi haydi onların bilincinde değilizdir. Şu halde toplumsal olguları şeyler gibi dışarıdan incelemek gerekir ve doğa bilimlerininkine benzer kurallar üzerine sosyolojik yöntem kurulabilir. Doğa bilimleri, olayları nedenleriyle açıklar ve buna göre, Durkheim, bir toplumsal olayı açıklamak için

iki şey arar: Olayın yaptıran nedeni ve yaptığı görev (fonksiyon). Durkheim, toplumsal yapıların bir çeşit iç erekliği olduğunu kabul eder ve ona göre grupların görevleri birbirlerini tamamlar, karşılıklı olarak birbirlerini etkiler. Durkheim, açıklamayı, görevsel çözümlemeden (fonksiyonel analiz) ayırdeder. Ona göre, açıklama nedensel yasaları belirtmektir ve önce nedensel çözümleme gelir, görevsel çözümleme gerekli bir tamamlayıcıdır. Toplumsal olaylar genel olarak ürettikleri yararlı sonuçlar ereğiyle var olamazlar; görev, önceden düşünülmeden üretilmiş sonuçtur. Durkheim için, yöntemin temel öğesi nedensel açıklamadır ve toplumsal olgunun belirtken nedeni, önceki toplumsal olgularda aranmalıdır; toplumsal olgulardan önce gelen bilinç hallerinde aranmamalıdır ve bu, toplumsal olguların niteliği gereğidir. Sosyoloji, doğa bilimlerinden biri olduğu için onların özgül yöntemi yani deneysel yöntem sosyolojide de uygulanmalıdır. Durkheim'e göre. Fakat, farklarla; deneysel bilimlerin yollarından sosyoloji, ancak birlikte bulunan değişirliklerin araştırılmasından yararlanabilir; çünkü, sosyoloji doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak gözlem yapabilir; fakat, tüm toplum üzerinde deneyler yapamaz. Sosyoloji, bir yasayla bağlandığı varsayılan olaylar arasında birlikte bulunan değişirlikleri inceleyebilir. Örneğin, intiharlar - boşanmalar; intiharlar - doğum oranı; intiharlar - din; burada, bağımlı değişken intihardır; bağımsız değişkenler boşanma, doğum oranı, dindir. Birlikte bulunmanın araştırılması değişik toplumlarda yapılırsa, buradaki başvurma deneysel yöntemin, tümevarıcı çözümlemenin başvurması gibidir. Ve Durkheim'e göre, bu yol olguların basit tasvirini aşacak ve açıklanmalarına ulaşacak bir yoldur. Deneysel ve tümevarıcı bir tutumla sınırlanan araştırmayı yine Durkheim gözlemcilikle zenginleştirme yolundadır; çünkü, ona göre, insanlığın tarihi başka türlerin tarihinden daha aydınlık ve daha tamamdır. Üstelik, karşılaştırmacı yöntemden yararlanma olanağı vardır. Şu halde, Durkheim için doğa bilimlerindeki bütün yollardan sosyolojide yararlanılmamasına karşın sosyolojik yöntem deneysel yöntemdir.

Durkheim, başlıca bir etkeni soyutlamadığını savunmakla beraber bütün eseri boyunca, toplumun ve toplumsal olguların toplumsal tasarımlarla açıklanmasına öncelik ve ayrıcalık veren eğilimini gittikçe güçlendirir. Toplumsal tasarımlar belirli bir toplumun ya da belirli bir toplumsal grubun üyelerinin ortaklığında fikirler, inançlar, anlayışlardır ve bunlar kuşaktan kuşağa geçerler, kendilerini bireylere zorla kabul ettirirler; varolmaları bireye bağlı değildir, bu da toplumu meydana getiren bireylerden ayrı toplumsal bir özne içerdiklerinden değil, fakat oldukları gibi bireyleri incelemekle anlaşılmayan özellikler sundukları için. Böylece, bir dil ancak onu ko-

nuşan bireylerin düşüncesinde var olduğu halde, şüphe götürmez bir toplumsal gerçek olmaktan geri kalmaz; dil bir toplumsal tasarımlar bütünü üzerine kurulmuştur; çünkü, bireylerin her birine kendini zorla kabul ettirir, bireyden önce vardır ve bireyden sonra yaşayacaktır. Durkheim, toplumsal tasarımlar kategorisine gittikçe bir öncelik ve ayrıcalık verdiği halde, bu kategorideki değişmelerin nedenselliğinin toplumsal morfolojide aranması gerektiğini savunuyordu. Zaten, toplumsal gerçeği derinliğine inceleyebilmek için, o, sosyolojiyi üç özel dala ayırıyordu: Toplumsal morfoloji (coğrafya, demografi, nüfus yoğunluğu); toplumsal fizyoloji (toplumsal tasarımlar ve bunlar içinde kültürel, teknik, ekonomik ve politik çalışma, yaşama tarzları); toplumsal psikoloji (dar ve küçük çıplar). Ve bu özel dallar Durkheim.e göre çözülmezcesine birbirlerine bağlanmışlar ve birbirleriyle içicedirler. Ayrıca, hukuk, ekonomi, dilbilim ve tarih gibi bütün özel toplumsal bilimlerin sosyolojinin onlara uygun düşen dallarında erimelerini Durkheim'e söyleten, onun bilim alanı ve yöntem arasındaki ayırdetmelere karşı gelmesiydi. Yani ona göre, sosyolojide ve bütün toplumsal bilimlerde aynı yöntem uygulanmalıydı.

Görülüyor ki, Durkheim, sosyolojiyi amacı nedensel açıklama olan bir doğa bilimi olarak düşünmüştür. O, özellikle nedensel bir belirleyicilik tasarlar; onun yöntemi, nedensel yasalarla açıklamadır. Bununla beraber görevsel çözümlemeye yer vermezlik etmez.

Soru 35 : Durkheim sosyolojisi ne yönde ve ne biçimde bir gelişme gösterdi?

Sosyolojisini bir toplumsal olgu kuramı üzerine kurmaya çalışan, toplumsal olguların şeyler gibi incelenmesini öngören, toplumsal olgunun özelliğini bireyler üzerine dışarıdan baskı yapmasında gören ve sosyolojinin amacının nedensel açıklama yapmak olduğunu söyleyen Durkheim, yaşadığı zamanda ve öldükten sonra hem kendi yurdu Fransa'da hem başka yabancı ülkelerde oldukça etkisini sürdürmüştür. Her şeyden önce, Fransa'da, birçok sosyolog ve araştırmacıya araştırma yolunu açmıştır. Fakat, bunlardan bazıları, Durkheim'in düşüncesinden hareket ettikleri halde Durkheim'i izlemekte farklılıklar göstermişlerdir. Buna örnek olarak, **Marcel Mauss (1872-1950), Maurice Halbwachs (1877-1945)** verilebilir.

Durkheim'in tinselciliğine ve evrimciliğine karşı çıkan Mauss, görevsel açıklamaya daha çok önem verir ve karşılaştırmacı yöntem içinde benzerliklerin açıklanması kadar değişikliklerin de açıklanmasını gerekli görür. «Sosyolojinin ilkesi ve amacı, bütün grubu

ve onun bütün davranışını görmektir.» diyen Mauss'a göre sosyoloji «tüm toplumsal olayları» inceler ve bunun için «genel görünüş» yöntemini uygulamalıdır. Çünkü, toplumsal olaylar aynı zamanda ekonomik, hukuksal, dinsel, estetik, morfolojiktir v.b.

Durkheim ve Durkheimcilar genel olarak, araştırmalarında toplumsal sınıflar sorununu konu etmiyorlardı; daha doğrusu konu etmekten kaçınıyorlardı. Bunlar arasında yalnız Halbwachs, toplumsal sınıf konusuna değindi. Ve köylü sınıfı bilinci, özellikle işçi sınıfı bilinci üzerinde durdu. Halbwachs, sınıf bilincinin sınıf üyelerinin üretimdeki rolüne bağlı olduğunu görüyor ve söylüyordu; dolayısıyle yabancılaşmayı da incelemişti. Kuram bakımından büyük bir başlangıç, büyük bir ilerleme sayılan bu anlayışını, Halbwachs, Durkheim gibi (bir Durkheimci olarak) dış belirtilerle yetindiği için, toplumsal sınıflar sorununu temelinden kavrayacak biçimde kullanamadı. Şöyle ki; **İşçi Sınıfları ve Yaşantı Düzeyleri** adlı kitabında, toplumsal sınıfları tüketim bakımından inceliyordu. Tüketim konusu çok önemlidir; fakat, toplumsal sınıflar sorununu anlamak için yetersizdi. Yalnız tüketim bir toplumu oluşturan değişik toplumsal sınıfların bütün özelliklerini ortaya koyamazdı. Bugün, biliyoruz ki, «bir küçük kent işçilerinin tüketimiyle bir büyük sanayi merkezi işçilerinin tüketimi arasındaki farklar, aynı bir kentin işçileriyle küçük memurları arasındaki farklardan daha büyük olabilir.»

Soru 38 : Pareto'nun sosyolojisi başarısız bir uzlaştırma çabası ya da anlamsız bir karmaşa değil midir? Pareto sosyolojiye nasıl geldi?

Toplum ve insan konularını açıklamak için «mantık» ve deneye dayanan bir yaklaşım kurulması gerektiğini ileri süren **Vilfredo Pareto (1848-1923)**'nun düşüncesine göre ebedi bir insan vardır, toplumsal yapılar değişmezler ve belirleyicilik (determinizm) sosyolojinin amacı ya da aradığı şey değildir.

Pareto'nun sosyolojisi şu kavramlarda özetlenebilir: Mantıklı davranış, mantıksız davranış ve tortu, türem kavramları. Pareto'ya göre amaçlarına mantıklı olarak bağlanmış işlemler mantıklı davranışlardır; öznel olarak ya da nesnel olarak mantıklı bir bağ göstermeyen davranışlar mantıksız davranışlardır. Pareto'nun düşüncesinde, insan, hem ussuz hem usa vuran bir varlıktır; nadiren mantıklı tarzda davranıyorsa, benzerlerini böyle davrandığına inandırmak istediğindendir. Pareto, toplumda yaşayan insanın bazı ihtiyaçlarını ya da duygusal (psikolojik) değişmeyenlerini - içgüdüler ve eğilimler tortular (résidus) olarak adlandırır. Ve ona göre, tortular

toplumsal davranışları yönetirler ve tarihin çerçek hareketlendiricisidirler. Tortular, açık bir biçimde ya da doğrudan doğruya değil, fakat kavramlarla, öğretilerle, kuramlarla çevrilmiş, kaplanmış olarak kendilerini gösterirler ki, siyasal, toplumsal, kültürel v.b. düzenlerde bu kavramları, bu öğretileri, bu kuramları Pareto, türemler (dérivations) olarak adlandırır. Başka bir deyişle, içgüdüler, mantıksız ve ussuz duygular olan tortular, keyfi türemler altında saklanan ebedi ve değişmez varlığı meydana getirirler. Türemler ideolojik bir üstyapı meydana getirmektedir, denilebilir; fakat, bu üstyapı simgesel bir niteliktedir; çünkü, değişen ve ikinci bir kavramsal kuruluş altında, başta gelen ve değişmeyen duygusal anlamlar taşır. Yine Pareto'ya göre, türemler çok çabuk dönüşürler; tortular bir dereceye kadar hiç değişmezler; fakat türlü kalıplarda görünebilirler. Örneğin, «cinsel tortu, cinsel içgüdünün tersine olarak sadece cinsel ilişki biçiminde görünmez, cinsel perhizcilik (ascétisme) gibi biçimlere de bürünebilir.»

Marksist öğretilerin en kararlı ve en aşırı karşıtlarından biri olan Pareto'nun, ideolojik üretim bakımından, Marksizmden esinlenerek tortu ve türem olarak bir ayırdetmeyi kendi sosyolojisine alması oldukça ilginç ve şaşırtıcıdır. Fakat, her şeyden önce Pareto sosyolojisinin bilinçli ya da bilinçsiz olarak bir uzlaştırma çabası içinde bocaladığını söyleyebiliriz. Tortular ve türemler kuramı Marx'ın, Nietzsche'nin Freud'ün eserlerinin içinde bulunduğu bir fikirler hareketi zamanında kendini göstermiştir. Pareto'nun kuramına göre, insanların eylemlerinin ve düşüncelerinin değişmeleri ve anlamı insanların kendilerinin söyledikleri gibi değildir.

Pareto'nun kuramı Nietzsche ve Freud'ün başlattıkları derinlikler psikolojisine de yaklaşır. Marx'la başlayan ideolojiler sosyolojisine de yaklaşır. Fakat, Pareto'nun yöntemi psikolojik değildir; çünkü, tortuların ancak ifadesi olan duyguları ya da düşünceleri bilmemezlikten gelir, bilinçaltı ile ilgilenmez. Onun yöntemi, iç yaşantının derinlikleriyle dış yaşantının hemen anlaşılabilir eylemleri ya da sözleri arasındaki bir düzeye uygulanmak ister. Pareto'nun yöntemi tarihsel de değildir. Türemlerin tarihsel özellikleriyle pek az ilgilenir. Onun sosyolojisinde toplumsal sınıflarla ideolojiler (türemler) arasındaki ilişkiler hemen hemen hiç belirtilmez.

Pareto'ya göre, bilimsel gerçekle toplumsal yarar arasında bir çeşit iç çelişme vardır. Toplum hakkındaki gerçek bilgi ya da bilimsel bilgi daha çok toplumun parçalanmasını ya da toplumdaki birliğin bozulmasını sağlar diyen Pareto'ya göre, gerçek, mutlaka yararlı değildir. Yararlı, hayal ürünüdür ya da düşten öteye gitmez. herkes kişisel tercihine göre gerçeği seçmekte özgürdür.

Toplumları değişmez bir toplumsal yapı içinde görmek ve sun-

mak isteyen Pareto'ya göre, toplum, zaten bir «dengeler sistemi» dir; o, her toplumun değişik güçler arasında bir dengeler sistemi olduğunu söyler. Bu güçler, tortulardır, türemlerdir, ekonomik nedenlerdir, «eşitsizliğin» kaynağı olan bireysel ayrılıklardır ve seçkin kişilerdir.

Pareto'nun «seçkinlerin dolaşımı» olarak adlandırdığı güç ya da öğe, daha yetenekli bireylerin aşağı katlardan (aşağı sınıflar) yüksek katlara (yüksek sınıflar) doğru sürekli olarak akışı olgusunu göstermektedir. Yönetilen yığınlarla yöneten seçkinlerin ayırdedilmesi gibi Makyavelci bir ayırdetmenin yeni yaratıcısı olan Pareto, kendi siyasal ve kişisel tercihlerini gerçekleşmiş gibi sunmaktan geri kalmamıştır. Onun «özgürlük» anlayışı da bunu gerektirirdi herhalde!

İtalyan sosyologu Pareto sosyoloji ile ilgili düşünce ve önermelerinin çoğunu **Genel Sosyoloji El Kitabı** adlı kitabında yazmıştır.

Yukarıda adı geçen sosyoloji kitabından önce yayınladığı **Ekonomi Politik Dersleri** ve **Ekonomi Politik El Kitabı** adlı ekonomik eserlerinde Pareto'nun «toplumsal evrimin genel ilkeleri» gibi sosyolojik düşünceleri önerdiği görülür. Ve Pareto karşılıklı bağımlılık denge kavramlarını toplumsal olaylara uygular görünür. Fakat, onun her iki ekonomi kitabında da yer alan sosyolojik düşünceler ya da sosyoloji öğeleri «kendisinin ekonomik düşüncesine yabancı kalmaktadır», ters düşmektedir. «Pareto'nun sosyolojik düşünceleri ekonomik çözümlemesi ile bütünleşememektedir.» O, sosyolojideki ve ekonomideki düşünce ve yaklaşımlarını değişik yönlerde geliştirmiştir. Böylece, Pareto'nun ekonomik düşüncesi ve sosyolojik düşüncesi aynı zamanlı - zamandaş olmaktan daha çok art arda gelen düşüncelerdir.

Pareto ekonomist olarak sosyolojiye başvurmuştur. Bu girişimde o, ilk ekonomist de değildir herhalde. Sosyolojiye başvurmasını kendisi şu sözlerle belirtir: «Ekonomi politik araştırmalarının bir yerinde kendimi çıkmazda buldum. Deneysel gerçeği görüyordum. Fakat ona ulaşamıyordum.» Bu yüzden ya da bu güçsüzlük duygusundan dolayı Pareto'da «ekonomi politik incelemelerine zorunlu bir tamamlayıcı getirme isteği» görülmektedir. Aslında, bu çok geç yapılmış açıklama ya da itiraf «Pareto sosyolojisinin oluşumunun iyimser her yorumundan» vazgeçmeyi gerektirmektedir artık. Onun düşüncesinin evrimi ilerleyici bir gelişme biçiminde olmamıştır. Onun sosyolojisi yeni yaklaşımların bir sentezi değil, bir ekonomist başarısızlığının ve hayal kırıklığının sonucudur. Çalışmalarına ekonomi ile boşlayan ve onları sosyoloji ile bitiren Pareto'nun eserlerinde «ne düzenli bir gelişme ne de uyumlu bir büyüme vardır; tersine, kesin bir kopukluk - ara kesikliği ekonomiyi sosyolojiden ayırır.»

Ancak kısımsal ve kuramsal bir bilgi veren salt ekonomiyi aşmak isteğiyle genel bir bilgi ve somut bir bilgi olarak Pareto'nun oluşturmak istediği sosyoloji de kısımsal ve kuramsal kalmaktadır; çünkü, onun sosyolojisinin yegâne konusu mantıksız davranışlardır ya da mantıksız davranışlarla sınırlandırılmıştır; daha doğrusu «bütün ekonomik çıkarları budamış olan Pareto sosyolojisi, salt ekonomide olduğu gibi insan eylem ve ilişkilerinin tüm alanını kapsamamaktadır.» Pareto'ya göre «bireyler ve topluluklar içgüdü ve usla (usa vurmakla) yararlı maddesel şeyleri, ya da yalnız hoş şeyleri elde ederler ve ayrıca saygı ve şeref ararlar.» Ve yine Pareto'ya göre «bu eğilimlerin bütününe çıkarlar adı verilebilir.» Görülüyor ki, çıkarın bu tanımı belirsiz bir kavramdır ve içgüdüsel, usa dayanan gerekçelere bağlanmıştır. «Us üzerine kurulan çıkar usa dayanan bir girişim içerir; oysa çıkar bir eğilim olarak düşünüldüğü zaman bir tortu olur, ve dolayısıyle mantıksız girişim olarak sonuçlanır. Bu ayırdetme ekonomideki çıkar kavramının sosyolojideki çıkar kavramıyla özdeş olmadığını göstermektedir.» Görülüyor ki, Pareto ekonomisinde çıkar kavramı bir usa dayanan davranış tarzına bağlı bir usa dayanan tasarımdır; tersine Pareto sosyolojisinde çıkar kavramı «tortu kavramında erimektedir.»

Pareto ekonomisinin yalnız mantıklı davranışlarla ilgilenmesi ve Pareto sosyolojisinin yalnız mantıksız davranışları incelemesi yani ekonominin ve sosyolojinin birbirinden ayrı gerçekler üzerine eğilmesi bu iki bilimin birbiriyle bütünleşmesini kesinlikle engellemiştir.

Soru 37 : «Toplumsal davranış» sosyologu Max Weber'in öncüleri hangi Alman düşünürleridir?

Karl Marx mı, Max Weber mi? sorusu altında karşılaştırmalı incelemeler şimdiye kadar zaman zaman yapılmıştı. Sayıları çok az da olsa, bugün, bazı sosyologların bu konudaki incelemelere devam ettikleri görülmektedir.

Marx ve Weber, her ikisi de kapitalist ekonomik rejimin geliştiği Batı'nın düşünürleridir. Marx'ın sosyolojik düşüncesini daha doğrusu tarihsel maddeciliği daha önceki sayfalarda açıklamağa çalıştık. Protestanlıkla kapitalizm arasındaki ilişkileri «değerlerin ve inançların insanların ekonomik davranışlarını etkilemesi» açısından inceleyen, daha kısacası ekonomiyi dinsel ölçülerle açıklayan **Max Weber (1864-1920)**'in, bu girişimini nasıl başlattığını anlayabilmek için, onun düşüncesini hazırlayan öncülerin anlayışlarını, ve tarih, toplum, kültür, insan konularıyla ilgili önermelerini bilmek yararlı olacaktır. Bu Alman düşünürleri Dilthey ve Rickert'tir.

Sosyolojiyi toplumsal davranış (action sociale) bilimi olarak tanımlayan, toplumsal davranışı da insan davranışı olarak açıklayan Max Weber'in bu anlayışı ya da yaklaşımı, (ilerde daha çok açıklanacağı gibi) aslında Alman sosyolojisinin şu tutumunda temellenmiştir: Almanya'da, Fransız sosyolojisinin doğacı ve olgucu anlayışına tamamıyle ters olarak bir sosyolojik anlayış gelişmiştir. Alman düşünürlerine göre, bütün insan bilimleri, özellikle tarih ve sosyoloji, doğa bilimlerinden hem konu hem yöntem bakımından farklıdırlar. İnsan bilimlerinin ne konusu, ne yöntemi, ne de amacı doğa bilimlerininkinin aynıdır; dolayısıyle, insan bilimlerindeki anlaşılırlık tipi de doğa bilimlerininkinden farklıdır. Çünkü, ikincilerde kurulan anlaşılır ilişkiler, nedensellik ilişkileri ya da karşılıklı etki ilişkileridir; birincilerde, insanların eylemlerinin, davranışlarının, ürünlerinin, kurumlarının anlaşılmasını sağlayan anlaşılır ilişkiler «anlam» ilişkileridir. Anlaşılırlık modeli, dilbilimsel anlamdır: Bir işaret, bir simge anlaşılır bir olaydır. Yani toplumsal olgular şeyler gibi incelenmemeli, işaret olarak incelenmelidir.

Soru 38 : «Alman tarihsel okulu» nedir? Dilthey neden insan bilimlerini psikolojiye indirgemiştir?

Filozof ve tarihçi **Wilhelm Dilthey (1833-1911)**'in çabası, bir yandan, «Alman tarihsel okulu» ile «doğal hukuk okulu» arasındaki karşıtlığı; öbür yandan, «Alman tarihsel okulu» ile Comte ve Spencer olguculuğu arasındaki karşıtlığı (felsefesel olarak) gösterme çabasıdır.

Comte ve Spencer olguculuğunu daha önceki sayfalarda açıklamağa çalıştık. Doğal hukuk okulu ise «ebedi ve evrensel hakikatler» üzerine kurulan hukuk anlayışının temsilcisidir. Onsekizinci yüzyılda soyut bir usçuluk olarak beliren doğal hukuka, zaten, tarihçiler (hukuk ve felsefe tarihçileri) karşı çıkmışlardı. Özellikle, o zamanki hukuk tarihçilerine göre, hukuk, her toplumun kendine özgü tarihsel bir geleneğinin ürünüdür; o halde, hukuk, her toplumun yaşantısındaki özellikleri ortaya koyar. Bu gözlem ve önermeler doğrultusunda, hukuk kurallarını incelemek, onları, büyük evrensel ilkelerden indirgemek demek değildir; fakat hukuk kurallarının nasıl oluştuğunu, değişerek nasıl tutunduğunu tarihte aramak demektir; ayrıca, her toplumun hukukunun başka toplumlarınkinden farklı ve özel bir tarih yansıttığını görmektir.

Sürerek gelen bu fikir hareketleri içinde Alman tarihsel okulu doğmuştur. Dilthey'in çabasını ve önermelerini de bu okul içinde değerlendirmek gerekecektir.

Dilthey'e göre, doğa vardır der gibi toplum vardır, tarih vardır denilemez; insan toplumları vardır ve onlardan herbiri kendine özgü bir tarih içinde oluşmuştur, gelişmiştir. Toplum, özel kosullar içinde bulunan kurumlar, sanatlar, ahlâk v.b. gibi tinsel ya da kültürel etkinlikler üreten insanların tüm yaptıklarıyla oluşmuştur. Bu gerçekler farklıdır; ve Dilthey'e göre genel yasa yoktur: Tarihsel bilim özelin bilimidir, hattâ benzersizin bilimidir. Bu yüzden, konusu toplum ya da tarih olan bilimler kendilerine özgü yöntemleriyle kurulmalı, doğa bilimlerine hiç bağlı olmamalıdır; doğanın ya da insan doğasının evrensel düzenine değgin genel kuramlardan tamamıyle sıyrılmalı, tamamıyle bağımsız olmalıdır. Dilthey'e göre, bağımsız bir bütün içinde, birey iç yaşantısının ilk verilerinden itibaren insan bilimlerini kurmak en önemli sorundur. Ona göre, insan bilimleri düşünce bilimleridir. «Doğa, onu açıklıyoruz; ruhun yaşantısı, onu anlıyoruz.» diyen Dilthey'e göre, düşünce doğaya karşıdır; karşı koyar; işleyişi bilinebilen süreçlere göre, doğa olguları tekrarlanır; düşünce durmadan yenilenir. Düşüncenin olduğu yerde dönüşüm ve ilerleme vardır; doğa tarihi diye bir tarih olamaz (Dilthey, doğa ile ilgili olarak bunu söylerken, evrimci kuramlar biliniyordu.). Bununla beraber, doğa ve düşüncenin birbirinden tamamıyle ayrılamayacağını, çünkü, insanın biyolojik olduğunu ve dış dünya tarafından koşullandırıldığını ve tersine, doğanın doğrudan doğruya düşünce tarafından koşullandırıldığını Dilthey söyler.

Tarihsel ve toplumsal gerçeğin öğelerinin bireyler olduğunu söyleyen Dilthey için, tarihsel ve toplumsal bilimlerin konusu bireysel davranışların incelenmesidir. Şu halde, insan bilimlerinin temelini psikolojide aramak gerekir ve psikoloji insan bilimlerinin teknik şemalarını hazırlayacaktır.

Dilthey'e göre, insan bilimlerindeki anlaşılırlık tarzı «anlama»dır, ve bu bireysel iç yaşantıya başvurularak yapılır; toplumsal olgular iç yaşantının kendini göstermesidir, meydana çıkmasıdır. Dilthey, tarihçinin dış olguları temsil eden belgeler önünde bulunduğunu, bu dış olgulardan itibaren, geldikleri yer olan iç yaşantıyı tekrar kurması gerektiğini, bunu yapmak için de kendi iç yaşantısına başvuracağını söyler.

Soru 39 : Rickert neden toplumsal bilimleri kültür bilimleri olarak düşünmüştür?

Modellere, kurallara, fikirlere ve değerlere en üstün etken rolünü verecek **Henri Rickert (1863-1936)**, toplumsal bilimleri kültür bi-

limleri olarak düşünmüştür. Rickert, değerler felsefesinin kurucusudur.

Değerler felsefesi, değerler alanının gerçekler alanından üstün olduğunu savunur ve onaylar. Bu felsefeye göre, değerler, öznel varlıktan da, nesnel varlıktan da üstündürler: Öznel varlıktan üstündürler; çünkü bireysel yaşantılara bağlı değildirler. Nesnel varlıktan üstündürler; çünkü olaylara bağlı değildirler. Bu felsefeye göre, kendiliklerinde, kendiliklerinden olayların hiçbir değeri yoktur.

Bilimleri, doğa bilimleri ve kültür bilimleri olarak iki bilim grubuna ayıran Rickert'e göre, doğa bilimleri, değerlere yabancı, kendiliklerinden hiçbir anlamı olmayan gerçek olayları inceler; ve deneyin verilerinin soyut kavramları gerçek olayları açıklayabilirler. Oysa, kültür bilimlerinin konusu anlamlı şeylerdir ve bu yüzden, kültür bilimleri açıkça değerler sistemine başvurmalıdır.

Rickert'e göre doğa bilimlerinin özelliği deneysel oluşları, kültür bilimlerinin özelliği tarihsel oluşlarıdır. Ve bu bilim grupları kendilerine özgü mantıklarıyla kesin olarak birbirlerinden farklıdırlar. Doğa bilimlerinin mantığı, genelleştiren bir mantıktır: Birbirinden farklı olaylar bütünü içinde ortak olanı göstermeğe yarar. Kültür bilimlerinin mantığı, bireycileştiren mantıktır: Kavramlar her olaya özgü olanı göstermeğe yararlar.

Rickert'e göre, değerler, insan uygarlığının kurallarıdır; bütün insanlar aynı bir kültür topluluğuna bağlıdırlar; fakat, bu kültürün kurallarını her zaman bilmezler. Bu yüzden, tarihsel bilimler genel yasalar bulmağa çalışmazlar; gerçeği anlatmağa çalışırlar; geçmiş olguları yeniden ortaya koymazlar. Tarihsel bilimlerin amacı, gerçeği, kültür bakımından temel özelliklerinin senteziyle temsil etmektir. Bu kısımsal soyut bir temsildir; kavramlarla kurulmuştur; bu kurulmuş kavramların kaynağı değerlerdir.

Rickert'e göre, kültür anlamlı olan şeydir; başka bir deyişle, hiçbir anlamı olmayan doğanın insanlaştırılmasıdır.

Soru 40 : Weber'e göre «yorumlu anlama» nedir? Anlayıcı sosyoloji nedir?

«Anlama» teriminin öncülerinden biri Dilthey'dir. Ve Dilthey'e göre, anlama, gerçek somut tümlüklerin ve onlara bağlanan anlamların sezgili, doğrudan doğruya anlaşılmasıdır. Oysa, Weber, sezgiyi ve doğrudan doğruya anlama olanağını reddeder. Ona göre, anlama, ayrı ayrı insanların iç hallerinin ve toplumsal davranışlara verdikleri anlamların bilgisidir; anlamaya yalnız bireysel bilinçlerce erişilir. Anlama, bireysel bilinçleri yöneten anlamların ve değerlerin bi-

reysel bilinçlerce yorumlanmasını gerektirir. Bu yüzden, bir anlama varsa, o da «yorumlu anlama»dır. Başka bir deyişle, Weber'e göre, sosyoloji, toplumu, toplumsal davranışı, davranışları anlamak için genel kavramlardan hareket etmemelidir; fakat, «bireylerce öznel olarak düşünülmüş anlamı» ortaya koymaya çalışmalıdır; yani sosyoloji «anlayıcı» olmalıdır. Weber'e çöre, yalnız «toplumsal biçimlerle ilişkiler içinde öznel olarak düşünülen anlam» anlaşılabilir. Örneğin, devlet, aile toplumsal biçimlerdir; sosyolog, bunları inceleyeceği zaman, «bu biçimleri bir varlık olarak görmekten çekinecek, bu biçimlerde ancak bireylerin belirli bazı davranışlarının belirli terimini görecektir; ve bireylerin davranışlarının öznel anlamını arayacaktır.»

Yöntem bakımından, Weber'e göre, anlama önce gelmelidir; anlama, açıklamadan da, nedensel çözümlemeden de önce gelir. Çünkü, açıklamak için ve açıklamadan önce anlamak gerekir. Açıklamak, bir anlamı olan olgular arasında mantıklı bir bağlantı kurmak demektir. Anlamak, insanların davranışındaki niyetli anlamı bilmek için zihinsel bir iştir; gözlenen davranışla davrananca verilen anlam arasındaki ilişkiyi anlayarak açıklamaya varılır.

Soru 41 : Weber'e göre toplumsal davranış nedir?

Görülüyor ki, Weber'e göre, sosyoloji, insanların toplumsal davranışlarının anlamını anlamaya çalışan bir bilimdir. Ve Weber, toplumsal davranışların iç anlamlarını kültürel anlam ve değerlere bağlayarak, psikoloji ile sosyolojiyi birleştirmek istemiştir.

Sosyolojiyi hem tarihe yakın bulan hem de tarihten ayrı tutan Weber'e göre, sosyoloji, toplumsal gerçeği anlatmalıdır; ilk işi açıklama değil, anlatma olmalıdır. Weber'e göre, sosyoloji, toplumsal davranışların iç anlamlarını yorumlayıcı bir tarzda anlamak, onları, süreçleri, sonuçları içinde (nedensel olarak) açıklamak isteyen bir bilimdir. Davranmak, insanın iç ya da dış bir davranış göstermesi demektir; edilgin bir tutum bile davranıştır. Fakat, bu, insanların davranışlarına öznel bir anlam vermeleriyle gerçekleşir. Toplumsal davranış, bir insanın davranışının başka bir insan ya da başka insanların davranış ve davranışlarını içermesiyle, çağırmasıyle ya da onlara eklenmesiyle meydana gelir.

Weber'in anlayıcı sosyolojisi çenel kavramlar üzerine kurulmaz; fakat, öznel olarak düşünülen anlamı inceler; yani bireysel davranışlardan itibaren tanımlanan toplumsal davranışları inceler: «İki arabanın ya da arabaların çarpışması toplumsal bir davranış değildir; fakat, olaydan sonra, olay üzerine tartışma anlamlıdır. Çün-

kü, bu tartışma herbir kimse için başkasının davranışına bağlıdır; şu halde toplumsaldır.»

Toplumsal gerçeğin üç düzeyi olduğunu ve bunların aynı zamanda sosyolojik çözümleme düzeyleri olduğunu söyleyen Weber, şu sıralamayı önerir: 1) Toplumsal davranışlar. 2) Toplumsal ilişkiler. 3) Toplumsal oluşumlar.

Weber'e göre, bireylerin toplumsal davranışları karşılıklı olarak birbirlerine uyarlar ve birbirlerine bağlanan toplumsal ilişkiler meydana getirirler; bu, bir toplumsal oluşum süreci içinde gerçekleşir ve bu oluşumla toplumsal düzen sağlanır.

Böylece, Weber'in, sosyolojik çözümlemeye bireylerin davranışlarından itibaren başladığı açıkça görülmektedir.

Toplumsal davranış içinde davranış tipleri arasındaki farklar Weber'i, ideal tipleri tanımlamaya götürmüştür.

Soru 42 : İdeal tip nedir?

Weber'e göre insan gerçeği, «ideal tip»ler olarak adlandırdığı ideal kuruluşlardan itibaren anlaşılabilir ancak. Bu tipler gerçek değildir; gerçek içinde ideal tiplere rastlanılmaz; fakat bu tiplerin gerçekle ilişkileri vardır ya da tarihsel gerçeğin ancak bir görünümünü belirtirler.

İdeal tip bir varsayım değildir; gerçeğin bir tasviri değildir; bir ortalama değildir. Weber'e göre, sosyolojideki tipler ne biyolojik türler gibi, ne tarihsel gelişmenin evreleri gibi, ne de varlıklar gibi düşünülür. İdeal tipler, anlamlarından itibaren toplumsal davranışların ütopi niteliğinde ussallaştırılmalarıyla sağlanan zihinsel imgelerdir. Ve ideal tip deneysel, keyfi ve ütopi niteliğinde bir özellik taşır.

Görülüyor ki, Weber için toplumsal çerçeği gözlemek, incelemek, onu, «kavramsal olarak kurmaktan» daha az önemlidir.

Weber, ideal tipler olarak, toplumsal ilişkiler tipleri, grup tipleri, tüm toplum tipleri, iktidar tipleri, din tipleri, uygarlık tipleri v.b. önermektedir. Fakat, bu tiplerin hazırlanışında nesnel hiçbir ölçüt vermemektedir, göstermemektedir. Bu konuda psikolojik ya da bireysel bir tutum ileri sürmektedir: Bilim adamı, tipleri keyfi olarak düşünecektir ve araştırmadaki verimlilik iyi tipleri kötü tiplerden ayıracaktır.

Kapitalizm, homo oeconomicus, protestanizm Weber'e göre ideal tiplerdir.

Weber, toplumsal gerçeği, toplumsal olguları bireysel davranışlara ve onların anlamlarına indirgeyerek, toplumu, bireylerarası ilişkiler bütünü olarak tanımlar: Weber'e göre, grup ya da toplum,

birleşmesi ancak bir rastlantı olan bireylerarası ilişkilerin bir bütünüdür.

İdeal tip keyfi bir şemalaştırma, keyfi bir sadeleştirmedir.

Weber, bir ideal tip olarak protestanizmi söz konusu ettiği zaman, somut gerçeği oluşturan, toplumsal gerçekte varolan ayrı cinsten başka etkenleri tamamiyle unutur; örneğin, altyapısal gerçekleri ve protestanizmden başka üstyapısal gerçekleri. Weber'e göre, bazı dinsel inançlar, bir ekonomik zihniyetin ortaya çıkışını belirleyebilir ya da sağlayabilir. Ve dinsel öğretiler doğrudan doğruya hareket etmezler; önce psikolojik güdüler yaratırlar ve bu güdüler de bazı ekonomik davranışları açıklar.

Weber'e göre, kalvinist reform öğretisi ile kapitalist düşünce arasında anlam ve neden uyumu vardır: Kalvinizmin gelişmesi kapitalizmin gelişmesinin nedenidir. Weber, kalvinizmin özü olan alın yazısı kavramında, iş ve kapitalist birikimle ilgili yeni tutumun kökünü bulduğunu sanır. Kalvinist öğreti müminlerde bir yalnızlık duygusu ve dünyanın zevklerinden vazgeçme süreci yaratmakta ve Hıristiyan müminler ancak Allahın zaferini artırmak için çalışabilmektedir. Zenginlikler birikmeli, fakat zenginliklerden zevk için yararlanmamalı. Allahın zaferi için, hemcinslerin iyiliği için, fakirlere iş bulmak için yararlanmalıdır. İşte bu tür kalvinist inançlar bir ekonomik zihniyeti belirlemekte, kapitalin birikimi gibi, girişim düşüncesi gibi, yatırım gibi kapitalist davranışları açıklamaktadır.

Weber'e göre, atılımını ve ilerleyişini protestan ahlâka borçlu olan kapitalizm özgür emeğin ussal bir örgütü olarak görünmektedir. Kapitalist düşüncenin babası maceracı kişi değildir; tersine, örgütlenmenin faziletlerine güvenen yöntemli girişimcidir. Bu yönde, Weber'e göre, plancı sosyalizm kapitalizm soyundandır!?

Bir ideal tip olarak Weber, homo oeconomicus'u da düşünmüştür; yalnız birey açısından düşünerek, onu, en genel bir şemalaştırma olarak görmüştür. Oysa homo oeconomicus, her zaman ve her yerde ussal bir tarzda, ekonomik çıkarını izleyen bir insan olduğuna göre, bu şemalaştırma ancak ticaret eşyası üreten toplum için geçerlidir.

Soru 43 : Weber sosyolojisine bir «saf sosyoloji» denilebilir mi?

Ondokuzuncu yüzyıl sonunda ve yirminci yüzyıl başında, Alman üniversitelerindeki en önemli tartışma, yöntem ve bilimlerin değeri üzerine ya da doğa bilimleriyle toplumsal bilimler arasındaki farklar üzerine tartışma idi. Bu, içinde özellikle Rickert'in bulunduğu

—başka bir isim söylemek için— Windelband'ın da katıldığı yeni Kant'çı okulun açtığı bir tartışmaydı. Ve bu tartışma, ebedî değerler dünyasını savunmak için olguculuğa, bilimciliğe ve Marksizme bir tepki olarak açılmıştı. Tartışmayı açanlar, insan gerçeğinin doğaya indirgenmezliğini savunuyorlardı; onlara göre, doğa bilimleri genel yasalar ararlar; genel yasalar sistemine giren şeyleri incelerler, toplumsal bilimler somut bireyleri ve tarihsel, toplumsal bireyleri incelemek isterler: Tarihsel bir bireylik, verilmiş, hazır bir gerçek değil; veriden itibaren kurulmuş bir gerçektir. Ve Weber'e göre de, değer yargıları yalnız konunun seçiminde ve kuruluşunda kullanılır ve bundan sonra konu, nesnel bir tarzda ve değer yargılarına bağımlı olmadan incelenebilir.

Weber yeni Kantçıların görüşlerini doğrudan doğruya paylaşmaz; fakat, hareket noktası olarak bilimlerin ikiye ayrılmasını kabul eder Özellikle Rickert'in fikirlerini kabul eden ve onları sosyolojiye uygulayan Weber, bu uygulamayı bir değişiklik getirerek yapmıştır: Rickert'in görüşünün tersine, Weber'e göre, kültürel değerler görelidir ve kültürel değerler toplumsal olgulardır. Ve görelilikten hareket ederek Weber, tipolojik yöntemini kurmaya çalışmıştır.

Weber, toplumsal davranış içinde dört bireysel davranış tipi ayırdetmektedir; bu, onun sosyolojik çözümlemeye, bireylerin davranışlarından itibaren başlamasının gerekli sonucudur; bu tipler şunlardır: 1) Bir amaca göre ussal davranış. 2) Bir değere göre ussal davranış. 3) Duygusal ya da heyecansal davranış. 4) Geleneksel davranış.

Zaten sosyolojiyi toplumsal davranış bilimi olarak tanımlayan ve bu toplumsal davranışı da bireyle ve bireyden itibaren başlatan Weber, sıraladığı dört davranış tipi de göstermektedir ki, bir bireyci psikolojizm doğrultusunda soyut tanımlamalar yapmak istemiştir. Davranışların neden, nasıl bir amaca, bir değere göre oluştuğunu; niçin duygusal, geleneksel olduğunu açıklamamıştır. Çünkü, buradaki davranış tiplerinden hiçbiri tarih ve toplum içindeki diyalektik gelişmeye göre kavramlaştırılmamış, tanımlanmamıştır. Weber'in amacı, «her bireyin kendi davranışına verdiği anlamı» anlamaya çalışmak olmuştur.

Weber'in davranış tiplerini böylece sınıflaması, onu, hem bilimle siyaset arasındaki dayanışma sorununu düşünmek, hem bilimle siyasetin birbirine karşı bağımsızlığı sorununu düşünmek gibi çelişik tutum ve görüşlere götürmüştür. Örneğin, Weber'e göre, davranışlar gelenek halinde devam edebilir; onların bozulması kınanır kınanmaz, yasaklanır yasaklanmaz bir düzen meydana geliyor demektir Bu da, iktidar ve egemenlik fikrinin oluşmaya başlaması demektir. Böylece Weber, kimi iktidarın meşruluğunu gelenek üzerine kuru-

masıyle, kimi iktidarın meşruluğunu duygusallık üzerine kurulmasıyle (karismatik şeylere bağlılık) açıklayarak bir iktidar tipolojisi kurmayı da denemiştir.

Weber'e göre, insanlar arasındaki eşitsizlik doğal bir olgudur; bu eşitsizlik ya toplumsal çaba ile giderilebilir ya herkes niteliğine göre toplumda yerini alır; fakat bunlardan hangisinin uygulanacağına bilim karar vermez; «Allahını ya da şeytanını herkes kendisi seçer.»

Daha önce de söylediğimiz gibi protestanlıkla kapitalizm arasındaki ilişkileri «değerlerin ve inançların, insanların ekonomik davranışlarını etkilemesi» açısından inceleyen, daha kısacası ekonomiyi dinsel olgularla açıklayan Weber'in, uygarlığın ve tarihin hem tinselci bir biçimde hem maddeci bir biçimde yorumlanabilmesinin mümkün olabileceğini söylemek gibi çelişik olduğu kadar kararsız fikirlerine de zaman zaman rastlanılır.

En tanınmış eserleri Protestan Ahlâkı ve Kapitalizmin Düşüncesi, Ekonomi ve Toplum olan Weber'in sosyolojik düşüncesi şu eleştiride özetlenebilir: Weber, toplumsal yapı sorunu ile hiç ilgilenmemiş, dolayısıyle toplumsal değişmeleri yaratan etkenleri ya da boyutları görememiştir; bu olumsuzluğun gerekli sonucu olarak toplumsal olguları tümlük kavramı içinde çözümlemeye gidememiştir. Anlamayı, açıklamadan önce getirmekle ya da açıklamanın yerine anlamayı getirmekle, bir toplumdaki bütün ilişkileri gözleyememiş, çözümleyememiş, açıklayamamıştır; karşılıklı ilişkileri algılayamamakla, incelemekle diyalektik düşünceden yoksun olduğunu göstermiştir. Weber'deki nedensel belirleyicilik bir gerekircilik, bir zorunluluk değil; ihtimalin, olanaklının belirleyiciliğidir. Anlama ile öznel yorumu keyfi olarak birleştirmekle psikolojizmden hiç vazgeçememiştir. Kültürel değerlere verdiği öncelik ona toplumsal yapıyı göstermemeye devam etmiştir.

Sosyolojide kurulan toplumsal tiplerin nitel özelliklerini ve farklarını görmek gibi olumlu bir yanı olan Weber'in, bilimde nesnellik konusundaki çabasını da anmak gerekir. Üstelik, bu çabası da, eksik ve çelişiktir. Hem incelenecek konunun seçimi ve kuruluşunda değer yargılarının etkisini söyler hem de bu seçmeden sonra, konunun nesnel ve bağımsız bir tarzda inceleneceğini söyler. Başka bir deyişle, değer yargılı ve değer yargısız alanlar ve anlar olduğunu söyler. Weber'in nesnellik konusundaki bu tutumu ve anlayışı ile ilgili olarak ünlü sosyolog Lucien Goldmann şunları yazmaktadır: «Weber yarı yoldadır; Durkheim'cılardaki sosyolojik düşüncenin toplumsal belirleyiciliğinin bilinmemesiyle Marx'cılardaki onun tümünün kabulü arasındaki yarı yoldadır.»

Soru 44 : Toplumsal biçimler sosyolojisi ya da biçimci sosyoloji ne demektir? R. Dahrendorf'un kuramsal modeli ya da çatışmalar kuramı nedir?

Toplumsal yapı varlığını ve sorununu hiç gözetlemeksizin, toplumu, birleşmesi ancak bir rastlantı (bir şans) olan bireylerarası ilişkiler bütünü olarak tanımlayan Weber, bu tanımıyla zaten biçimcilikten başka bir şey yapmıyordu. Devlet gibi, aile gibi toplumsal biçimleri de bireylerin belirli bazı davranışlarının belirli terimi olarak tanımlaması da, onun, bireysel ilişkilerin görünümünün verdiği biçimlerden hareket ettiğini gösteriyordu. Weber, böyle bir biçimciliği hem kendisi geliştiriyor hem de Alman sosyoloji okulu diyebileceğimiz biçimci sosyolojinin öncülerinin etkisi altında kalıyordu.

Almanya'daki biçimci sosyolojinin en tanınmış temsilcileri olarak şu üç düşünür bilinmektedir: **George Simmel (1858-1918), Ferdinand Tönnies (1855-1935)** ve **Leopold Von Wiese (doğumu: 1876).**

Simmel'in ilk işi, sosyolojinin bağımsız bir bilim olmasını istemek olmuştur. Onun, bağımsızlıktan amacı, öteki özel toplumsal bilimlerin konusu olmayan, kendine özgü bir konunun sosyoloji tarafından seçilip incelenmesidir. Simmel'e göre, toplumsal içeriği yani toplumsal gerçeğin ya da toplumsal olguların ekonomik, siyasal, hukuksal, ahlâksal, dinsel v.b. yanlarını ya da boyutlarını özel toplumsal bilimler incelemektedir ve incelemelidir. Ve böylece, Simmel'e göre, sosyolojinin konusu toplumsal biçimler olmalıdır; yani içeriğinden arınmış, içeriği soyutlanmış toplumsal biçimler; bunlar işbölümü, egemenlik, uyrukluk, çatışma, toplulukların nicel belirlenmesi gibi bireylerin karşılıklı ilişkilerinden doğan toplumsal biçimlerdir.

Bir toplumdaki bütün toplumsal ilişkileri birbirine karşıt iki toplumsal biçime indirgeyen Tönnies'e göre bu iki biçim (cemaat ve cemiyet) kamu ve toplumdur.

Tönnies'e göre, «kamu biçimi», «doğal» bir topluluğun biçimidir. Kamu biçimini doğa yaratır; bu, kan akrabalığının sağladığı aile topluluğudur, aynı atalardan gelen «yurt» topluluğudur. Böyle bir toplumsal biçim, bireylerin iradesi dışında oluşur; seçimsiz bir toplumsal biçimdir bu; doğal bir zorunluluktur. Tönnies'e göre, «toplum biçimi», bir amacı gerçekleştirmek için irade ve seçime bağlı olarak bireylerarası ilişkiler sonucu kurulan topluluktur; seçimli bir toplumsal biçimdir bu; sözleşmelidir. Böyle bir toplumsal biçim bireysel çıkarlara göre kurulur ve bireyleri birbirine hasım yaparak birleştirir. Örneğin, bütün ekonomik ilişkiler Tönnies'in toplum dediği bu toplumsal biçimle belirlenir.

Simmel gibi sosyolojiyi bağımsız bir bilim kılmak isteyen Von Wiese, insanlararası ilişkilerin toplumsal ilişkiler ve toplumsal bü-

tünler (zümreler) arası ilişkiler olmak üzere iki kısımda incelenmesi gerektiğini ileri sürmüş ve savunmuştur. Ona göre, toplumsal ilişkiler çeşitli derecelerde bireylerarası yaklaşma ve uzaklaşmayı gösteren ilişkilerdir. Toplumsal bütünleri, o, yığınlar, gruplar ve soyut topluluklar diye ayırdeder. Soyut topluluklar kiliseler, devletler, toplumsal sınıflar, uluslardır. Bütün biçimcilerin yaptığı gibi, Von Wiese de bu ilişkileri toplumsal içeriğinden soyutlayarak inceler ve üstelik, bunun, kesinlikle böyle olması gerektiğini savunur.

Nominalizm (adcılık), biyolojik evrimcilik, bireycilik gibi değişik görüş ve yaklaşımların etkisi altında kalan bu biçimci Alman düşünürlerinin ortak özelliği şöyle özetlenebilir: Bunlar, toplumsal gerçeği, temel toplumsal içeriğinden —temel kurucu öğe ve boyutlarından— soyutlayarak, yalnız bireylerarası ilişkilere indirgemişler; toplumu, yalnız bir bireylerarası ilişkiler bütünü olarak görmekte yetinmişlerdir.

Ülkemizin bazı sosyal bilim fakültelerinde ya da bu fakültelerin sosyoloji bölümlerinde, sosyolojik niyeti ve anlayışı neredeyse sosyolojinin temel bilgileri gibi sunulan başka bir Alman sosyoloğu çağdaş Ralf Dahrendorf'un kurmak istediği kuramsal modeli şöyle açıklamak ve eleştirmek gerekir:

«Çatışmalar (toplumlardaki çatışmalar) sosyolojisinin belli başlı temsilcilerinden biri» olarak sunulan Dahrendorf'un kurmak istediği kuramsal modelin iki amacı vardır: Biri, «çatışma gruplarının biçimlenmesini açıklamak»; öteki de aynı «toplumsal sistem» içinde «bu çatışma gruplarının eyleminin yarattığı ya da getirdiği yapı değişmelerini açıklamaktır.» Bu yaklaşımı içinde Dahrendorf, «eylem» terimi ile hemen sonraki sayfalarda göreceğimiz Amerikalı sosyolog Parsons'un eylem kavramını benimsemekte ya da kastetmektedir. Ve Parsons'a göre eylem, bireylerin birbirlerine karşı davranışlarını ya da bireylerin karşılıklı eylem bağımlılığını anlatan bir deyimdir. Ve Dahrendorf'a göre «her toplumsal sınıflar kuramı ve daha genel olarak her çatışmalar sosyolojisi» yukarıdaki iki amacı izlemelidir.

Kendi sosyolojisinin belli başlı amacı Marx'ı ve marksizmi eleştirmek olan Dahrendorf, Marx'ın çatışmalar sosyolojisine yaptığı şu dört katkıyı sıralar:

«— Marx, her toplumda çatışmaların sürekliliğini ortaya koymuştur.

— Toplumsal çatışmalar çıkar çatışmaları olduğundan, bu çatışmaların zorunlu olarak iki grubu, ve yalnız iki grubu karşı karşıya koyduğunu (zıtlaştırdığını) anlamıştır.

— Çatışmanın, tarihin başlıca hareketlendiricisi olduğunu anlamıştır.

— Toplumsal değişmeleri sınıf çatışması ile açıklayarak top-

lumsal değişmenin yapısal etkenlerinin araştırılması için yol açmıştır.»

Dahrendorf'a göre toplumları açıklamak için Marx'taki çözümleme yanlışları şöyle sıralanmaktadır:

— Marx, bütün toplumsal çatışmaları, en azından tarih bakımından önemli toplumsal çatışmaları sınıf çatışmaları olarak açıklamaktadır. (Oysa Dahrendorf'a göre, toplumsal sınıf, bir toplumun üyelerini kendi aralarında zıtlaştıran çıkar gruplarından biridir ancak; sınıf mücadelesi toplumu bölen çıkar çatışmalarından biridir ancak; ve toplumu hareketlendiren öteki bütün çatışmalar zorunlu olarak sınıf çatışması demek değildir; Marx, özel bir çatışma tipinden itibaren —Ondokuzuncu yüzyılın başındaki kapitalist toplumun durumunu— yanlış olarak genellemeye gitmiştir.)

— Marx, sınıf çatışmasının kaçınılmaz olarak devrimle sonuçlanacağını sanmıştır. (Oysa Dahrendorf'a göre sınıf mücadelesi devrimden başka sonuçlarla da gerçekleşebilir. Genel olarak gözlenen şudur: Egemen sınıf yeni fikirler kazanıyor ve kendi kendine dönüşümler yapıyor; böylece devrim etkenlerini ortadan kaldırmış oluyor.)

— Marx, toplumsal sınıfların kökenini ve sınıf çatışmalarını üretim araçlarının mülkiyetinde görmektedir. (Oysa Dahrendorf'a göre, Marx'ın incelediği kapitalist toplumda üretim araçlarının mülkiyeti ve denetimi birbirinden ayrılmaz şekilde birleşmiştir ama, kapitalizmin sonraki evrimi bunların birbirinden ayrılabileceklerini göstermiştir. Üretim araçlarının mülkiyetinden daha çok üretim araçlarının denetimi sınıf çatışmasının başlıca ve temel etkenidir.)

Marx'tan esinlenerek yola çıkan Dahrendorf görüş değişikliğinin gerektiğini savunmaktadır: Ona göre, «toplumsal çatışmalara ve sınıf mücadelesine üretim araçlarının mülkiyetinden başka bir köken aramalıdır. Toplumsal sınıf kavramı yeniden tanımlanmalıdır... Çünkü toplumsal sınıf kavramı mülkiyetten daha çok iktidara bağlıdır. Böylece, sınıf çatışmalarının tarihsel rolünün çözümlenmesini bu yeni görüş içinde yeniden yapmak gerekir.»

Bunlardan sonra ve böylece Dahrendorf, toplumsal çatışmaların yapısal kaynaklarını aramaya çalıştığı kuramsal modelini - toplumsal çatışmaların ve toplumsal değişmenin kuramsal modelini «toplumsal örgütün yapısında ve işleyiş tarzında» oluşturmak gerektiğine inanır. Toplumsal çatışmaların yapısal kaynağını üretim araçlarının mülkiyetinin eşit olmayan dağılımında değil otoritenin eşit olmayan dağılımında görür. «Ve otoriteyi tanımlamak için Dahrendorf, Max Weber'den esinlenir: Weber'e göre otorite —özgül bir içeriğe sahip bir düzenin, belirli bir insan grubunun boyun eğmesini sürükleyebilme olasılığı— dır. Böyle tanımlanan otorite iktidardan ayırdedilmektedir. Ve We-

ber'e göre iktidar —olasılık hangi temel üzerinde kurulursa kurulsun toplumsal bir ilişki içinde bulunan bir kimsenin karşılaşılan direnmeye rağmen istediği şeyi elde edebilme olasılığı— dır. İktidar kişiye bağlanır; bu iktidar bir kişinin fiziksel gücüne, yeteneğine, bir karizmaya bağlı olduğu gibi kişinin işgal ettiği makamına da bağlı olabilir.» Tersine, otorite, toplumsal bir örgütlenmede yalnız ve yalnız işgal edilen makama ya da oynanan role bağlıdır. Ve madem ki çatışmaların yapısal kaynakları aranmaktadır, bu kaynaklar iktidarda değil otoritede bulunabilir. «Şu halde Dahrendorf iktidarı değil, otoriteyi incelemektedir.»

Toplumları açıklamak için oluşturmaya çalıştığı kuramsal modelin kökeni ya da kaynağı olarak otorite kavramını ele alan Dahrendorf, gerek kuramsal olarak gerek uygulama bakımından otoritesiz ve bir otorite dağılımı olmadan toplumsal örgüt düşünülemeyeceğini ileri sürmektedir. Ve böylece Dahrendorf'a göre, toplumsal örgütün belli başlı öğesinin otorite olması toplumlarda çatışmanın her zaman» varlığının bir kanıtıdır; ve yine ona göre, «toplumsal yaşantıdaki çatışmanın sürekliliği çatışmanın yapısal kökeni ile açıklanır.» Şu halde ona göre, otorite ve otoritenin dağılımı toplumsal sistemin yapısına ve işleyişine «bitişik zorunluluklar»dır ve aynı zamanda «toplumsal sistemi durmadan etkiler ve değiştirirler.»

Bu otoriteyi ve bu otoritenin dağılımını «otoritenin iki bölümlü dağılımı» terimleriyle açıklamaya çalışan Dahrendorf'a göre otorite öyle bir şey ki «kimileri onu paylaşırlar başkaları da ondan tamamen yoksundurlar.» Ve ,otoritenin iki bölümlü dağılımı olarak adlandırdığı bu durum ona göre toplumları açıklamanın temel öğesidir. Otoritenin iki bölümlü dağılımının sonucu olarak, otoriteye sahip olanlarla otoriteye boyun eğenler arasında «bir çıkarlar çatışması» meydana geldiğini ileri süren Dahrendorf'a göre, otoriteye sahip olanların, otoriteye boyun eğenlerin paylaşamayacakları ortak çıkarları vardır; tersine, boyun eğme durumunda olanların da ortak durumlarının gerekli sonucu olarak kendi aralarında paylaştıkları çıkarlar vardır. Şu halde Dahrendorf'a göre «emredenlerle boyun eğenlerin çıkarları karşıt çıkarlardır ve çıkarlar çatışması her zaman bir çıkarlar karşıtlığıdır.» Dolayısıyle çıkarlar çatışması «iki kişiler ya da gruplar bütününü» her zaman karşı karşıya koyar. Emredenlerin çıkarı düzeni değiştirmemek; boyun eğenlerin çıkarı düzeni değiştirmektir. Bu durumu da açıklayabilmek için Dahrendorf, bir toplumda «birbirine karşıt iki tip kişiler bütünü» ayırdetmektedir: Aynı bir birlikte değişik otorite görevleri olan ve sosyolojik anlamda bir grup oluşturmayan kişiler, yani ortak durumlarının gerekli sonucu olarak bazı ortak çıkarları olan kişiler. Dahrendorf bu tür bütüne «aşağı yukarı grup» ya da «hemen hemen grup» adını vermektedir. Ve ona göre aşağı yukarı

gruplar, gerçekte, grup olmaktan daha çok toplumsal kategorilerdir. «Örneğin tüketiciler, tüccarlar, öğrenciler v.b...» Ve tersine Dahrendorf, bir örgütü olan, açıklanmış bir eylem programı olan, kesin amaçları olan kişiler bütününe «çıkar grubu» adını vermektedir. «Örneğin bir sendika, bir siyasal parti, bir toplumsal hareket.» Ve Dahrendorf'a göre aşağı yukarı grup değil, çıkar grubu çıkar çatışmalarında «gerçek etken öğe»dir ve bu çıkar grubu çatışma nedenlerini saptar, onları belirtir ve kişilerin, alt-grupların eylemini denetim altına alır.

Görülüyor ki, «Dahrendorf'un çıkar grubu kavramı Marx'ın toplumsal sınıf kavramına hiç benzemez.» Dahrendorf bir toplumu açıklarken çözümlenecek bütünler olarak dar ve kısımsal örgütlerin ya da grupların çerçevesini ele alır; «örneğin bir kiliseyi, bir sanayii, bir sendikayı, bir siyasal partiyi.» Ve bunların çerçevesine göre otoritenin ikiye bölünmesini çözümleyeceğini iddia eder. Ona göre, otoritenin ikiye bölünmesi tüm toplumda görünmez; fakat dar ve kısımsal örgüt ya da gruplarda çok iyi görünür; çünkü özel bir örgütte otoritesi olan kişilerin ya da grupların toplumun öteki kesimlerinde otoritesi yoktur. Şu halde bir toplumdaki kişiler ve gruplar bir çerçeve içinde bir egemenlik grubuna, başka bir çerçeve içinde bir boyun eğme grubuna bağlıdırlar. Dahrendorf bu durumu «karşıtlıkların ve çatışmaların çokçuluğu» olarak adlandırır.

Ve görülüyor ki Dahrendorf'un anlayışına göre tüm toplum gerçeği ya da toplumun bütününün gerçeği yani toplumdaki tüm ilişkiler gerçeği söz konusu değildir. Onun önerdiği yaklaşımla toplumsal yapı tüm kapsamı içinde çözümlenemez. Bununla beraber Dahrendorf'a göre karşıtlıkların ve çatışmaların çokluğu sınırlıdır; çünkü bir kesimde otoritesi olan aynı kişilerin, aynı grupların genel olarak başka kesimlerde de otoritesi vardır ve olabilir. Dahrendorf bu durumu çıkar gruplarının bir «otorite artışı» olarak adlandırır. Ve ona göre kısımsal örgütlerdeki bölünmeler toplumun kendisinde de bulunur ve toplumsal sınıf, Dahrendorf'a göre birçok ya da pek çok çıkar gruplarının ve çıkar aşağı yukarı gruplarının otorite artışının ürünüdür. Sınıf mücadelesi de toplumun değişik kesimlerindeki pek çok çıkar çatışmalarındaki otorite artışının sonucudur.

Ve Dahrendorf'a göre, bir toplumdaki sınıf mücadelesini incelemek için pek çok daha dar çıkar çatışmalarından hareket etmek gerekir. Şu halde toplumsal sınıfların ve sınıf mücadelesinin çözümlenmesi için «tüm toplumdan değil toplumu oluşturan dar topluluklardan hareket etmek gerekir.» düşüncesi onun toplumu açıklamaktaki yaklaşımını ortaya koymaktadır.

Toplumu açıklamak için yalnız kendi çatışmalar kuramı içinde kalmayan Dahrendorf, toplumu aynı zamanda bir bütünleşmiş sistem

olarak görür. Ve bütünleşmiş toplumsal sistemle çatışma halindeki toplumsal sistemi gerçek sistemler ve birbirini tamamlayan şeyler olarak görür. Toplumu aynı zamanda bütünleşmiş bir sistem ve çatışma halinde bir sistem olarak gören Dahrendorf'a göre toplumsal gerçeğin bu iki görünümünün tek ve ortak kaynağı otoritedir; yani otorite hem toplumsal bütünleşme etkeni hem de çatışma etkenidir.

Soru 45 : Amerikan sosyolojisi hangi etkiler altında oluşmaya başladı?

Ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Spencer'in biyolojik devrimci sosyolojisinin (organcılık) ya da toplumsal darwinciliğin etkisi altında oluşmağa başlayan Amerikan sosyolojisi, bir yandan, bu etkinin altında kalmaya devam ederken, öbür yandan, Fransız Gabriel de Tarde ve Alman Max Weber'in etkileri altında oluşumunu kendine özgü bir biçimde geliştirdi.

Etkisini kendi yurdu Fransa'dan daha çok yabancı ülkelerde ve özellikle Amerika'da gösteren Gabriel de Tarde (1843-1904)'ın sosyolojik düşüncesine, burada, değinmeyi daha uygun bulduk. «Birey ve bireyselin dışında toplum ve toplumsal düşünülemez», «Bireyden başka hiçbir gerçek yoktur.» gibi önermelerden hareket ederek insan ve toplum konularını incelemek isteyen Tarde'a göre, toplumsal yaşantı, yaratmalardan ve taklitlerden meydana gelmiştir. Yaratmalar, toplumsal yaşantının yenilenmesini ve ilerlemesini; taklitler, devamlılığını ve dengesini sağlar. Ve yaratmak da taklit etmek de özleri bakımından, başlangıç olarak bireyseldirler, bireysel şeylerdir. Tarde, organcılığa ve biyolojik evrimciliğe kesin bir tepki ile karşı çıkmış fakat sosyolojinin kesinlikle psikolojik olması gerektiğini yani bireyden hareket etmesi gerektiğini savunmuştur. Ona göre, sosyoloji, «zihinlerarası ilişkileri inceleyen» bir psikoloji olmalıdır. (Fransız sosyologu Georges Gurvitch, Tarde'ın sosyolojiyi psikolojiye bu kadar da indirgemediğini, onun, toplumsal yaşantının psikolojik görünümünden başka dil, eğitim, iktidar, ahlâk, hukuk v.b. görünümlerini de söz konusu ettiğini ileri sürerek, Tarde'ı yalnız psikolojik okul içine sıkıştırmanın haksızlık olacağını söyler.)

Bununla beraber, Amerikan sosyolojisi yine Spencer'in biyolojik evrimci sosyolojisinin etkisini taşımağa devam etmiş ve bu etkiye bir de Tarde'ın bireyci psikolojisini eklemiştir. Kısacası, Spencer, Tarde ve Weber gibi düşünürlerin etkisiyle kurulmağa başlayan Amerikan sosyolojisinin, ondokuzuncu yüzyılın sonu ve yirminci yüzyılın başını kapsayan ve Amerikan sosyolojisinin birinci dönemi di-

yebileceğimiz döneminde tanınmış temsilcileri olarak şu düşünürleri görürüz:

Araştırmalarının çoğunda toplumsal süreç üzerinde duran **Albion Small (1854-1926)**'a göre, toplumların oluşum süreci, anlaşmazlık ve çatışma olgusundan ortaklaşa çalışmaya geçiştir. Böylece, organik bir değişmezlik oluşur ve bu değişmezliğin içinde başlangıçta birbirine karşıt olan öğeler birbirlerini tamamlar. Bu tümün yapıları tarihsel etkenlere bağlıdır. Başka bir deyişle, Small'a göre toplumsal yaşantının hareketlendiricileri bireysel istekler ve bireysel ihtiyaçlar olan psikolojik etkenlerdir. Bu bireysel istek ve ihtiyaçları sağlamak için, anlaşmazlık ve çatışma aşıldıktan sonra, toplumsal çalışmaya geçilir; ve toplum, çıkarların birbirleriyle uyuşur hale getirildiği bir organizma, bir bütündür.

Deneyin ve istatistiğin sosyolojiye girmesine karşı çıkan **C. Horton Cooley (1864-1929)**'e göre, toplumsal gerçek başka gerçeğe, toplumsal davranışlar bireysel davranışlara indirgenemez; alternatifler olarak birey ve toplum birbirinin karşıtı olamaz; değerlerin ve ideallerin üretilmesiyle toplumsal yaşantı durmadan yükselir. Ve Cooley için, toplumsal gerçek, az çok kendiliğinden ve az çok bilinçsiz psikolojik etkenlerin birleşmesinin sonucudur. Bu yüzden, sosyoloji bir gözlem bilimi olmalıdır; konusunu dönüştürmeden deneyini yapamaz; çünkü bilinçsiz olan şeyi bilince getirecektir. Ayrıca Cooley birincil gruplar, ikincil gruplar kuramcısıdır. Ona göre birincil gruplar dediği ailede, oyun, arkadaş, komşu gruplarında ve benzeri gruplarda birey ve toplum arasındaki içiçelik özellikle yeğindir. Onun, birincil gruplar anlayışı, Amerika'da, küçük gruplar için çok abartılmış bir ilgi uyandırmıştır.

Soru 46 : Görevselcilik (fonctionnalisme) nedir?

Bugünkü Amerikan sosyolojisini belirleyen en büyük özellik görevselciliktir. Görevselcilik, orada moda niteliğinde bir durum ve yaygınlık göstermektedir. Görevselcilere göre, bütün sosyolojik olgular ya da bir toplumsal yaşantının bütün öğeleri, bütün boyutları görevsel çözümleme ile anlaşılır. Çünkü görevselcilerin gözünde toplum bir görevler (fonksiyonlar) bütünüdür.

Şimdiye kadar, görev kavramı hem sosyolojide hem başka alanlarda iş, meslek, amaç, sonuç ve yararlı anlamına gelmişse de, bugün, bu kavramla, daha çok, bir toplum yaşantısındaki bütün etkinlikler gösterilmektedir.

Aslında, sosyolojiyi görevselciliğe doğru götürmeye başlayan Spencer olmuştur. Onun etkisi Anglosakson ülkelerdeki kültürel an-

tropoloji okulunda zaten yayılmaya başlamış ve Bronislaw Malinowski (1884-1942), bu etkiyi geliştirenlerin başında gelmişti. Malinowski'nin çalışmaları ihtiyaçların ve görevlerin evrimi üzerine incelemelerd' Ona göre görev, kültürel ya da toplumsal sistemde oynanan roldür. «Bütün uygarlık tiplerinde, her âdet, her maddesel nesne, her fikir, her inanç yaşantısal bir görev yapar, ayrı ayrı hepsinin yerine getireceği bir görev vardır, ayrı ayrı hepsi, organik bir tümlüğün kaçınılmaz bir kısmını temsil eder.» düşüncesi de Malinowski'nindir.

Tarihte temellenen bir sosyolojinin ya da tarihsel sosyolojinin başlamasından bugüne kadar bir hayli zaman geçtiği halde görevselciler, sosyolojideki bu yaklaşımı hiç dikkate almamıştır ve üstelik sosyolojiyi tarihsel boyutundan vazgeçirmek için çaba göstermişlerdir. Toplumu açıklamak için toplumu bir sistem tarzında bütünleşmiş bir birlik gibi tasarlayan görevselciler, yeni bir sosyolojik çözümleme yolu olarak, toplumu, daha doğrusu toplumun örgütlenmesini ve işleyişini toplumun evriminin belirli bir anında ele almışlardır. Böylece görevselcilik, bir bakıma tarihi ve toplumsal değişmeyi reddetmenin açıkça ilân edilmesi olmuştur.

Fakat, görevselcilikteki bu yöntem yanlışlığı tarihsel açıdan daha doğrusu görevselciliğin tarihi bakımından kolayca açıklanabilir: Hemen yukarıda da söylediğimiz gibi görevselcilik, önce kültürel antropolojide uygulanmaya başlamıştır. Ve antropologların inceledikleri eski ya da ilkel toplumların, genel olarak, bilinen tarihleri olmadığından «bu durum, görevselciliğin bu tarihsiz —bu tarih dışı— tutumu benimsemesinde önemli bir etken olmuştur.» Sosyolojide, tarihleri olan toplumların incelenmesi için görevselcilik uygulandığında, görevselciliğin tarihe karşı ilgisizliği sosyolojiyi önemli ölçüde daraltmış ve sınırlandırmıştır. «Görevselcilik, özellikle tasvirle ve toplumsal örgütlenmenin yapılarının ve işleyişinin çözümlenmesiyle yetinmiştir.» «Şu halde görevselciliğin uygulanmasıyle sosyolojideki tarihsel gelenek, otuz - kırk yıldan beri bir duraklamaya girmiş demektir. Çünkü, toplumların tarihselliği artık ne kuramsal ne de somut araştırmaların başlıca konusudur.»

Görülüyor ki, ve zaten bilindiği gibi, görevsel görüş yeni bir şey değildir; hele toplumsal bilimlere özgü bir şey hiç değildir. Başlangıçta biyoloji, fizyoloji, sonraları psikoloji, ekonomi, etnoloji ve sosyoloji konuları olan olguları sonuçlarına göre yorumlamışlardır; başka bir deyişle, bu bilimler görevselci dönemlerinde görevselciliğe, olguların içinde bulunduğu yapıları öğrenmek için, olguları sonuçlarına göre yorumlama rolünü vermişlerdir. Ayrıca, nedenleri kavrayamamak, sosyologları, sosyolojik olguları görev kavramı ile açıklamaya, yorumlamaya götürmüştür. Ve sosyolojide görevselcilerin

büyük bir kısmı dikkat ve çabalarını yapının durgunluğu ya da toplumsal denge kavramına götürdükleri için yapısal değişmelerin incelenmesini bile bir yana itmişlerdir.

Yukarıda kısaca sunmaya ve açıklamaya çalıştığımız biçimiyle, bu görevselciliğe görevselciliğin eski biçimi diyebiliriz.

Soru 47 : Parsons'un görevselciliğine göre toplum nedir? Eylem genel kuramı ya da toplumsal eylemin kuramı nedir?

Amerikalı sosyolog Talcott Parsons (doğumu: 1902)'un sosyolojik düşüncesi, tarihçiliğe karşı bir tepki olarak yaratılan yeni bir görevselciliktir. Parsons, insanlar ve toplumların niteliği konusunda, kuramsal bir araştırma yapmaya yönelmiş ve bu araştırmayı bütün insan bilimlerine aktarmak istemiştir. Parsons, «eylem genel kuramı» olarak adlandırdığı bu toplum kuramının, bütün ideolojik amaçlardan sıyrılmış, sırf bilimsel bir kuram olduğunu ve bütün «deneysel» araştırmalar için temel olacağını ileri sürmüştür.

Fransız sosyologu Georges Gurvitch'e göre, Parsons, eylem genel kuramında, eylem terimini yanlış olarak kullanmıştır; çünkü Parsons bu terimle bireylerin birbirlerine karşı davranışlarını ya da bireylerin karşılıklı eylem bağımlılığını (interaction) anlatmak istemiştir. Oysa, eylem terimi, bugün, bireysel olduğu kadar toplumsal olan, bir tarihi olan, yenileştiriciliği, yaratıcılığı olan bir gerçeği gösterir.

Önce şunu söylemek gerekir ki, Parsons'un kuramı bir karışımdır. O, eylem genel kuramında, Spencer, Weber, Pareto, Durkheim, Freud ve Malinowski'nin bilinen fikirlerini birleştirmek istemiştir. Ve bunlar arasında en çok Pareto, Weber ve Durkheim'ı tuttuğunu söyleyen Parsons, sıyrıldığını sandığı ideolojik amacın içine bilerek bilmeyerek düşmüştür.

Sosyolojinin toplumu ve toplumsal olguları inceleyen bir bilim olmasından daha çok, onun, toplumsal eylemin kuramı olmasını isteyen Parsons'a göre, toplumsal dinamik kesin olarak birey üzerine kurulmalıdır; küçük parçaların karşılıklı eylem bağımlılıklarının toplamının atomik yapıyı oluşturması gibi, bireylerin karşılıklı eylem bağımlılıklarının toplamı toplumsal yapıyı meydana getirir.

Spencer'in evrimciliğini eleştiren ve reddeden Parsons, onun yararcılığının ve psikolojizminin özünü benimsemiştir. Toplumu bir bireylerarası karşılıklı eylem bağımlılığı sistemi olarak tanımlayan Parsons'a göre, bu sistem, durgun ve hareketsiz bir sistemin aynıdır ve bu yüzden, sosyoloji, tarihten dolayısıyla toplumsal evrimden koparılabilir.

Parsons, Weber'den, toplum tarafından kabul edilen ve onaylanan değer ve tutumların bütünü üzerine bir ekonomik sistemin işleme koşulları kurulur, savını alır ve Weber gibi, değerlere ve kurallara çok büyük önem verir. Pareto'dan da mantıklı ve mantıksız davranışın çözümlenmesini alan Parsons, (amaçlarına mantıklı olarak bağlanmış işlemler mantıklı davranışlardır); Durkheim'dan dinsel davranışta simgelerin rolünün çözümlenmesini (toplumun görevsel bütünlenmesine en yararlı duyguların anlatış ve güçlendirme mekanizması olarak dinsel davranışın çok büyük anlamı vardır) alır.

Bu etkilerden sonra, Parsons, daha geliştirilmiş bir toplum tanımı sunar: «Toplum, kaynaklarını bir değerler sisteminden alan ve bir simgeler sisteminde açığa vurulan kurallara bağlı bir bireysel davranışlar sistemidir.»

Parsons, toplumsal sistemi, kültürü ve kişiliği birbirinden ayırarak onları üç ayrı sistemde görmekle, toplumsal tümün bu üç öğesi arasındaki ilişkilerin incelenmesinin gereksizliğine inanmıştır.

Parsons, toplumun işlemesini «elektro - dinamik» bir sistemin işlemesiyle özdeşleştirmektedir.

Soru 48 : Merton, sosyolojiyi nasıl görür? Özel kuramlar ya da «orta menzilli —orta çapta— kuramlar» nedir?

Parsons gibi tarihçiliğe karşı çıkan ve görevselciliğin içerdiği ve istediği gibi yeni bir kuramsal araştırma peşinde olan öteki tanınmış Amerikalı görevselci sosyolog **Robert King** Merton (doğumu: 1910)'dur. O, Parsons'un tersine, yani, genel kuram ya da genel kavramsal şemalar yerine özel kuramların araştırılmasını önermektedir.

Bir toplumda görevlerin araştırılmasını ya da görevsel çözümlemeyi sosyolojik yorum yöntemlerinin hem en verimlisi hem şüphesiz en az derlenmişi olarak düşünen Merton'a göre, görevsel çözümleme duraklaya duraklaya ve derinliğine olmaktan daha çok yüzeyde ilerlemektedir; sonuçları uyandırdığı umutları gerçekleştireceğini göstermektedir. Tarihselliğe ve tarihçiliğe karşı çıkan Merton, bu tutumunun gerekli sonucu olarak derinliğine çözümlemeden kaçınmaktadır. Merton için önemli olan deneysel bilimlerin yöntemlerini incelemek, onların kuramsal sorunlarından ve sonuçlarından sosyolojide yararlanmaktır.

Marx'ın «İnsanların toplumsal varlığı bilinçlerini belirler,» postulatına, Durkheim'in «Toplumsal imgeler toplumsal tasarımlar şu ya da bu tarzda belirli bir gerçeği yansıtır,» önermesine, Muzaffer

Şerif'in «Toplumsal etkenler algılara bir çerçeve sağlarlar» savına, bütün bir bilgi sosyolojisinin «Toplumsal durum, algılara, inançlara ve fikirlere giren görüşleri belirler.» ana fikrine karşı çıkan Merton için, algı, toplumsal bağlantının sonucudur; başka deyişlerle, toplumsal algı toplumsal çerçevenin ürünüdür (çerçeveyi sağlayan toplumsal etkenler söz konusu olmadan); bireyler, toplumdaki başka bireylerden kurallar, yargılar, özel örnekler alırlar; algı bireysel ilişkilerin yapısının bir altürünü, bir türevidir.

Merton'a göre, insan biyolojik bir organizmadır, psikolojik bir varlıktır ya da bir toplumun üyesidir ve belirli bir kültürün mirasçısıdır. Ve bu görüş görevsel çözümlemenin «deneylerine» göre sağlanmıştır. Ayrıca Merton şu fikirleri ileri sürer: Biyolojik bilimlerdeki kazanılmış deneyler sosyolojide görevsel çözümleme için geçerli olacak yöntembilimsel modeller sağlayabilirler. Fizikte, kimyada ve psikolojide temel varsayımlar, teknik araçlar, temel kavramlar ve uygulama güçlükleri büyük farklar gösterse de bu bilimlerde deneyin mantık yapısı aynıdır; aynı tarzda deneyin ilk değişiklikleri, denetlemeli gözlem, karşılaştırmacı inceleme ve değişik yöntemler etnolojide, sosyolojide ve biyolojide aynı mantık yapısına sahiptirler.

Genel kuramlar ya da genel sistemler yerine özel kuramlar (orta menzilli kuramlar orta yüzeyli kuramlar) bulunması gerektiğini ileri süren Merton, sosyolojiyi, genel kuram bulacak kadar gelişmiş görmemektedir. Ona göre, sosyoloji, doğa bilimleri olgunluğuna henüz kavuşmamıştır: «Sosyolojide, genel kuramların şimdi yapılamayacağının nedeni, sosyolojinin henüz bir Einstein karşılamaya hazır olmayışıdır; çünkü, sosyoloji daha Kepler'ini bulamamıştır.»

Merton'un özel kuramlar ya da orta menzilli kuramlar dediği şey, sınırlı konulu kuramlardır. Yani hiçbir genel kuramdan hareket etmeksizin belirli özel alanlarda, belirli toplumlarda, belirli konular üzerine araştırmalar yapılabilir, bu araştırmalardan kurama gidilir ya da bu araştırmalara dayanarak bir kuram kurulur; bu, özel bir kuramdır, orta menzilli bir kuramdır; yani araştırmaların yapıldığı belirli alanların kuramıdır. Ve Merton'a göre bu özel kuramlar, sırası gelince, «toplumsal sınıfların dinamiği üzerine, toplumsal baskılar üzerine, siyasal iktidar üzerine, kişilerarası etkiler üzerine yapılacak araştırmalara ışık tutabilir.»

Yararcılığından ve bireyciliğinden kurtulamayan Merton için, bugün sosyolojide genel kuramlar ya da evrensel sistemler aramak, işin başında yanlışlık yapmak, hattâ aptallık demektir; çünkü, sosyoloji, ilerici ya da tutucu politikacıların, iş ve devlet adamlarının, üniversite rektörü ve öğrencilerinin isteklerine cevap verecek olgunlukta değildir. Görülüyor ki, Merton için sosyoloji deneysel bir bi-

limdir; görevselcilik hem bir kuram hem bir yöntemdir ve deneysel yöntemdir. (Yönteme az önem verdiği için, yöntem, kuram içinde kaybolmaktadır; —nedir'i— hem de özel nedir'i aramakta, —nasıl'ı— sormamaktadır.) Böylece görevselcilik, şeylerin niçin varolduğunu, niçin yürürlükte olduğunu açıklamakta, fakat şeylerin neden değiştiğini açıklamamaktadır. Bu durumu Merton görebilmiştir; fakat tarihçiliğe ve tarihselliğe karşı olduğu için cevabı yine şimdiki zamanda aramış ve toplumsal değişmeleri açıklamak gerektiğinde, görev bozukluğu (dysfonction) kavramından yararlanmıştır. Toplumsal değişmelerin yarattıklarını sandığı görev bozukluklarının nereden ve nasıl geldiğini aramamaktadır.

Soru 49 : Amerikan sosyolojisi hangi yönde gelişerek bugüne gelmiştir?

Daha önce de söylemeye çalıştığımız gibi Amerikan sosyolojisi, Spencer'in biyolojik evrimci sosyolojisinin etkisi altında doğmaya başladı. Ve bu etkiye, taklitte toplumsal yaşantının temelini gören ya da toplumsal yaşantıyı taklitte temellendiren Fransız Tarde'ın bireyci psikolojisinin ve toplumsal yapı sorunu ile hiç ilgilenmeyen Alman Weber'in davranışçı sosyolojisinin etkilerini ekledi. Amerikan sosyolojisi, bugün de Spencer'ci Amerikalı Small'un yolunu izlemektedir. Ve Small'a göre, toplum, bireysel çıkarların birbiriyle uyuşur hale getirildiği bir bütündür. Small'un yolu deneysel ve matematik yoldur. «Zaten, Amerikan felsefesinin ampirizmine ve pragmatizmine en uygun düşen de budur.» Ve Amerikalı sosyologlar, özellikle deneysel ya da matematik «yöntemler» yaratmaya, geliştirmeye koyulmuşlardır. «Sosyolojik deney, fizikteki ya da kimyadaki deney kadar bilimseldir.» sözü Amerikalı **K. Lewin**'indir. Amerikalı **P. F. Lazorsfeld**, sosyolojide araştırmayı, istatistik çözümlemelere indirgemeye ya da dar türdeş (homojen) ortamlarda sürdürmeye hep devam etmiştir. **D. Lerner**, hâlâ ampirizmi ve saha üzerinde gözlemi savunur.

Yalnız istatistikle yapılan çözümlemeler, toplumsal yaşantının en yüzeyde, en dış görünümünü yansıttığı halde, Amerikalı sosyologlar genel olarak istatistik yönünde gelişmeler yapmak için çalışmaktadırlar. Başka bir deyişle, Amerika'da sosyolojik araştırmalar, kuru istatistikler biçiminde ya da gittikçe mikroskopik ve parçalı incelemeler biçiminde yapılmaktadır.

Tarihsel ve toplumsal evrimi ve yasalarını hiç bilmeden ya da bilmemezlikten gelerek Amerikalı sosyologlar, yaptıkları soru kâğıtlı ve mülâkatlı anketlerle bir toplumda yaşayan insanların genel

olarak davranışlarını. tutumlarını, yargılarını incelemektedirler. Ve bu incelemeleri «test saplantısı testomani», «nicelik delilliği - kantofreni» dedirtecek kadar sayılar üzerine kuran ve sosyolojiyi grafikçiliğe dönüştüren Amerikalı sosyologların pek çoğu kuramı ve kuramsal görüşü bir yana itmektedir. Toplumsal yapı sorunlarıyla hiç ilgilenmeyerek Amerikalı sosyologlar yaş, cinsiyet, meslek, yerleşme yeri, gelir, din gibi değişkenlerin insan davranışları üzerindeki etkilerini ve değişkenler arasındaki ilişkileri incelemekle yetinmektedirler.

Görülüyor ki, Amerikan sosyolojisi açıklayıcı olmamakta, toplumları ve toplumsal olayları tasvir edici bir yönde gelişmeler göstermektedir.

Son otuz - kırk yıldan beri, yararlı olur düşüncesiyle birçok sosyolojik araştırma devlet tarafından desteklenmiştir. Amerika içinde şu ya da bu kesime ve dünyada şu ya da bu ülkeye nasıl «muamele» edilmelidir sorularına cevap aramak için yapılmıştır bu destek. Çünkü Amerika devletine göre «yabancı toplumların kültürünü tanımak o ülkelerde uygulanacak siyasete yararlı olmaktadır.» Japonya'da Mikado'nun devrilmemesi için Amerikan hükümetine sosyologlar, araştırmalarının sonucunda, şu bilgiyi vermişlerdir: «Japon kültürü öyle bir kültürdür ki, imparatorun bir buyruğu ile Japonlar Amerikan askerlerini güler yüzle karşılarlar.»

1930 Büyük bunalımı patlak verince gerek Amerika devleti gerek kapitalist kuruluşlar özel olarak sosyolojiye genel olarak toplumsal bilimlere ilgi göstermeye başlamışlardır. Düşünülen şey şu idi: «Olacak ya da gelecek olan şeyi şimdiden öngörmek gerekir, kim öngörebilir?» Kesin pratik amaçlar için yapılan sosyolojik araştırmaların en belirgin olumsuz yanı kavramsal hiçbir hazırlık yapılmadan araştırmaların yürütülmesi olmuştur. Başka bir deyişle, «kuram ve araştırma arasındaki bağlantı sorunu yöntemli olarak düşünülmeden, nasıl olursa olsun nerede olursa olsun toplanılan veriler üzerine çeşitli Avrupa kuramları yapıştırılıyordu. Bu Avrupa kuramları da ya Freud'ün ya Pareto'nun ya Weber'in ya da Durkheim'ın kuramlarıydı.»

Amerika içinde yapılan araştırmalarda çoğu zaman dış verilerle yetinildiği görülür. Örneğin, Amerika'daki sanayi sosyologlarının çoğunun temel konusu bireyin ve işçinin ortamına uyumu sorunudur. Bu sosyologlara göre ortama karşı isyan - ya da ortama uyumsuzluk ya da ortamdaki her hoşnutsuzluk bir hastalıktır, «patolojik» bir olaydır. Böylece Amerikalı sosyologların çoğu için «baş hedef bütünleşme hedefidir;» Amerikan toplumu ile bütünleşme hedefidir.

«Amerikan sosyologlarının yapısal görevsel cinsinden kuram-

ların, ister Porsons tipi kuram olsun ister Merton tipi kuram olsun, ortak noktaları bireyden hareket etmeleri ve toplumu ya da toplulukları bireylerarası ilişkilerle açıklamalarıdır.»

Amerikan sosyolojisinde eksik olan temel öğeler şu biçimde özetlenebilir:

— Genel olarak ya da genel eğilim olarak Amerikan sosyolojisi tarihsel değildir. Tarihsel boyutu incelemez. Bu sosyoloji şimdiki toplumun çözümlemesidir ve özellikle şimdiki Amerikan toplumunun çözümlemesidir.

— Genel eğilim olarak Amerikan sosyolojisi çoğu zaman tümlüklerden tüm toplumsal yapılardan hareket etmez; tümlüklerden ayrı olarak. tümlüklerle olan ilişkiler dikkate alınmayarak (çözümleme alanına alınmayarak) kısımsal gerçekleri inceler; başka bir deyişle, tümlükleri ya da tüm gerçekleri pek çok öğe içinde eritir, kaybeder.

— «Yine genel eğilim olarak Amerikan sosyolojisi kuramsal anlayışlarda sınıf kavramına, sınıf çatışmalarına mümkün olduğu kadar az yer verir ya da hiç yer vermez. »

— «Toplumsal tabakalaşma konusunu çok incelemiş olan Amerikan sosyolojisi bu konuyu, sınıf sorunlarını ve sınıf çatışmalarını gözden uzak tutarak işler, inceler.»

Kısacası Amerikan Sosyolojisi, bir pazar ekonomisi üzerine kurulan Amerikan toplumunu bütünü içinde - tüm toplumsal yapısı içinde henüz incelemeye başlamamıştır.

«Amerikalı sosyologlar, Amerikan fikirleri ya da Amerikan idealleri adına Amerikan gerçeğini eleştirmektedirler.» Başka toplumlarda yaptıkları araştırmalarda, bu yaklaşımlarından vazgeçememekte ve bunun sonucu Amerika modeline göre başka toplumları incelemektedirler, değerlendirmektedirler.

Bununla beraber, Amerikan sosyologlarından bazıları psikanalizin etkisi altında klinik gözleme doğru yönelen bir akım başlatmışlardır; fakat, bu akım da çok doğacı bir anlayış içinde yürütülmektedir.

P. Sorokin (1889-1968)'in başlattığı akım, toplumsal çevrelerde kültürel zihniyete önem ve ayrıcalık veren bir yaklaşım olmaktan öteye gidememiştir. Pek çok Amerikalı sosyolog gibi tarihsel evrimi ya da tarihsel derinliği bilmezlikten gelen Sorokin'e göre Amerika'da toplumsal sınıflar üzerine yapılacak araştırmalar bir sonuca ulaşamaz; çünkü yine Sorokin'e göre Amerika'da toplumsal yaşantının «aşırı hareketliliği, önyargı yokluğu, statülerin şüpheliliği bir düzeyden başka bir düzeye geçmenin her zaman kolay oluşu (ırkçılık engeli hariç) sınıfları sınırlarla» belirlemeyi engeller. Ve So-

rokin'e göre sınıflar gruplardır ve bir sınıf şu özelliklerle tanımlanabilir:

Sınıflar,

— Hukukta her şeye açık, gerçekte yarı kapalı gruplardır.
— Dayanışmalar üzerine kurulmuşlardır.
— Normal gruplardır.
— Başka gruplarla karşıtlık halindedir.
— Kısmen örgütlenmişlerdir.
— Kendi birlik ve varlıklarının kısmen bilincindedirler, kısmen bilincinde değillerdir.
— Onsekizinci yüzyıldan bugüne batılı toplumun özelliklerini taşırlar.
— Sınıflar, meslek ve durum olmak üzere tek görevli iki bağla ve aynı zamanda toplumsal tabakalaşma üzerine kurulmuş bir bağla birleşmiş çok görevli grupları oluşturur. (başka sınıfların hak ve ödevlerine karşı koyan bir hak ve ödevler bütününün varlığı.)

Sosyometrinin kurucusu J. L. Moreno (doğumu: 1892), sosyometrinin amacının «toplulukların psikolojik özelliklerini matematik yardımıyla incelemek» olduğunu söylemektedir. Bunu yapmak için «psikodram», «sosyodram» gibi deneysel teknikler kullanmaya çalışmış; fakat, kişilerarası ilişkilerden öteye gidememiş, toplumsal yapı sorunlarına hiç değinmemiştir.

Moreno'nun çok tanınmış kitabı **Sosyometrinin Temelleri**'nden sonra yazdığı ve «bu kitapta tasarlanan görüşleri» tekrar eden kitabı **Psikodrama**'da üç boyut görülmektedir:

«— Kendiliğindenlik (spontanéité) felsefesi.
— En değişik usüllerden esinlenen dramatik bir teknik.
— Bir toplumsal tedavi iradesi.»

Moreno, Bergson'un bütün anların yaratıcılığını ileri sürdüğü «salt süre» anlayışına karşı çıkmakla beraber «kendiliğindenlik» aracılığıyla toplumsal ve kültürel baskılardan kurtulduğunu ve kurtulacağını sandığı bireyi, Bargson'un «anın yaratıcı hamlesi» içinde yakalamak ve açıklamak ister. Moreno'ya göre en önemli sorun, anın özgün (orijinal) dehasını bireyde yeniden canlandırmak ve bireyin yaratıcı kendiliğindenliğini bireyin kişilerarası ilişkileri OYUN'unda açıklamaktır. Kısacası Moreno, bireyleri toplumsal yaşantının dinamizmi içinde deneysel olarak açıklamak ister. Psikanalizden sosyolojiye gelen Moreno'nun bu yaklaşımının bilimsel sonuçlar veremeyeceğini kitabımızın «Sosyolojide deneysel tekniklerden yararlanmak neden gereksizdir?» sorusuna verilen cevapta açıklamaya çalıştık.

Her nedense ülkemizde hâlâ savunucusunu, uygulayıcısını ve yayıcısını bulan Moreno'nun bireyci olduğu kadar boş ve anlamsız şu iddiası okurun Moreno ile ilgili eleştirisini daha çok çeliştirir her halde: «Ondokuzuncu yüzyıl, insanlığın en aşağıdaki ortak paydası olan bilinçaltını aramışsa, Yirminci yüzyıl insanlığın en yukarıdaki ortak paydası olan 'kendiliğindenlik'i ve 'yaratıcılık'ı keşfetmiştir.»

Sonuç olarak denilebilir ki, Amerikan sosyolojisinde yöntem sorunlarıyla uğraşmak yoktur; yalnız bir yöntem vardır, o da, kuramı ve kuramın önemini reddeden deneysel yöntemdir.

Soru 50 : Amerikan sosyolojisinde Wright Mills'in neden özel bir yeri vardır?

Çağdaş toplumsal gerçek ve sorunları deneysel bir biçimde inceleyen Amerikan sosyolojisine karşı büyük bir tepki göstererek, sosyolojisini tarihsel insan gerçeğinde temellendiren **C. Wright Mills (1917-1962)**, bu tutum ve yaklaşımıyla zaten «Amerikan sosyolojisinde bir istisna» olduğunu göstermiştir.

Mills'e göre, bireyin yaşantısını anlayabilmek için önce toplumun tarihini anlamak gerekir; sosyolojik tutuma sahip bir araştırmacı, bireysel olan şeylerle toplumun yapısını ilgilendiren genel sorunları mutlaka birbirinden ayırdetmesini bilebilmelidir. Mills'e göre yöntem belli bir şeyi anlamak ya da açıklamak isteyen insanların kullandıkları usuldür; yöntem incelenecek sorunları saptamamalıdır; tersine, önce incelenecek sorun saptanmalı, yöntem sadece bu sorunu anlamak ve açıklamak için izlenmesi gereken yolu göstermelidir.

Amerikan sosyolojisine karşı eleştirilerini sürdüren Mills'in düşüncesinde, çeşitli araştırmaların bir bütün içine oturtulabilmesi için kuram zorunludur; ve şu sözler onundur: «Toplumsal bilimlerin gelişimi, her biri, bir büyük yorganın bir parçasını diken dağınık bir grup kadının çabalarının bir sonucu olarak düşünülemez. Ne kadar incelikle işlenmiş olurlarsa olsunlar, bu küçük parçaların mekanik bir biçimde ve dıştan birbirlerine bağlanmalarına olanak yoktur.»

En tanınmış kitaplarından biri olan **Sosyolojik İmgeleme** (The Sociological Imagination)'de «amacının, toplumsal bilimlerin anlamını zamanımızın kültürel ödevlerine uygun bir biçimde tanımlamak» olduğunu söyleyen Mills, tarihsel maddecilik deyimini kullanmadan tarihsel maddeciliğe dayanan bir toplumsal bilim ve toplumsal araştırma anlayışını savunmaktadır.

Genel olarak, toplumun tarihini anlamamakta, açıklamamakta direnen ve bütün toplumsal sorunları bireysel boyutlara indirgeyen

Amerikan sosyolojisine karşı Mills, «toplumun tarihsel gelişimi ve toplumsal yapı dikkate alınmadan toplumsal sorunlar çözümlenemez,» demekte ve şunu eklemektedir: «Ne yazık ki, insanların büyük çoğunluğu kendi yaşantılarıyla dünya tarihinin izlediği yol arasındaki sıkı bağın farkında bile değildir.»

Mills'e göre, sağlam ve tutarlı bir toplumsal bilim anlayışı şu yaklaşımla kazanılır: «Herkes belli bir toplumda ve belli bir tarih döneminde yaşar ve yaşadıkça da bu toplumun biçimlenmesine yardım eder. Birey, bu tarihsel dönem içindeki yerini bulmadıkça kendi yaşantısını değerlendiremez. Sosyolojik tutum, tarih ve bireyi ve bunların toplum içindeki ilişkilerini kavramayı gerektirir.»

Deneysel Amerikan sosyolojisinin temel öneriler ya da kuramlar getirmediğini ve getiremeyeceğini söyleyen Mills, deneysel sosyolojl yapanların toplumsal olayları incelemek için, belli bir tarihsel görüşe, toplum kuramına, tekçi bir yönteme sahip olmadıklarını ileri sürmektedir. Sosyolojinin konularının toplumsal yapıdan soyutlanarak ele alınamayacağını düşünen Mills, istatistik tekniklerin, elektronik beyinlerin sosyolojide hiçbir zaman bilimselliğin başlıca ve yeterli belirtileri sayılamayacağını söylemiştir.

Soru 51 : Yapısalcılık (structuralisme) nedir?

Yirminci yüzyılın başında, yapı kavramı dilbilimde (linguistique) yapısalcılık olarak bir öğretinin kurulmasını sağlamıştı. Bu öğreti içinde iki akım vardı. Biri, dilin genel yapısının dilin öğeleri üzerine baskı yaptığını ve dilin genel yapısını, başka toplumsal olguların ve toplumsal değişmelerin değiştiremeyeceğini ileri sürüyordu. Öbürü, dilde sesin bölümlenme sınıflarının yapılar meydana getirdiğini ve dilin bir davranış olduğunu savunuyordu.

Sosyolojide yapısalcılık akımının başında, Fransız antropologu, sosyologu, etnologu **Claude Lévi - Strauss (doğumu: 1908)** görülmektedir. Şunu önce belirtmek gerekir ki, yapı fikri özellikle etnologlar arasında tutanlarını bulmuştur. Etnolog, her şeyden önce artakalanı, eski grupları inceler. Genel olarak eski olanı inceleyen etnologlar için evrim ve hareket gereği gibi dikkate alınmamaktadır. Başta Lévi - Strauss olmak üzere, onların birçoğu için yapısalcılık bir tutum, yani bir yöntemdir. Çünkü, birçok ve değişik bilgiler toplayan etnologlar için onları karşılaştırmak ve sınıflamak ve özellikle onlara bir ortak payda (dénominateur commun) bulmak gerekmektedir.

Sosyolojide tarihselliğe ya da tarihsel yaklaşıma karşı çıkan ve tarihin bilim olduğuna inanmayan Lévi - Strauss'un düşüncesinde,

yapıların araştırılması (örneğin, aile yapıları) zaman içinde değişmeyen yasaların araştırılmasıyle birbirine karışır. Lévi - Strauss'a göre, bu yasalar «düşüncenin bilinçsiz etkinliği»nin sonuçları olarak doğal bir öze biçimler verirler; başka bir deyişle, «toplumsal yapılar insan düşüncesindeki anlamsal ya da kavramsal yapıların yankısıdırlar.» Ve bu yasalar, «eski ve yeni, ilkel ve uygar bütün düşünceler için esas olarak aynıdırlar.» Şu halde yapısalcı bir çözümleme her kurumun, her âdetin altındaki bilinçsiz yapıyı bulabilir. Ve böylece, «kesin özelliği bütün değişkenler arasında korunan» başka kurumlar, başka âdetler için geçerli bir yorum ilkesi elde eder. Yasaların ve ilkelerin araştırılması, önceden, duygulardan ve iradelerden bireysel olan her şeyden arınmayı, kopmayı gerektirir. «Gerçeğe varmak için, yaşanılmışı (yani tarih) bir yana ayırmak gerekir,» önermesi Lévi - Strauss'un düşüncesidir. Ona göre, gerçek ve anlaşılır şey tastamam yapılarda rastlaşır; hısımlık yapılarında, değişlerin yapılarında, mitlerin yapılarında. Şeylere onlamlar vererek insanın düşüncesinde anlamlaşır. Tarihe gelince, yapısalcılığa göre, tarih, evrensel ve değişmez yasaların yaşanmasının geçici özelliklerine indirgenir. Ayrıca yapısalcı yöntem, dilin yapısıyle antropoloji ve sosyolojinin incelediği sistemlerin yapısı arasında kesin bir uygunluk ister. Hem gerçek olarak, hem anlaşılırlığın temeli olarak tasarlanan bu uygunluk yapısalcılığa göre, toplumsal grupların bağlantısını, bütünlüğünü sağlar. Uygunluk ve iç denge kavramlarına bağlanan sistem kavramı birinci plana gelir ve kurumlar, âdetler bütünlük ve değişmez denge ile tanımlanır. Ve Lévi - Strauss'a göre her kültür ilk sırasında dilin, evlenme kurallarının, ekonomik ilişkilerin, sanatın, bilimin, dinin yer aldığı bir simgesel sistemler bütünü olarak düşünülebilir.

Lévi - Strauss yapısalcılığı doğrultusunda ilerleyen ve çalışmalarının amacı, özellikle marksist düşünceye karşı bir seçenek (alternatif) geliştirmek olan yapısalcıların yaklaşımları aşağı yukarı şöyle özetlenebilir: Özellikle ekonomik altyapı tarafından yönetilen toplum tarihinden bir başka altyapı olan bilinç dışının yönettiği bireysel tarihe geçmek gerekir. Böylece, «anlam üreticisi insan her şeyden önce anlam içinde insan olarak ele alınmaktadır.» Ve bu tür yapısalcılara göre insan gerçeği, bireyin yalnız atasıyle ve toplumu ile ilişkileri içinde açıklanacak bir şey değildir. Ve bu insan gerçeği kültürler içinde —kültürler içinde tasarlanarak— açıklanmalıdır. Ve bu yeni açıklama yöntemine göre, «bilinç - bilinç dışı, bireysel - toplumsal, altyapı - üstyapı karşıtlıkları, araştırmanın bütün düzeylerini birleştirecek olan mantıklı bir uygunluk uğruna değerlerini (daha doğrusu uygunluklarını) yitirmektedir.»

Marksist düşünceye karşı bir seçenek olarak geliştirilmek is-

tenen yapısalcılık, marksizmi toplumsal olayların bütünleştirici bir kuramı olarak tanımlarken, kendini «insan olgularının anlaşılırlığını ortaya çıkaracak bir yöntem olarak» görmektedir.

Bir olayı açıklamaya çalışan yapısalcı çözümlemenin, olayın yapısını yani «bir bütünün öğelerini birleştiren bağların biçimini ve niteliğini, ve özellikle bu bütünün kuruluşunu hazırlayan, yöneten başlıca ilkeyi (anlamı) aradığı görülmektedir.» Ve böylece, yapısalcılık için her hangi bir olayın ya da herhangi bir gerçeğin «ortaya çıkış ve kayboluşundan yani oluş ve tarihten çok, bu gerçeğin içinde bulunduğu bütün, kapalı sistem, çerçeve ve yapı önemlidir.» Bir gerçeği açıklayabilmek için diyalektik yöntemin bütünlük yasasını gözden kaçırmamak, evrenin hiçbir nesnesini, hiçbir olayını kendisini çevreleyen nesnelerden, olaylardan ayrı olarak düşünmemek demektir. «Ama diyalektik mantık, bir gerçeği ortaya çıkaran, oluşturan ve ortadan kaldıran güçleri, başka bir deyişle bu gerçeğin aşılmasını, belli yanlarıyla ve nitelik değişimine uğrayarak daha yüksek bir düzeyde, yeniden ortaya çıkmasını da göz önünde tutar. Bu da, diyalektiğin en temel ilkelerinden biridir; yani değişme ve oluş ilkesidir. Yapısalcılıkla maddeci diyalektik arasındaki temel fark, birinci görüşün oluş, tarihsellik ve aşma ilkesine önem vermeyişidir.»

Toplumsal yapıya en ilk öncelik ve aşırı bir ayrıcalık veren yapısalcılara göre, toplumsal yapı dondurulmuş bir iz ya da bir kemik çatısıdır.

Genellikle, yapısalcılığın düşünce ve önermeleri olarak şunları söyleyebiliriz: Toplum öyle bir duruma ulaşmış olarak görünmektedir ki, artık ahenkli olarak büyüyebilir, bu büyüme düzeni ve öğelerin birarayo gelmesini bozmaz. Tarihin yönü de anlamı da yoktur ya da teknikçi ussallıkla anlama ulaşılmıştır. Her devirde, insanların düşünme ve yaşama tarzları kuramsal bir yapının etkisi altındadır. Bir devrin ve bir dilin düşüncesi olan bilinmeyen ve zorlayan bir düşüncenin içinde düşünülür. Bir toplumdaki bütün kurallar, bütün kurumlar ancak yapısal bir incelemeyle açıklanır; toplumun işlemesi (fonksiyon) ve tarihi önemli de değildir. Yapısalcı çözümleme hareketliliği parça parça, an an, yer yer, durum durum çözmeye çalışır ve tarihteki hareketi tanımaz.

Soru 52 : Gurvitch'in «derinliğine sosyoloji» ya da «toplumsal gerçeğin derinliğine katları» nedir?

Önünü, hem sosyolojik yaklaşımının değişik olmasına, hem sosyolojideki etkinliklerin çoğunda öncülük etmesine, (sosyolojik el ki-

tabı yazmak ve yazdırmak, sosyoloji dergileri çıkarmak, sosyoloji kongreleri düzenlemek), hem de çok eleştirilmesine borçlu olan Rus asıllı Fransız sosyoloğu Georges Gurvitch (1894-1965)'in sosyolojisinin ilk ve çelişik özelliği «yalnız kuramsal» ve dağınık oluşudur. Fakat, sosyolojide derinliğine ve genişliğine tartışma olanakları açacak kadar büyük sosyolojik bilgisiyle de ün yapmıştır. Genel olarak somut araştırmalar yapmadan kuramlar geliştirmesi, başka kuramların doğruluğu, yanlışlığı üzerinde yargılara varması, kendisine karşı yapılan eleştirilerin en büyüğüne neden olmuştur.

İlk sosyolojik çalışması, «Toplumsal Hukuk Fikri 1932» üzerine olan Gurvitch, bu çalışmasında hukuk sosyolojisinin bir rejimin benimsediği adli tekniklerden önce bilinmesi gerektiğini savunmuştur. Ve devlet hukuku olmayan toplumsal hukukun çoğu zaman savcı, yargıçlar tarafından tanınmadığını, oysa, bir toplumdaki grupların ve sınıfların yarattığı bu hukukun özel bir itici ve patlayıcı güce sahip olduğunu ileri sürmüştür. Ve «sosyolojik çözümlemeleriyle kendi siyasal, toplumsal inançlarını birleştirerek» «merkezci olmayan ekonomik planlamayı» savunmuştur.

Sosyoloji Denemeleri adlı kitabında toplumsal gerçeği yatay olarak incelemek için üç tipoloji öneren Gurvitch, bunları şöyle sıralıyor: 1) Toplumsallaşma biçimleri (yığın, kamu, inan birliği) tipolojisi ya da mikrososyoloji, 2) Gruplar tipolojisi, 3) «Tüm» toplumlar tipolojisi ya da makrososyoloji. Aynı kitabında Gurvitch bireysel ve toplumsal bilinçlerin içiçeliğini göstermeğe çalışmıştır. Bu kitabıyla ilgili olarak Gurvich'in kendisi şunları söylemiştir: «Yalnız mikrososyolojik tipolojiyi ayrıntılarına varıncaya kadar geliştirmekle bir tedbirsizlik yaptım. Gruplar tipolojisini ve makrososyolojik tipolojiyi aynı genişlikle incelememiştim. Bu yüzden, mikrososyolojiye öncelik verdiğimi sandılar; oysa ben makrososyolojiye öncelik verilmesinden yanayım.»

Kendisinin, derinliğine sosyoloji olarak adlandırdığı yaklaşımı, toplumsal gerçeğin derinliğine katlarının incelenmesini önermek olmuştur. Gurvitch'e göre, toplum ya da toplumsal gerçek birçok alt ve üstyapılardan meydana gelmiştir. Ya da bir toplumda derinliğine birçok kat vardır, ve bu katlar karşılıklı olarak birbirini etkilerler; katlardaki sıra kısmsal ya da tüm toplumsal yapı tipine göre değişebilir. Toplumdan topluma bu katların sayısı da değişebilir. Gurvitch'ın önerdiği somuttan soyuta ya da altyapıdan üstyapıya giden katlar şunlardır: 1) Morfolojik ve ekolojik yüzey, 2) Toplumsal örgütler önceden oluşmuş «toplumsal gidişler», 3) Toplumsal modeller, 4) Toplumsal örgütlerin dışında kalan az çok düzenli toplumsal gidişler, 5) Toplumsal roller, 6) Toplumsal tutumlar, 7) Toplumsal sim-

geler, 8) Yenileştirici ve yaratıcı toplumsal gidişler, 9) Toplumsal fikir ve değerler, 10) Zihinsel haller ve toplumsal ruhsal davranışlar.

Gurvitch, konusu **Toplumsal Belirleyicilikler ve İnsan Özgürlüğü** arasındaki ilişkiler olan ve aynı adı taşıyan kitabında, «belirleyiciliklerin ve özgürlüğün birbirleriyle içiçe olabileceklerini göstermeyi denediğini» ve «değişik toplumsal çevreler arasında özgürlüğün ilerlemesini sosyolojik olarak incelediğini» söylemektedir. Gurvitch'e göre, her zaman kısımsal olan toplumsal belirleyiciliklerin çokçuluğu ve onların göreli birleşmesi, sosyolojik belirleyicilik içinde her tüm toplum tipine göre değişerek, toplumsal yaşantıda, bireysel ve toplumsal insan özgürlüğünün baş göstermesine (müdahalesine) geniş bir yer bırakır.

Soru 53 : Rusya'da sosyoloji hangi yönde gelişmektedir?

Marx'ın eserleri bir sosyoloji içerdiği halde, Lenin, «Marksizm bilimsel bir sosyolojidir» dediği halde, Rusya'da Stalin zamanında, «resmi Marksizm» dışında sosyolojinin «ne kabul edildiği ne de reddedildiği» belliydi. Sosyolojiye güvenilmiyordu. Stalin ve Stalinciler sosyolojiye karşı direniyorlardı. Çünkü, onlara göre, «bu sahtebilim, burjuva ülkelerinde bir gün devrimci eylemin baştan aşağı dönüştürmesi gerektiği şeyleri inceliyordu.» Ve yine onlara göre, kapitalist ülkelerde sosyoloji olsa olsa reformcu olabilirdi. Stalin ve Stalinciler «resmi Marksizm» dışında sosyolojinin verilerini ya da sosyolojik araştırmaların ortaya çıkaracağı «toplumsal güçler»in varlığını hiç kabul edecek gibi görünmüyorlardı. Stalinci Batılı bir sosyolog, «mademki toplumlarda devrim olacak, şu halde sosyoloji diye bir bilim olamaz,» demeye gelecek kadar «resmi Marksizmi» haklı çıkarmağa çalışıyordu. «Resmi Marksizm», evrensel tarih boyunca, toplumların tarihsel evrimini ya da toplum yapılarının gelişimini ilkel toplum, kölelik, feodalizm, kapitalizm, sosyalizm aşamalarında gören Marx'ın tarihsel evrim şemasıydı. Ve bu şema, tarihsel ve toplumsal olayların belirlenmesinde ekonomik belirleyiciliğe, yani ekonomik olguların en belirtken neden —kök neden— olduğunu kabul eden tarihsel maddecilik anlayışına göre düzenlenmişti. Ve bu yöndeki tarihsel maddeciliğin ilkeleri ya da temel fikirleri kesin bilimsel yasalar olarak kabul ediliyordu. Başka bir deyişle, modern toplumları, bütünlükleri içinde açıklamak isteyen Marx'ın tarihsel evrim şemasına göre, tarihin yasaları şöyle açıklanıyordu: «Derebeyliğin antik ekonominin arkasından gelmesi gibi kapitalizm derebeyliğin arkasından gelir; ve kapitalizmin arkasından sosyalizm gelecektir. Önce kölelik sayesinde, sonra derebeyine bağlılık biçimi sayesinde, bugün ücretlilik sayesinde çalışan

lar yığınının zararına olarak bir azınlık tarafından artık değer alınır.» Oysa, daha önceki sorularda da açıklamağa çalıştığımız gibi, Marx, toplumların tarihsel evrimini gösteren ilk tarihsel şemasında üretim biçimi olarak Asya Tipi Üretim Biçimine de yer veriyordu; fakat, yukarıda söz konusu ettiğimiz sonraki tarihsel şemasından Asya Tipi Üretim Biçimini çıkarmıştı. İşte, Stalin ve Stalinciler için «resmi Marksizm» Marx'ın sonraki şeması olan «Asya Tipi Üretim Biçimi»siz tarihsel şemanın kabul edilmesi ve onun dışında tarihsel gelişme için başka bir yolun kabul edilmemesi demekti. Burada, konumuz olmadığı için Asya Tipi Üretim Biçiminin, şehirlerle köyler arasındaki çelişkinin en başta gelen belirleyici olduğu toplum yapısını gösterdiğini söylemekle yetiniyoruz. Böyle bir belirleyiciliği, tarihsel evrim için ekonomik belirleyiciliği kabul eden «resmi Marsizm» reddediyordu. Rusya'da, Lenin ve daha başkaları tarafından üzerinde durulmağa değer görülecek kadar ilgi çeken bu üretim biçiminin asla bağımsız bir üretim biçimi olamayacağını ileri süren Stalin ve Stalinciler bu konuda tartışmaları yasaklamaya gidinceye kadar dogmatizmlerini şiddetlendirdiler. Bunun sonucu, ülkelerin somut ve özel gerçekleri kabul edilmiyordu ya da ülkelerin toplumsal yapılarının tarihsel özellikleri dikkate alınmıyordu. Rusya'da bu tutumla ilgili olarak şimdiye kadar düşünürlerce yapılan yorumlar şu üç noktada özetlenebilir: 1) Ya Stalin ve Stalinciler Marksizmi böyle ve bu yönde anlayabilmişlerdi; 2) Ya partinin siyaseti bilimsel gerçekten önce geliyordu; 3) Ya da tarihsel gelişme için başka bir yol olarak Asya Tipi Üretim Biçimi aracılığıyla Marksizmi bir metafizik gibi gösterecek eleştirilere engel olunmak isteniyordu.

Ayrıca, Stalin zamanında Rusya'da parti, «sosyoloji bakımından düşünülmeyi ve incelenmeyi reddediyordu; bir sosyolojik inceleme konusu olmak istemiyordu.»

Yani, «parti, bilim konusu olmak istemiyordu.» «Sosyolojiyi kabul etmek, onun dalları olan bilgi sosyolojisini, siyaset sosyolojisini, iktidar sosyolojisini kabul etmek demekti ki, parti de bunu kesin olarak istemiyordu.» Stalin ve Stalinciler zamanında, parti, «gruplar, sınıflar ve toplumsal güçler» bilimi olarak görülen sosyolojinin konusu olmak istemiyordu.

Onbeş yıla yakın bir zamandan beri Rus sosyolojisi yeni bir yönde gelişmektedir. Bu yeni yönde Rusya'da sosyolojik araştırmalar yapılmaktadır. «Tarihsel maddecilik ve değişik toplumsal oluşların dinamiği üzerine araştırmalar olarak kuramsal sosyolojik araştırmalara en büyük önem verilmektedir.» Bu araştırmalarda somut sosyolojik araştırmaların, tarihsel maddeciliğin bir uygulanması olduğu ileri sürülmektedir. Bundan hareket ederek, gelecekte, sosyolojinin dallarının doğacağı ve gelişeceği öngörülmektedir. Sosyolo-

linin tarihsel maddeciliğe paralel olarak gelişmesi gerektiğine inanılmakta, hattâ «genel sosyolojiye» tarihsel maddeciliğin eşanlamı olarak bakılmaktadır. Fakat, her şeyden önce şunu söylemek gerekir ki, bugün de, Rus sosyolojisinde Asya Tipi Üretim Biçimi hâlâ söz konusu edilememektedir. Rus sosyologları şu anlayıştan hareket etmektedirler: «Gerçekten bilimsel bir genel kuram, toplumsal olayları anlamağa, toplumsal yaşantının gelecekteki gelişmesini önceden görmeğe ve toplumsal yaşantıyı dönüştürmeğe yardım etmelidir.» Ve yine Rus sosyologlarına göre, «böyle bir genel kuram bütün 'sosyo-ekonomik' tabaka ve sınıflar için geçerli genel yasalarla tabaka ve sınıfların her birinin özel yasaları arasındaki ilişkiyi incelemelidir.»

Rus sosyologlarının kuramsal çabalarının önemli bir kısmını devlet ve dünyada kapitalist rejimin evrimi üzerine incelemeler meydana getirmektedir. Kendi ülkelerinde, «köylüler ve kentliler arasındaki ilişkiler, kentleşmenin toplumsal sorunları, tarımın kamulaştırılması ve teknikleştirilmesi, değişik kentlerdeki yaşantı, küçük kentlerin geleceği, değişik mahallelerde yaşantı, değişik ev tiplerinde yaşantı, nüfusun öngörülmesi, tüketimde istekler, işçinin yaşama düzeyi ya da bütçesi» gibi konularda araştırmalar yaptıklarını Rus sosyologları uluslararası kongrelerde ileri sürmektedirler.

Soru 54 : Az gelişmiş ülkelerde sosyoloji hangi yönde gelişmektedir?

Az gelişmiş ülke deyimi çok yaygın bir deyimdir; fakat, kesin bir tanıma hâlâ kavuşmuş değildir. Burada konumuz az gelişmiş ülkeler sosyolojisi olamayacağına göre, ancak bu ülkelerde sosyolojinin gelişme yönü üzerine birkaç kelime söylemekle yetineceğiz. Bu yüzden ve ayrıca, az gelişmiş ülke kavramının gerçekteki kapsamı ve özellikleri üzerinde duramayacağımız gibi az gelişmiş ülke deyimi ile, onun eş anlamı olarak kullanılan «geri bırakılmış ülke», «ekonomik gelişme yolundaki ülke» deyimleri arasında hangisinin gerçeği yansıttığı konusu da amacımız olmayacaktır.

Az gelişmiş ülke deyiminin taşıdığı ilk ve kesin farkı belirtmek için, bu deyimi «sanayici olmayan ülke» anlamında alıyoruz.

Durkheim'in şu gözlemi hâlâ geçerliliğini sürdürüyor kanısındayız: «Bazı olaylar, örneğin, işbölümü, bütün bir toplumca çözümü (vedilikle gerekli sorunlar olarak görüldüğü zaman ancak bilgi konusu olurlar.»

Sosyolojinin sanayici Avrupa ülkelerinde doğması ve gelişmesi sosyolojideki kavramları ya da kavramların pek çoğunu bu ülke-

lor gerçeklerine göre oluşturmuştur. Başka bir deyişle, «bugünkü sosyoloji, Avrupa toplumlarının gelişmesinin her an az çok damgasını taşımaktadır.» Oysa, az gelişmiş ülkelerdeki toplumsal çevreler ve sorunlar farklılıklar göstermektedir. Bu yüzden, Avrupa ülkelerindeki toplumsal değişmeleri anlamak ve açıklamak için oluşturulan kavramların az gelişmiş ülkeler gerçeğine uygulanması yersiz düşmektedir.

Amerikalı olsun, Avrupalı olsun hep sanayi toplumları inceleyen sosyologların (ki bunlar arasında da çok büyük yaklaşım farkları vardır) kendi zihinsel alışkanlıkları diyebileceğimiz kendi kavramlarını incelemek istedikleri az gelişmiş ülkeler gerçeğine uygulamaları, kendilerini başarısızlığa götürmektedir. Yabancı ülkelerin üniversitelerinde yetişerek, o ülkelerdeki bilimsel anlayışın kavramlarını ya da zihinsel alışkanlıklarını, döndüklerinde, kendi az gelişmiş ülkelerinin gerçeğine uygulamak isteyen öğrenci ve aydınların girişimi de başarısızlıkla sonuçlanmaktadır. Bazı az gelişmiş ülkelerde, yukarıda söylediğimiz gibi sonucu başarısızlık olacak biçimde araştırmalar sürdürülürken, bazı az gelişmiş ülkelerde de bazı sosyolog ya da sosyal bilimcilerin, uygulamak için en bilimsel yönteml seçerek, kendi gerçekleri olan araştırma konusunun bütün boyutlarıyla ilgili mümkün olduğu kadar en fazla bilgi toplamağa çalıştıkları ve böylece kendi az gelişmiş ülkelerinin özel gerçeğini yansıtan kavramlar oluşturdukları görülmektedir.

IV. BÖLÜM

TOPLUM — TOPLUMSAL DEĞİŞME

Soru 55 : Toplum nedir?

Şimdiye kadar, gerek toplumsal felsefedeki gelişmelere göre, gerek bilim olarak kurulan sosyolojideki yönsemelere göre, toplumun değişik tanımlarını ya da değişik toplum anlayışlarını görmeğe çalıştık. Bugün, kesinleşen bilgilerimiz, bize, tarihte ve insan tarihi öncesinde ne kadar eskilere gidilirse gidilsin insanın grupta ya da gruplarda yaşadığını göstermiştir. Ve bu grupların az çok örgütlenmiş oldukları, alışkılara, geleneklere, toplumsal inançlara sahip oldukları anlaşılmıştır. En ilk ve en önemli kesinlik bu insan gruplarının doğa üzerinde ve doğayla olan ilişkileri içinde oluşmasıdır. İnsan yalnız yaşayamaz demek, onun birkaç başka kimseye ihtiyacı yüzünden grupların oluştuğunu söylemek ve doğa temel öğesini dikkate almamak demek değildir. Demektir biçiminde düşünmek, daha önceki sayfalarda göstermeye çalıştığımız gibi, toplumu bireyde temellendirmek anlamına gelir; başka bir deyişle, grupların ve toplumların kendiliklerinden bir gerçeği yoktur, birey temel gerçektir ve toplum türev gerçektir anlamına gelir ki, bu da, bugünkü kesin bilgilerimize tam ters düşer. Biliniyor ki, bir insanın ihtiyaçlarının giderilmesi öteki insanların çalışmasına bağlıdır ve bu, her insan için böyledir. Yaşamaya devam edebilmesi için doğanın güçlerine karşı bir insanın tek başına savaşamaması tek olanak ve salt zorunluk olarak insanların güçlerini birleştirmiştir, birarada olmalarını sağlamıştır. Doğa üzerinde bir arada olmak gerçeğinden hareket ederek, bugünkü sosyoloji, toplumu insanların, doğa ile ilişkilerinin ve kendi ara-

larındaki ilişkilerin bir bütünü olarak tanımlamaktadır. Ve bu ilişkiler bütünü bir yapıda biçimlenmiştir ki, bu biçime toplumsal yapı denir. Toplumsal yapı eğreti bir dengedir ya da hep göreli (relatif) bir sürekliliktir. Yapı saltık (mutlak) değildir. Her toplumsal değişme zaten eğreti olan dengeyi bozar; yeni bir eğreti denge sağlar; bu eğreti denge bozulmak zorundadır. Denge ilişkilerin dengesidir, ama eğretidir. Toplumda her şey eğretilik içinde, göreli süreklilik içinde yapılaşmıştır.

Soru 56 : Toplumsal değişme nedir? Toplumsal değişme, sosyolojinin temel konusu değil midir?

Toplumu yaşanan ilişkiler bütünü olarak da kısaca tanımlayabiliriz. Çünkü, yapılan, düşünülen her şey zaman hareketi içindedir. Ama, bu zaman hareketini hızlandıran da geciktiren de insanlardır. Yaşanan bu ilişkileri, süreleri içinde, gerek nicelikleri, gerek nitelikleri, gerek yeğinlikleri bakımından açıklayabilmek için madde - düşünce ilişkilerine indirgeyebiliriz ki, bunların birincisinden doğa, ikincisinden insan, özelliklerini almışlardır. Doğa, hareket halinde maddeden oluşmuş bir bütündür ve maddenin hareket yosalarıyla açıklanır. Toplumlardaki hareket ya da toplumsal değişme ise toplumların özel tarihsel süreçleri ile açıklanacaktır.

Sosyoloji, toplumun tümünü inceler ve her şeyi toplumun tümü içinde, toplumun tümüyle ilişkileri içinde inceler. Ve yaşanan ilişkiler bütünü olan toplumlarda her zaman ilerleme olmamıştır ama, her zaman hareket ve değişiklik olmuştur. Sosyolojinin şimdiye kadar yapılan pekçok tanımını, ayrıntılarından kurtararak şu temel tanıma indirgeyebiliriz: Sosyoloji, toplumu ve yapısını, toplumsal süreçleri, toplumsal evrim yasalarını ve güçlerini, fikir ve dünya görüşlerinin çatışmasını, toplumda insan iradesini v.b. inceleyen bir bilimdir. Görülüyor ki, toplumsal yapının durgun olmaması toplumun oluş nedeni olarak değişmeyi göstermektedir, ve toplumu inceleyen sosyoloji için toplumun oluş nedeni olan değişme temel konu olmaktadır. Toplumda gözlenen değişmeler ya da toplumsal değişmeler ilişkilerin değişmesidir; yani dengesi eğreti olan, sürekliliği göreli olan ilişkilerin değişmesi, toplumsal yapının değişmesidir. Toplumsal değişmeler bireylerarası, gruplararası, sınıflararası, toplumlararası dengenin değişirliklerini yansıtırlar.

Biraz önce, yapılan ve düşünülen her şeyin zaman hareketi içinde gerçekleşebileceğini söylemiştik. Zaman, özellikle toplumsal değişme kavramının toplumsal evrim kavramından ayırdedilebilmesinde en belirleyici öğe olarak kendini göstermektedir. Genel olarak toplumsal evrim şöyle tanımlanmaktadır: «Toplumsal evrim, uzun bir devir

boyunca bir toplumun tanıdığı dönüşümlerin bütünüdür; yani bir kuşağın hattâ bir çok kuşağın ömrünü aşan bir devir boyunca gerçekleşen dönüşümlerin bütünüdür.» Böylece toplumsal evrim, yüzlerce yıllık yönsemelerde kendini göstermektedir, ve kısa ya da indirgenmiş «bir ölçüde bir kesitte» gözlenemez; fakat «uzun bir vâdede» gerçekleştiği ortaya çıkar. Toplumsal evrimde ufak ya da küçük değişmeler görülmezler, pek çözümlenemezler; fakat «toplumsal evrim çok sayıdaki değişmelerin toplamı» olarak kalır. Kısacası, «toplumsal evrim ancak büyük bir irtifa'da gözlenebilir.»

Oysa toplumsal değişme, «daha kısa devirler üzerinde gözlenen dönüşümlerden ibarettir.» Ve toplumsal değişme, «coğrafya ve sosyoloji bakımından yeri daha fazla belirtilmiş» bir olgudur. Onu, belirli bir yerde ve belirli bir toplumsal çerçeve içinde evrimden daha fazla sınırlandırılmış olarak gözleme olanağı vardır. Kısacası, toplumsal değişme belirli bir toplumsal yapıya indirgenerek süresini ve alanını zaten belirlemiş olur. Bu bakımdan onu tanımlamak da kolaylaşmış olur: «Toplumsal değişme bir toplumsal yapıdan başka bir toplumsal yapıya, bir yapılar sisteminden başka bir yapılar sistemine geçmektir.» Ya da «aynı toplumsal yapıda kaldıkça toplumsal değişme söz konusu olamaz; o, bir yapıdan başka bir yapıya geçiş olarak tanımlanmalıdır.»

Toplumsal değişme araştırmaları yapmak için her tarihsel gerçeği, özgül bir gerçeğin sentezi ya da sonucu olarak ele almak gerekir; yani «somut tarih içinde somut toplumların somut diyalektiği» ele alınmalıdır; yoksa, toplumsal değişmeyi, «bütün insanlık için üstün ve geçerli olarak düşünülen tasarlanan bir ekonomik ve toplumsal modelle gözlenebilir çeşitli kültürel gecikmeler arasındaki mesafede» aramak soyutlukta çeşitlemeler yapmak demektir; bir gerçekle olmayacak bir şeyi karşılaştırmak demektir.

Soru 57 : Toplumsal değişmeyi yaratan etkenler nelerdir?

Altyapıyı en geniş anlamıyla bir toplumun tüm maddesel koşulları olarak, üstyapıyı en geniş anlamıyla bir toplumun tüm düşüncel olanakları olarak tanımlarsak bir toplumda yaşanan ilişkileri altyapının ve üstyapının diyalektik bir sentezi olarak görürüz. Bu sentez bir bütün olan toplumun yapısıdır. Durgun olmayan bu yapıda değişmeler gözlenir. Bu değişmelerin etkenleri iç etkenler ve dış etkenler olarak iki etken gurubunda toplanmaktadır: 1) İç etkenler, belirli bir toplumun içinde grupların ve sınıfların yarattığı tehlikeli olabilen, çatışmalara dönüşebilen baskılar ve gerilimlerdir. 2) Dış etkenler, belirli bir toplumu değiştirebilen, bu belirli toplumun ilişki halinde ol-

duğu (değişik nedenlerden dolayı) başka toplumların etkinlikleridir. Ve toplumların evrimi iki nedenle diyalektiktir: a) Toplumu meydana getiren öğeler arasında bir iç diyalektik vardır. b) Toplumun öteki toplumlarla ilişkilerinde bir dış diyalektik vardır. Zaten, bu iki diyalektik de diyalektik olarak birbirine bağlıdır. Toplumsal yapının eğreti bir denge olduğunu ya da toplumlarda dengenin geçici olduğunu ilerlemelerin ya da değişmelerin bu dengeyi bozması göstermektedir. Şu halde, dengesiyle ve değişmesiyle bir bütün olan toplumun dengesini değişmesinden ayırarak, değişmesini dengesinden ayırarak incelemek asla düşünülememektedir.

Bir toplumu, değişik ölçülerde, değişik alanlarda ya da düzeylerde etkileyen toplumsal değişmeler, bugün, ekonomik gelişmenin, teknik ilerlemenin ve nüfus hareketlerinin sonuçları olarak görünmektedir. Bu sonuçlar da iç ve dış etkenlerin gerekli bir sonucudur zaten.

Ekonomi, teknik gibi altyapı olanak ve verilerindeki değişmeler diyalektiğin kaçınılmaz süreci içinde ahlâk, hukuk, dil v.b. gibi üstyapı olgularını etkileyecek ve bu olgular da yine diyalektik olarak ekonomik, teknik değişmelerin düzenlenmesinde etkilerini gösterecektir.

Soru 58 : Toplumsal değişmenin nesnel ölçütleri nelerdir?

Nesnel ölçütler somut ve sayısal özellik taşıyan olguları ya da verileri kapsamaktadır. Özelliği böyle belirlenmiş ölçütleri ekonomik, teknolojik, demografik, kurumsal, ulaşım ve iletişimle ilgili v.b. ölçütler olarak ayırdedebiliriz. Örneğin, kapalı ekonomiden pazar ve para ekonomisine geçiş ekonomik ölçütü; insan emeğinden makinalaşmaya geçiş ve teknik araçlardan yararlanma teknolojik ölçütü; göç, kentleşme, doğumun sınırlandırılması demografik ölçütü vermektedir. Genel olarak eğitim ve sağlık işlerinin gerektirdiği araç - gereçlerdeki değişmeler ve bunların yarattığı sonuçlar kurumsal ölçütü vermektedir; aile yapısındaki değişmeler de kurumsal ölçütü göstermektedir. Genel olarak yolların durumu, her türlü basın, yayın araçlarının durumu ulaşım ve iletişimle ilgili ölçütleri göstermektedir. Ayrıca, her türlü siyasal kurum ve kuruluşların yapısında, yönetici, üye sayısında, programında görülen somut değişiklikler nesnel ölçütlerdir.

Soru 59 Toplumsal değişmenin öznel ölçütleri nelerdir?

Öznel ölçütler genel olarak insanların ruhsallığında, özel olarak düşünme ve algılama tarzlarında, tutum ve davranışlarında izlenilen

değişmeleri kapsamaktadır. Bunlara psikolojik ölçütler de denilebilir. Ahlâksal, dinsel, siyasal v.b. davranışlardaki değişmeler öznel ölçütleri verirler. Örneğin, bireyci ahlâk anlayışından görev ve sorumluluk içeren toplumcu ahlâk anlayışına geçiş ahlâksal ölçütü; edilgin kaderci bir görüşten doğayı dönüştürmeğe çalışan etkin gerçekçi görüşe geçiş dinsel ölçütü; baskı ve çatışmayla birarada, bir toplumda yaşama düşüncesinden demokratik yaşama düşüncesine geçiş siyasal ölçütü verir.

Bir toplumsal yapı değişmesi olan toplumsal değişmenin nesnel ve öznel ölçütlerinin altyapı - üstyapı diyalektiğinin kaçınılmaz süreci içinde gerçekleştiklerini daha önce söylemeye çalışmıştık.

Toplumsal değişmenin nesnel ve öznel olarak her iki grup ölçütünün her toplumun kendine özgü tarihsel süreci içinde biçimlendiği ve dolayısıyle toplumdan topluma değiştiği bilinmektedir.

Soru 60 : Toplumsal değişmeye uymak ne demektir?

Toplumsal değişme çok karmaşık ve çok boyutlu bir olgudur. Onun yarattığı ya da getirdiği yeni ortam, insanın etrafında yeni bir uyarıcı ağı ve çok değişmiş yaşama koşulları yaymaktadır. Değişmeye ya da yeni ortama uyma sorunu (genel olarak) biyolojik uyma ve psikolojik uyma olmak üzere iki düzeyde kendini göstermektedir. Üretici kişiler için yeni mesleklere başlamak ya da alışmak hem biyolojik hem psikolojik çabalar gerektirecektir. Birkaç örnek daha vermek için şunları ekleyebiliriz: Gittikçe genişleyen kentsel çevreye uymak için yöneticiler yeni ortamın gerektirdiği çabaları göstermekle yükümlü olacaklardır. Bilgilerin ve tekniklerin yeni durumunun gerekliklerine uymak için her tür öğretmen ve öğrenciden biyolojik ve psikolojik uyma beklenecektir. Kısacası, toplumsal değişmenin yarattığı yeni ortamın koşulları, bu koşullara uyum sorununu da beraber getirmektedir.

Ayrıca, toplumsal ortamın yeni insan tiplerine uyumu söz konusudur. Örneğin, önceleri hastane, bakımevi gibi yerlerde yaşayabilen kişilerin tıptaki ilerlemeler sayesinde toplum içinde yaşamaları toplumsal ortamın onlara uyumunu gerektirecektir.

Toplumsal değişmeye uyma sorunundan önce toplumsal değişmenin bütün alanlarında iki sorun kendiliğinden ortaya çıkar: 1) Uyulması gereken toplumsal değişmelerden her birinin özelliği, 2) Sürekli olarak art arda birtakım toplumsal değişmelerle karşılaşan bireylerin ya da grupların bu toplumsal değişmelere uymalarının ya da uymamalarının nedenleri. Çünkü, bu değişmelerin birey ya da gruplarca istenerek mi, yoksa onlara zorla kabul ettirilerek mi gerçekleştiklerini açıklamak sözkonusudur.

V. BÖLÜM

SOSYOLOJİDE KURAM, YÖNTEM VE ARAŞTIRMA TEKNİKLERİ

Soru 61 : Kuram nedir? Sosyolojik kuram nedir?

«Her bilim yasalar bulmayı amaçlayan bir genelleştirme çabası olarak tanımlanır.» Çünkü, bilim, her şeyden önce genelin yani genel olan şeyin bilimidir. Ve bilim, genel belirleyiciliğe öncelik verir; bu yüzden, genelliği açıklayıcı ve genel belirleyiciliği buldurucu yüzyılların ve şimdiki zamanın gözlemleri, deneyleri, bilimsel verileri bir öneriler sistemi kurar ki, buna kuram denilir. Bu tanımlamadan da anlaşılıyor ki, kuram, genel yasanın eş anlamı olarak kullanılmaktadır; gerçek olan da budur; çünkü, kuram ve genel yasa olarak iki ayrı deyim aynı kavramı göstermektedir. Fakat, kuram, bir genel yasa olduğu gibi bir genel yasalar bütünü de olur. Kuramlar, tarihsel evrimin ve toplumsal evrimin gerekli sonucu olarak bilimlerdeki evrime göre değişirler; bu değişiklik, onların geçici olduklarını gösterir; fakat, bu geçicilik onların açıklamaya yardımcı olmalarını, geçici kesinlik taşımalarını engellemez. Her yeni kuram yeni bir kesinlik getirir ve bilimlerin ilerlemesi kesinliğin değiştiğini gösterir.

Kuramın, genel varlığı, genel özü, genel ilişkiyi anlatan ya da gösteren bir özelliği vardır. Daha önceki sayfalarda da cevaplandırmağa çalıştığımız gibi, doğa bilimlerinin bulduğu, doğadaki genel varlığı, genel özü, genel ilişkiyi gösteren kuramların toplumlarda da geçerli olduğunu ya da aynen uygulanacağını iddia etmek dogmacılıktan kurtulamamak ve bilimsel anlayışı daraltmak demektir. Doğayı oluşturan maddenin, toplumu oluşturan insanların bezendikleri

bilinç ve irade gibi insan yeteneklerine sahip olmaması yukarıdaki yargıyı doğrulamak için yeterlidir.

Sosyoloji, yöntemli bir biçimde insan çeşitliliğini kavramak çabasında olmalıdır ve bu çeşitliliğin sayısızlığı ne olursa olsun, sosyolog, bunun kökeninde bulunan genel yasaları aydınlığa çıkarmalıdır. Bir toplumdaki bir çeşidi öteki çeşitlere bağlayarak o toplumdaki çeşitlilikleri düzenleyen genel yasalar bulunabileceği gibi, dünya toplumlarının gösterdiği çeşitlilikleri düzenleyen genel yasalar da bulunabilir ve bulunmuştur. Örneğin, ekonomik ve teknik altyapılarla ideolojik üstyapılar arasındaki karşıtlık ve karşılıklı ilişkiler bütün toplumlarda görülen genel bir yasadır. Fakat, doğa üzerinde dağılmış toplumların tarihsel evrim içindeki özel ve somut biçimleri bu yasanın uygulanışındaki çeşitliliği gösterir.

Bütün bilimlerde olduğu gibi, sosyolojide de kuramla uygulamayı (araştırma) birleştirmek ya da başka bir deyişle, kuramla uygulama arasındaki karşılıklı ilişkileri dengeleştirmek bilim adamının ilk çabası olmalıdır.

Soru 62 : Sosyoloji, deneysel bir bilim olabilir mi?

Kuram konusunda, genelliği açıklayıcı ve genel belirleyiciliği bulduruçu yüzyılların ve şimdiki zamanın gözlemleri, deneyleri, bilimsel verileri bir öneriler sistemi kurar ki, buna kuram denilir demiştik. Bu, kuramın genel bir tanımıdır. Doğanın çok yavaş değişmesi en büyük gözlem ve deney olanaklarını sağlayabilmektedir. Bu çok yavaş değişme, gözlemleri kolaylaştırmakta ve deneylerle aynı şeyleri gösterebilmektedir. Dolayısıyle, gözlem ve deney yapa yapa doğadaki genel yasaları ya da genel belirleyicileri doğa bilimcileri aydınlığa çıkarmaktadır. Kısacası, doğadaki çok yavaş ya da daha yavaş değişme «tekrar» olanağını yarattığı için doğa bilimleri deneyseldir.

Her şey niteliğine göre gelişmekte ve değişmektedir. Toplum, doğadan daha hızlı değişmektedir. Ve her toplumsal olgu tarihsel bir olgudur ya da toplumsal bilimler tarihsel bilimlerdir. Tarih tekerrür değildir; yani bir toplumda koşullar daha hızlı değiştiği için aynı şeyleri (aynı toplumsal olayları aynı toplumsal ilişkileri) tekrarlama olanağı yoktur. Toplumda aynıyla hiçbir şeyin tekrarı yapılamaz. Yapılamayınca da sosyolojide deney bir bilgi kaynağı olamaz; bu yüzden de sosyoloji deneysel bir bilim olamaz.

Soru 63 Yöntem nedir? Sosyolojik yöntem ne olmalıdır?

Bilimlerin evrimi yöntem ve araştırma tekniklerinin evrimine sıkı sıkıya bağlıdır.

Bir bilimin amacına ulaşmasını her şeyden önce yöntem sağlar. Yöntem, «nasıl»a cevap verir. Yöntem, bir amaca göre bir araştırma planıdır. Yöntem, bir idraktır, düşüncel bir girişimdir; düşüncede bir tutumdur; bir düşünce sürecidir. Ya da bir bilimin amacına ulaşmasını sağlayan zihinsel tutumların ve düşüncel girişimlerin bütününe yöntem denir. Ve yöntemin görevi, araştırma konusunu anlaşılır, kavranılır kılmaktır. En kesin, en bilimsel yöntem nesnel gerçeği en çok yansıtan yöntemdir.

Kitabımızın gerek «Sosyolojinin Kurucuları» bölümünde gerek «Yirminci Yüzyıl Sosyolojisinde Yönsemeler ve Gelişmeler» bölümünde değişik yöntemleri ve bu yöntemlerin başlangıç noktalarını ve yasalarını veren kapsamlarını açıklamağa çalıştık.

Nesnel gerçeği, en çok ve en iyi yansıtmayı amaçlayan her bilim, en kesin ve en bilimsel yöntemi uygulamak zorundadır. Nesnel gerçeğin, en çok ve en iyi yansıtması en iyi açıklanması demektir. Bugün, diyalektik yöntemin, öteki yöntemlere göre daha açıklayıcı olması ya da açıklayıcılığının daha eksiksiz ve daha yeterli olması, onun, ötekl yöntemlere göre daha kesin ve daha bilimsel olduğunu göstermektedir. Bu yüzden, sosyolojide de diyalektik yöntem uygulanmalıdır.

Diyalektik yöntem, diyalektik hareketten çıkmıştır. Bu yüzden, diyalektik yöntem diyalektik hareketin yasalarında yöntem ilkeleri olarak temellenmek zorundadır. Çünkü, diyalektik hareketin yasaları her şeyin varlığının ve gelişmesinin ilk nedenleridir, temel nedenleridir; bu yüzden, diyalektiğin yasaları genel yasalardır ve her şey bu genelliklere uyar. Fakat her şey aynı şey değildir; aynı kurucu öğelerden, aynı verilerden meydana gelmiş değildir; yani aynı nitelikte değildir ve aynı zamanda meydana gelmiş değildir. Bu yüzden, şeyler diyalektik hareketi değişik olarak, değişik biçimde gerçekleştirirler. Şu halde, diyalektik hareketin genel yasalarına değişik olarak uyuluyor demektir. Toplumsal süreçlerin diyalektik hareketiyle doğal süreçlerin diyalektik hareketinin aynı biçimde gerçekleşmediğini biliyoruz. Sosyoloji, en geniş anlamıyla toplumların ve toplumsal olguların bilimidir. Her toplumda da diyalektik hareketin aynı biçimde gerçekleşmediğini «Tarihsel özgüllük ilkesi» bize öğretmektedir. Ve aynı bir tüm toplumdaki ya da aynı bir tüm toplumsal gerçekteki kısımsal gerçekler diyalektik hareketi değişik olarak yaşamaktadırlar. Yani her kısımsal gerçeğin kendine özgü yapısında kendine özgü yasalar var demektir. Bu kısımsal ya da özel yasaların zaten bir bütünle diyalektik ilişkiler içinde bulunduğu unutulmamaktadır.

Şu halde, ilkeleri zaten her şeydeki diyalektik hareketin yasaları olan diyalektik yöntem, uygulandığı araştırma alanındaki, araş-

tırma konusundaki diyalektik hareketin biçimini ve bu biçimin BELİRLEYİCİLERİNİ ortaya koyacaktır.

Diyalektiğin özgüllüğü diyalektiğin göreli ve hareketli olmasından ileri gelir. «Her nesne, her varlık her derece olarak özgül bir bütündür; ve bu bütünlük, evrenin tümü içinde kendine özgü olumsuz ve çelişik biçime sahiptir.» Evrenin tümü içindeki her derece olarak (bütün dereceler olarak) görülen bu «çokluk ayrılık ve çoğulluk değildir.» «Gerçeklerin (konuların) belirlenmeleri bilinen (bilinecek olan) ilişkilerde ortaya çıkar. Çünkü bu ilişkileri bilim ya da bilgi ve yöntembilim araştırarak ortaya koyar.» Diyalektik yasalar yani hareketin genel yasaları bütün derecelere uygulanır. Nitelik kategorisi varlıkların, derecelerin ve onların evrensel etkileşim içindeki ilişkilerinin özgünlüğünü içerir. Nicelik de evrensel bir kategoridir, fakat her defasında özgül bir kategoridir. Çünkü nicelik de nitelik de hareket yasalarına göre tanımlanır. Ve böylece bilgi hareketten çıkmış olur. Bilginin hareketten çıkmış olması yani sosyolojinin konusu olan toplumun yaşayışından elde edilen kategorilerin sistemleştirmesi, bize, düşüncenin hareketinin «hareketlerin genel özelliklerini» yansıttığını gösterir; başka bir deyişle, düşüncenin hareketi «bütün şeylerin evrensel bağı»nı yansıtır.

Yine görülüyor ki, diyalektik, Hegel'de olduğu gibi, inceleme öncesi - araştırma öncesi bir «kurgu yöntemi» değil, tüm hareketi ya da bütün hareketleri kavramak için bir yöntemdir. «Gerçekte her şey bir anlar ve hareketler bütünüdür; her an ve her hareket kendi tarihinden ve ilişkilerinden gelen başka anları, başka hareketleri, başka öğeleri içerir.»

Uygulandığı araştırma alanındaki, araştırma konusundaki diyalektik hareketin biçimini ve bu biçimin belirleyicilerini arayacak olan diyalektik yöntemin bulduğu kavramlar (kategoriler) ancak ve ancak tüm hareket içinde gerçektir. Bütün hareketlerin ya da bütün araştırma konularının özgül gerçeğini, hareketten çıkmayan bir diyalektiğin, soyut bir diyalektiğin «bir uygulaması, bir kopyası gibi» görenler en kötü metafiziğe düşenlerdir.

Soru 64 : Diyalektik yöntemin kuralları nelerdir?

Diyalektik yöntemin araştırma yöntemi olarak uygulanabilmesi için bazı kuralların izlenmesi gerekir. Diyalektik araştırmalar yapan bilim adamlarının diyalektik yöntemin uygulanmasıyle ilgili bulguları birleştirilerek şu kurallarda özetlenmektedir:

1) Araştırma konusu olan şey ya da olgu tek başına, ayrı olarak incelenecek. — Üzerine başka şeylerin katılmadığı ya da başka şey-

lerle birleşmediği bir biçimde incelenecek. — Yani soyutlanarak incelenecek. Çünkü, düşünce, gelişme ve değişmeyi birdenbire algılayamaz, yani bütünü birdenbire algılayamaz.

2) Şey ya da olgu çevresindeki başka şeylerle, başka olgularla olan ilişkileri içinde yani ilişkiler bütünü içinde incelenecek.

3) Şey ya da olgunun gelişmesi, değişmesi incelenecek.

4) Şeyin ve olgunun yapısında bulunan çelişmeler incelenecek. (Şeydeki, olgudaki çelişen iç yönsemeler bulunacak.)

5) Şey ya da olgu ,bir çelişmeler bütünü olarak incelenecek.

6) Şey ya da olguda gerçekleşen en küçük çelişmeler de incelenecek.

7) İncelemek için parçalara bölünen şey ya da olgu yeniden bütünlenecek ve içinde başka şeyler, başka olgular bulunan bütünle ilişkileri aranacak.

8) Şey ya da olgu sürekli bir biçimde yeni ilişkiler ve yeni nitelikler ortaya çıkaran bir süreç içinde gözlenecek.

9) Şeyler, olgular ve süreçler hakkında insanın edindiği bilgilerin dış görünüşten derin ve genel ilişkilere giderek, sonsuz olarak ilerlediği gerçeği bilinecek.

10) Bir şeyin ya da bir olgunun bir aşamasının belli özelliklerinin ancak daha yüksek bir aşamada tekrarlandığı bilinecek.

Yukarıdaki kurallara göre uygulanacak olan araştırma yöntemi, araştırma konusuna uygun araştırma teknikleri bulmak zorundadır; yani konuyu kavramaya elverişli araçlar yaratıcısı olacaktır. Çünkü, araştırma yönteminin incelenecek konuya uygulanmasını sağlayan ARAŞTIRMA TEKNİKLERİdir. Bunun içindir ki, doğal süreçlerin incelenmesinde kullanılan teknikler toplumsal süreçlerin incelenmesinde kullanılmamalıdır. Çünkü, her şeyde olan diyalektik hareketin her ayrı şeyde başka bir biçimde gerçekleşmesi o BAŞKALIĞI kavrayacak araştırma tekniklerini gerektirecektir.

Soru 65 : Yöntem konusunda çokçuluğun (plüralizm) sakıncaları nelerdir?

Her yöntem bir tutumdur. Fakat, gerçeğe giden yol tektir. Bir gerçeği incelemek için birden fazla yöntem uygulamak, birden fazla tutum almak demektir. Ve bu tutumlar arasında farklar vardır; tutum farklarını giderek artırmak yerine, bu tutumlardan en kesinini, en bilimsellni almak, nesnel gerçek için tek ve tekçi (monist) bir yöntem ideolojisini kurmak demek olacaktır ki, bu da bilimsel yöntem ideolojisidir.

Yöntem konusunda çokçuluk (plüralizm), yani belirli bir konu-

nun ya da belirli bir gerçeğin araştırılması için birden fazla yöntem uygulamak, bir niyet çeşitlemesi, bir açı çeşitlemesidir ki, bu çeşitlemeler arasında oyalanmak, nesnel gerçeğe gidecek yolu tıkamak, araştırmayı sonuca götürmemek demektir. Oysa, bir araştırmaya en bilimsel yöntem yani nesnel gerçeği en iyi, en çok yansıtıcı ve açıklayıcı yöntem uygulamaya başlanırsa gerçeğe giden tek yolun seçimi yapılmış demektir. En bilimsel yöntem uygulanmak için seçildikten sonra, öteki yöntemlerin, eğer varsa, yarar ve değer taşıyan veri ve ilkeleriyle zenginleştirilebilir. Başka bir deyişle, tekçi bir tutumla en bilimsel yöntem uygulanır ve bu yöntemle ötekl yöntemler arasında diyalog kurulabilir. Ve bu durum, yöntembilimin evrimi içinde, en bilimsel yöntem öteki yöntemlerin, eğer yapabiliyorlarsa, katkılarına ihtiyaç duyuncaya kadar devam edebilir. Yöntembilimin evrimi içinde, en bilimsel yöntem gittikçe geliştikçe bilimsel kesinlik de gittikçe artacaktır. Kısacası, farklı yöntemleri ayrı ayrı geliştirmek, daha önce de söylemeye çalıştığımız gibi, tutum farklarını giderek artırmak demektir. Bu da, yine, daha önce söylemeye çalıştığımız gibi gerçeğe giden tek yolun içine girmemek demektir. Yöntembilimin evrimi en bilimsel yöntemin gelişmesi ve evrimi olmalıdır.

Zaten belirli bir gerçeğin ya da bütün gerçeklerin araştırılması işlemi de çokçulukla bağdaşamamaktadır. Çünkü her gerçek bütünlüktedir; bir bütündedir; ve bu bütün hareket halindedir. Bazı alanların indirgenemeyeceğini ya da bütünlükler içinde bütünlüklere göre açıklanamayacağını önermek her türlü yaklaşıma izin veren liberal bir tutum almak demek olacaktır. Örneğin, «sanatın, dinin, bilimin özerkliğini ve toplumsal yaşantıdan bağımsız olduğunu» önerenler çokçulardır. Ve çokçu bir anlayış, tanımak yerine edilgin olarak gözleyen ya da etkilenen bir anlayıştır. Örneğin, çokçu bir anlayış «büyüyü, ispritizmayı, gizli şeyler bilgisini indirgenemeyecek, açıklanamayacak alanlar olarak kabul edebilir.» Çokçuluk, kavramların yalnızlığını öngörmekte ve benimsememektedir; örneğin, bağlantı ve karşıtlık, birlik içinde farklılık gibi diyaloktik bir yaklaşımı çokçulluk gözden kaçırmakta ya da anlayamamaktadır. Hele bir toplumu ya da toplumsal yaşayışı çokçu bir yaklaşımla değerlendirmeye kalkışmak yaşayışın değişik biçimleri arasındaki organik ilişkiyi hiç görmemek demektir.

Çokçuluk, gerçeği bir oluş halinde kabul etmemekte ve onun «aşamaya adandığını» düşünmemektedir. Bir de çokçuların alışkanlık haline getirdikleri bir «oyun»u vardır ki, o da birbirinden uzak alanları konu olarak seçmektir. Örneğin, sanat ve bilim gibi. Fakat bu oyunun gerçek nedeni, ilişkileri görmemek ya da bilmezlikten gelmektir. Örneğin onlar, «toplumsal yaşantı, kültür, üretim v.b. ara-

cılığıyla sanatın ve bilimin birbirine bağlandığını» görmezlikten gelirler. Onlar, konular arasındaki karşılıklı bağımlılıkla ilgilenmezler. Çokçu bir çözümleme gerçekleri —bir anda— birbirinden ayırır ve böylece «metafizik olarak düşünmüş» olurlar. Oysa biliniyor ki, karşılıklı etkileşim gerçeklerin oluş ve aşılış nedenidir. «Bütünsel deneycilik» iddialarına rağmen her alanda mekanik nedensellik ilişkisi görürler. Çokçuluğun durumu ve tutumu şu önermelere indirgenebilir: «Sanat felsefe değildir... sanat sanattır... iyi yararlı değildir...»

«Çokçuluk parçalara ayrılmış bireyin bilinci gibidir, usa aykırı bir yöneliş almaktadır; deneylerini ve onların bağlantılarını doğrulamak istememektedir.» Çokçuluk, liberalizme dönüşmüş anlaşılmaz bir gizemciliktir.

Hem gerçeğe giden yolun tek olduğunu hem de gerçeğin hareket halinde bir bütün olduğunu tekrar düşünürsek, belirli bir gerçeği incelerken, araştırırken tekçi bir yaklaşımla en bilimsel yöntemi uygulamayıp çeşitli yöntemler denemenin ya da gerçeği parçalara bölerek çeşitli yöntemler uygulamanın bilimsel hiç bir sentez getiremeyeceği kesinlikle belli olmuştur.

Soru 66 Araştırma tekniği nedir? Sosyolojide araştırma teknikleri nasıl oluşmuştur?

En bilimsel yöntem seçildikten sonra, onun, bir araştırmaya uygulanabilmesi yani «nasıl»a cevap verebilmesini sağlamak için birkaç ya da bir sürü işleme ihtiyaç vardır ki, bunlara araştırma teknikleri denir. Görülüyor ki, yöntem, araştırma tekniklerinden önce gelir, ve yönteme göre bu tekniklerden yararlanılır. Başka bir deyişle, araştırma tekniklerini yaratan yöntemdir ve yöntem, araştırma teknikleri aracılığıyla uygulanır. Yöntem, kısaca, bir amaca göre bir araştırma planı olunca, teknikler amaca ulaşmak için gerekli araçlardır. Tanımlayacak olursak, bir araştırmada olguları kurmak ya da yerleştirmek, onları çözümlemek ve varsayımları doğrulamak için yapılan, kullanılan işlemlere araştırma teknikleri denir. Soyut bir tutum olan yöntemi somutlaştıran, cisimleştiren araştırma teknikleridir. En bilimsel yöntem seçildikten sonra, onu uygulayacak olan araştırma teknikleri, araştırması yapılan gerçeğe göre değişir. Örneğin, araştırma teknikleri sosyolojik araştırmanın uygulandığı toplumsal gerçek kadar değişik ya da çeşitlidirler. Şu halde, araştırma teknikleri pek çoktur ve bir araştırma süresinde bir araştırmacı çok çeşitli tekniklerden yararlanabilir; fakat, yöntembilimsel niyeti araştırmanın başından sonuna kadar hep aynı kalacaktır.

Sosyolojik araştırmaların teknikleri, araştırmak için seçilmiş ko-

nuya sosyolojik yöntemin uygulanmasını sağlayan araçlar ya da işlemlerdir. Örneğin, sosyolojik yöntem olarak diyalektik yöntemin uygulanması, araştırma teknikleri olarak istatistikler, anketler, gözlemler, grafikler, monografiler, örneklemeler gerektirecektir.

Yeni bir bilim olan sosyoloji, kendine özgü araştırma teknikleri oluşturmaktan daha çok, öteki insan bilimlerinin araştırma tekniklerini kendi amacına göre GELİŞTİREREK kullanmaktadır. Örneğin, sosyoloji, coğrafyadan, harita ve fotoğraf gözlemlerini, tarihten, karşılaştırmacılığı, içerik çözümlemesini (muhteva analizi); psikolojiden, mülâkat ve anketleri; etnografyadan, sesli belgeleri, eşya koleksiyonlarını; ekonomiden, evrim eğrilerini ve ayrıca matematiğin, istatistiğin rakamlı verilerini alır, kullanır.

Araştırma tekniklerinde «fetişizm» olmamalıdır; yani bilinen, belli tekniklere bağlanıp kalmak asla doğru değildir. Toplumsal gerçekteki ve konularındaki çeşitliliğe ve toplumsal evrimin yarattığı yeni durumlara, yeni anlara göre, araştırmacı yeni yeni tekniklerin bulucusu, yapıcısı ve yaratıcısı olmalıdır.

Araştırma tekniklerinin uyarlanması (adapte edilmesi) işi, çok dikkat ve titizlik gerektiren bir konudur. Başka toplumlarda ya da değişik toplumsal gerçeklerde uygulanan araştırma tekniklerini kendi konularımız için uyar kılmaya (adapte etmeye) çalışırken kendi nesnel gerçeğimizin özgüllüğü asla gözden uzak tutulmamalıdır. Çünkü, değişik toplumsal yapı ve gerçeklerde değişik kavramlar olduğu gibi değişik anlama, anlatma ve açıklama tipleri vardır.

Soru 67 : «Yöntem» ve «araştırma tekniği» aynı anlamda neden kullanılamaz?

Önceki sorularda yöntem ve araştırma tekniğini ayrı ayrı tanımlamaya çalıştık. Oysa, bugün, kimilerince yöntem ve araştırma teknikleri birbirleriyle karıştırılmakta ya da onlardan farksız bir biçimde söz edilmektedir. Şöyle ki, bugün, farksız bir biçimde yöntem ya da istatistik teknikleri, yöntem ya da grafik teknikleri, yöntem ya da anket teknikleri; yine farksız bir biçimde, yöntem ya da monografi, yöntem ya da örnekleme, yöntem ya da klinik teknikleri söz konusudur. Ve bunun sonucu istatistik yöntemi, grafik yöntemi, anket yöntemi, monografi yöntemi, örnekleme yöntemi, klinik yöntemi deyimleri söylenmekte, yazılmaktadır. Bunlar yöntemse; araştırma teknikleri nedir, nasıldır, neresidir? Her şeyden önce bu kavram kargaşası gerçekteki bir kargaşayı yani bugünün sosyolojisindeki bir kargaşayı yansıtmaktadır. Şöyle ki, yöntem ve araştırma tekniklerini birbirine karıştıranlar ya da onları farksız bir biçimde

söz konusu edenler, sosyolojik kuram ile sosyolojik araştırma arasında bir ilişki kuramayan, bir denge sağlayamayan, dolayısıyla kuram ve araştırma arasında kopukluk yaratan araştırmacılardır. Ve yöntemle araştırma tekniğini farksız bir biçimde söz konusu edenler, araştırmaya yöntemsiz başlayan ya da araştırmada yöntem uygulamayan araştırmacılardır. Başka bir deyişle, neye göre, ne, nasıl araştırılacaktır bunu bilmeyenlerdir.

Yöntem ve araştırma teknikleri arasındaki farkı ve bağı göstermede konusunda, bir anlatım kolaylığı sağlamak için bir benzetmeden yararlanılabilir. Sosyolojik yöntemle sosyolojik araştırma teknikleri arasındaki ilişkiler, «stratejiyle taktik arasındaki ilişkilere benzer.» Tanımlayacak olursak, strateji, başlangıçta hedefler saptamak ve hedeflere ulaşmak için çeşitli yollar saptamak demektir. Taktik, stratejik planı gerçekleştirmek için yararlanılacak araçları her an belirtmekten ibarettir; kısacası, taktik, manevradır. Ve manevra en iyi aracı bulmak için yapılır. Başka bir deyişle, yöntem, strateji olarak düşünülünce, araştırma teknikleri taktikler olarak düşünülecektir.

Soru 68 : Sosyolojik araştırmada hangi tekniklerden yararlanılır?

Sosyolojide kullanılan araştırma teknikleri konusu, APAYRI VE BELLİ BAŞLI BİR BÜYÜK KİTAP konusu olacak kadar önemli ve geniştir. Onları bir soru - cevap kapsamında pek kısaca ele almaktan amacımız, onlarla ilgili ancak ve ancak bir fikir vermek ve bir tanıtma başlangıcı yapmaktır. Üstelik, araştırma tekniklerinin çeşitlerini ve bu çeşitlerin gelişmesini sergilemek kadar onların uygulanmasıyle ilgili açıklamalar yapmak da zorunludur; başka bir deyişle, araştırma tekniklerini kullanma teknikleri de açıklamalar gerektirir.

Ancak ve ancak bir fikir verebilmek için değinmek istediğimiz sosyolojik araştırma tekniklerini, teknik genel tipi olarak başlıca üç başlıkta toplayabiliriz: 1) Gözlem teknikleri. 2) Mülâkat teknikleri. 3) İstatistik teknikler.

Her şeyden önce belirtmek gerekir ki, sosyolojide üç teknik genel tipi olarak özetlenen araştırma teknikleri bir bütündür, bir bütün olarak ele alınır; yani sosyolojik araştırma boyunca, bu teknikler ya birlikte uygulanırlar ya da art arda gelerek uygulanırlar

1) Bir teknik genel tipi olarak gözlem tekniklerinin şu çeşitleri vardır: Serbest dolaysız gözlem — Yöntemli (metodik) dolaysız gözlem— Kaydedilen gözlem (fotoğraf, film, fiş, grafik) — Klinik gözlem (özel durumların incelenmesi) — Yöntemli dolaylı gözlem — Katılmalı gözlem — Bilgi verici kişi aracılığıyla gözlem.

2) Bir teknik genel tipi olarak mülâkat tekniklerinin şu çeşitleri vardır: Serbest mülâkat — Örgütlenmemiş mülâkat — Kapalı uçlu mülâkat — Tekrarlı mülâkat — Derinleştirilmiş mülâkat — Anketler.

3) Sosyolojik araştırmalarda istatistik tekniklerden yararlanmak her şeyden önce sınırlıdır. İstatistik, matematikle ve matematiğe bağlı bilimlerle ilişkisinden dolayı sosyolojinin incelediği olaylara, olgulara gereği gibi uygulanabilecek araçlar oluşturmamıştır. Toplumsal gerçeğin kendi olgusu olan dil olgusunun yorum gücü henüz istatistikte görülmemiştir. İstatistik modelleri (ihtimal hesapları, istatistik yasaları) topluma ve toplumsal olaylara uygulanırken çeşitli ve büyük güçlüklerle karşılaşılmaktadır. Toplumun ve toplumsal olanın yalnız istatistik anlayışının sosyolojik bir değeri yoktur. Fakat, sosyolojik araştırma geniş alanlı gruplarda ya da tüm toplumlarda yapılacağı zaman, tümün bir parçasına ya da parçalarına başvurmak zorunluluğu vardır. Bu yüzden, sosyolojik araştırmada ihtimal hesapları üzerine kurulan tesadüfi sondaj tekniklerinden yararlanılır. Tesadüfi sondaj tekniklerinin tümleri temsil edebilecek örneklemeler çıkarması önemlidir.

Sosyolojinin yararlandığı araştırma tekniklerinin «kapalı bir listesi» yoktur. Bir araştırma tekniği ne kadar gelişmiş, ne kadar benimsenmiş olursa olsun, her zaman «beklenmedik bir yanı», «beklenmedik bir payı» olan araştırma konusuna ya da onun özelliğine uymak zorundadır. Araştırma tekniklerinin kapalı bir listesi yoktur demek, bir teknik, uygulamada başka bir tekniğe dönüşebilir, başka tekniklerle birleşebilir demektir. Gerek teknik genel tiplerinin gerek her ayrı tekniğin önemini ve önceliğini belirtecek olan araştırma konusudur; yani konuya göre tekniklerin uygulanış sırası değişebilir; kimi tekniklere daha çok önem ve öncelik verilebilir; kimi teknikler daha çok geliştirebilir. Örneğin, ekoloji ve morfoloji araştırmalarında gözlem ve istatistik tekniklerine; toplumsal tutum (vaziyet alış) ve toplumsal simge araştırmalarında mülâkat tekniklerine önem ve öncelik verilir.

Soru 69 : Sosyolojide deneysel tekniklerden yararlanmak neden gereksizdir?

Daha önceki bir soruyu cevaplandırırken, sosyolojinin deneysel bir bilim olamayacağını ve dolayısıyle, deneyin, sosyolojide bir bilgi kaynağı olamayacağını açıklamaya çalışmıştık. Ve tarihin tekerrür olmayışının, toplumda toplumsal olayların, toplumsal ilişkilerin aynen tekrarlanılması olanağını zaten ortadan kaldırdığını ve dolayısıyle toplumsal şeylerin aynı deneyleri yapılamayacağı için sosyolojide

yapılacak deneylerin genel yasaları ya da genel belirleyicileri bulduracu bir önem ve nitelik taşımayacağını da söylemeye çalıştık.

Zaten toplumsalın (toplumsal olay, olgu, ilişki) taşıdığı çelişme, sosyolojide deney yapılmasına (deneysel tekniklerin kullanılmasına — laboratuvar tekniklerinin uygulanmasına) elverişli değildir. Ve üstelik bu çelişme, sosyolojik yöntemin temel ilkesini tekrar ortaya koyar. Şöyle ki, bir yandan, toplumsal gerçek birbirine indirgenmeyen olaylar, olgular, görünüşler, çevrelerle özelleşir; öte yandan, bu olaylar, bu olgular, bu görünüşler, bu çevreler gerçek anlamlarını tümlük içinde yerleştikleri zaman alırlar ve ancak o zaman sosyologlar için inceleme konusu olabilirler.

Sosyolojik olayların ya da sosyolojinin konularının niteliği ve gerçek boyutu deneysellikle bağdaşamaz. Çünkü, deneyin ihtiyaçları için kurulan suni grup (laboratuvar grubu) sosyolojik bir anlam asla taşıyamaz: Bu grup, gerçek çevresinden, gerçek toplumundan ayrılmış demektir. Sosyolojinin konusu bireylerarası ilişkilerle sınırlanırsa, sosyoloji, toplumun temel sorunlarını inceleyemez, çözümleyemez. Deney için yararlanılan laboratuvar alanı ve öğeleri toplumsal gerçeğin tümünü hiçbir zaman bir araya getiremez. Zaten deneyin suni olduğunu göstermeye bu durum yetmektedir.

Deneysel teknikler, ancak deneysel gerçekler için yararlıdır; çünkü, deneysel gerçekler deneysel tekniklerle denetlenirler. Sosyolojide deneyler yapmak, ancak, sosyolojik gerçeği son derece basite indirgemek pahasına olur.

Sosyolojide deney yapmak bir «hiç varsayım» dan hareket etmek demektir; bu hiç varsayım, tesadüfün değişikliklerine ya da dalgalanmalarına göre sonuçlar elde edilir düşüncesinden ibarettir.

Psikoterapiye dayanan «psikodram» ve «sosyodram» gibi sosyometrik tekniklerle hep ve yalnız kişilerarası ilişkilerin deneyinin yapıldığını ve dolayısıyle bu tekniklerin sosyolojik açıklama için bir katkıda bulunamayacaklarını belirtebiliriz.

VI. BÖLÜM

SOSYOLOJİDE NESNELLİK SORUNU

Soru 70 : Nesnel gerçek nedir? Sosyolojide nesnellik nasıl bir özellik gösterir?

Nesnel gerçek bağımsız bir gerçektir; dileklerden, tutkulardan, fikirlerden, önyargılardan ve değer yargılarından arınmıştır ya da bunlarla bağıntılı değildir. Ve özü bakımından, insanla ve insanlıkla da, bağıntılı değildir; çünkü, insan ve insanlık da nesnel gerçek olarak ve onun bağımsızlığı içinde incelenecektir.

Bilimsel sıfatını taşıyacak her açıklama ancak yansıttığı nesnelliğe, nesnellik derecesine göre bir değer taşır.

Nesnellik sorunu bütün bilimlerin ilk sorunudur. Fakat, fizik, kimya, biyoloji gibi doğa bilimlerinde, bu sorun başka olanaklara göre gelişmekte ve çözümlenmektedir; insan bilimlerinde de bu sorunun gelişmesini ve çözümlenmesini güçleştiren nedenler vardır.

Sosyoloji toplumun tümünü ya da toplumdaki bütün toplumsal ilişkileri inceleyen bilim olarak tekrar tanımlandığında, bu ilişkileri yaşayan insanlardan biri olarak sosyolog, bu bilimsel görevini nasıl başaracaktır?

Sosyolog ne ile bağıntılıdır ve ne derece bağıntılı kalacaktır?

Nesnellik sorunu bir başka sorunla birlikte bulunur; bu başka sorun ideoloji sorunudur. Bilimselliğin nesnelliğe göre ölçülmesi ve değerlendirilmesi gibi, nesnellik de her şeyden önce ideolojiye göre ölçülür ve değerlendirilir.

İdeolojileri, ister sistemleştirilmiş inançlar bütünü olarak, ister fikirler ve tutumlar bütünü olarak tanımlayalım, bu seçilmiş değerlerin toplumlarda eylemlerin, yaşantıların hedefini belirlediklerini görürüz. Toplumlarda ya da belirli bir toplumda eylemlerden ya da

yaşantı tarzlarından hangisi nesnel gerçeği tam olarak ya da mümkün olduğu kadar tam yansıtmaktadır?

Böyle bir soruyu cevaplandırmak gereği, bizi, bilimsel bilginin süreci konusuna götürecektir. Şöyle ki, bilimsel bilgi süreci bir insan olgusudur ve doluyısıyle tarihsel ve toplumsaldır. Özellikle insan yaşantısını inceleyen bilimlerde, inceleyen kişi ile bilgi konusu; yani özne ile nesne (konu) arasında kısımsal bir özdeşlik vardır. Ve bu söz konusu özdeşlik, özel olarak sosyolojiyi ve genel olarak öteki insan bilimlerini fizik, kimya, biyoloji gibi doğa bilimlerine göre daha zor ve daha karmaşık kılmaktadır.

Soru 71 : Sosyolojide nesnellik sorununun güçlükleri nelerdir?

Sosyologun karşılaştığı en büyük güçlük, konusu olan toplumu ve onun bütün ilişkilerini kendi önünde, kendi dışında ve gerçek içinde sınırlandırılmış olarak tüm nesnellikleri ile kavrayıp kavrayamamasıdır. Ya da konusunu, nesnelliğiyle ne kadar çok kavrarsa, kısımsal özdeşlik de o kadar azalacaktır. Şu halde kısımsal özdeşliğin az ve çok ya da büyük ve küçük oluşuna göre nesnellik sorunu değerlendirilecektir. Sosyolog, zaten konusunun içindedir; kendisiyle konusu, yani bilimin konusu bir bütündür. Bu bütünün yaşantısından ve en geniş anlamıyla tasarımlarından ve ideallerinden sosyolog kendisini ne kadar çok soyutlayabilirse (ki bu soyutlama doğa bilimlerininkinden daha azdır) o kadar çok nesnelliğe yaklaşacaktır. Kısacası, sosyolojinin konusunun kavranılmasını olanaklı kılmak için, sosyologun kendisi bir inceleme konusu olacaktır ve bunu yine sosyoloğun kendisi yapacaktır.

Sosyolojinin konusu olan toplum incelenirken, sosyolojinin şüpheliliği (problématique) her şeyden önce sosyologun şüpheliliğinden gelir.

İlk gözlemde, sosyolojinin konusunu tanımlamak insana kolay gelebilir. Toplumun, insanlara en yakın nesne oluşu ve yaşadıkları ortam oluşu «Hepimiz toplumda yaşıyoruz»u, başka insanlarla ortak varlığımız var,. onlarla gelenekleri, alışkanlıkları, dili, yasaları, baskıları, acıları, sevinçleri paylaşıyoruz anlamına getirebilir. Oysa, bu toplumu nasıl tasarımlıyoruz diye kendi kendimize sorduğumuzda, bu kendiliğinden tasarım bu toplumun gerçeği ile çakışmaz ya da toplumun gerçeğine uygun düşmez. Örneğin, bir insan, dilinin aynı zamanda konuşanı ve düzelticisi olamaz; konuştuğu zaman, seslerin bir araya gelmesini ve dilbilgisi kurallarını düşünemez. Kendiliğinden bir yaşantı içinde insanların konuşabilmeleri için dil bilgisine ihtiyaç yoktur. İnsanların başka insanlarla ilişkilerinde de

sosyologa ihtiyaç yoktur. Kısacası, üretim ilişkilerinden konuşulan dile kadar karmakarışık bir sürü kurallar insanlarca yaşanır, fakat tanınmaz. Tanıma, bilimin ya da bilim adamının işidir. Ve burada, yine sosyologun kendi konusu olan toplum içinde bulunması, kendisiyle bilimin bir bütün olması bir yöntemin uygulanmasına başlarken dikkate alınması gereken ilk ve en önemli yöntembilim sorunudur. Biraz daha açıklamak için şöyle söyleyebiliriz: Sosyolog, özgül bir araştırma konusuyle karşı karşıyadır. Konusu ya da konuları önünde aldığı tutum matematikçinin, fizikçinin, kimyacının tutumundan farklıdır. Örneğin, toplumu, toplumsal yapıyı, toplumsal ilişkileri, insanı, insan iradesini, değişik toplumsal güçlerin toplumsal çıkarlarını; fikirleri, ideolojileri, kamuoyunu, kuramları inceleyecektir. Bir insan olarak sosyologun kendisinin yukarıda sayılanların içinde bulunması, kısacası, insan olması, yine özne ile nesne arasındaki kısımsal özdeşliği gösterir. Bu bakımdan, nesnellik sorunu insan bilimlerinde başka doğa bilimlerinde başka bir tutum gerektirmektedir. Örneğin, atom çekirdeği içinde meydana gelen süreçleri ve partiküllerin ilişkilerini inceleyen bir fizikçi bir toplumdaki ideolojik savaştan, durumdan kendini soyutlayabilir. Ama bu soyutlama da mutlak olmayacaktır; çünkü, değerler, çıkarlar ve bir araştırmacının merakı ya da ilgi merkezi onun konu seçimini etkileyecektir; yani, araştırmacının ilginç, önemli ve çıkar sağlayıcı olarak düşündüğü konulara öncelik verilecektir. Bu ilginçlik, bu önemlilik, bu çıkar sağlayıcılık araştırmacının kişisel kanı ve eğiliminin sonucu da olabilir ya da ona bunlar bir devletçe, bir örgütçe zorunlu olarak kabul ettirilmiş olabilir. Her iki durumda da değerlerin, çıkarların, ilgilerin ideolojik pay taşıyıcılığı her zaman gözlenebilir, ve bu pay toplumdan topluma, bilim anlayışından bilim anlayışına, araştırmacıdan araştırmacıya değişebilir.

Sosyolojik bir araştırmada, sosyolog ile araştırma konusu arasındaki kısımsal özdeşliği azaltmak, yalnız iyi niyete bağlı olmayacak kadar güçtür. Güçlüğün (mümkün olduğu kadar) giderilmesi için sosyolojiyle ideoloji arasındaki ilişkinin bilinmesi, anlaşılması en büyük mümkün yardımı sağlayacaktır.

Soru 72 : Sosyoloji ile ideoloji arasındaki ilişki neden kaçınılmaz bir ilişkidir?

Sosyoloji ile ideoloji arasındaki ilişki inceleme konusunun özgüllüğüyle belirlenmiştir: Konu en geniş anlamıyla toplumsal ilişkilerdir. Bir fizikçi, bir kimyacı için elde edilen sonuçların bilimsel

kesinliği, kuramın fizik, kimya olgularına uygun düşmesinden, yöntemin doğruluğundan ileri gelebilir. Üstelik, fizik, kimya konularının bir ideoloji ya da özgül bilinç biçimleri oluşturmamaları fizikçi ve kimyacı ile kendi aralarında bir ilişki kuramayacağı için, bu konular önünde alınan tutumu kolaylaştırır. Fizikçi, kimyacı ile konuları arasında yaşanmış bir ilişki yoktur; çünkü, toplumsal bir ilişki yoktur. Oysa, sosyoloğun incelediği konular hem daha çok karmaşıktır, hem de sosyolog toplumun, insanlığın temsilcilerinden birldir; o, yaşadığı devirden, ulusundan, sınıfından ve sahip olduğu kavramların oluşumunda büyük bir rolü olan kültürden tamamıyle kendisini soyutlayamaz. İçinde bulunduğu toplumun sorunları önünde İLKE OLARAK yansız olamaz. Sosyologun ÖNCELİK verdiği konunun nedeni zaten bir öznellikle (subjectivisme) başlar. Sosyologun gözlemleri, tasarımları ona daha önce bir tutum aldırır ki, bu da öznelliktir. Oysa nesnel gerçek aranacaktır. Kısımsal özdeşliği mümkün olduğu kadar azaltmak, öznelliği azaltmak, nesnelliğe mümkün olduğu kadar yaklaşmak demek olduğuna göre, öznellik mümkün olduğu kadar nasıl azaltılabilmelidir ki bir ideoloji bilimsel olsun ya da bilimsel bir değer taıyabilsin? Başka bir deyişle, inançlar, fikirler, tutumlar bilimlerde nasıl temellendirebilmelidir?

Bu sorulara zaten bilinen iki genel ilke cevap verebilir: 1) Bilimsel inceleme hiçbir değer yargısı kuramamalıdır. 2) Araştırmacı, kendisini nesnel gerçekten uzaklaştırabilecek iyi ya da kötü her türlü kişisel dilek ve duygudan kurtulmalıdır.

Bu iki ilke ne kadar iyi ve ne kadar ciddî uygulanırsa, ideoloji, nesnel gerçek olan gerçek yargısının ideolojisi olacaktır. Her türlü ideoloji öznelliktir ama, nesnel gerçeği mümkün olduğu kadar çok yansıtabilecek ideoloji bilimsel ideoloji adına kavuşur. Her ideoloji görelidir (relatif) ama, her bilimsel ideolojiye nesnel bir gerçek tekabül eder; ya da başka bir deyişle gerçek ideoloji nesnel araştırmaların sonucu olmalıdır. Sosyoloji ve ideoloji birbiriyle karşılıklı bağımlılık içindedir: Sosyolojinin verileri bir ideolojiyle bütünleşirken, ideoloji, kuram ve yöntembilim bakımından sosyologa öncülük edecektir.

Daha önce, sosyolojik bir araştırmada sosyolog ile araştırma konusu arasındaki kısımsal özdeşliği azaltmak için karşılaşılan güçlüklerin, sosyoloji ile ideoloji arasındaki ilişkinin bilinmesiyle mümkün olduğu kadar giderilebileceğini söylemiştik. Ve sosyologun en geniş anlamı ile toplumsal ilişkileri incelerken bu ilişkilerden kendisini tamamıyle soyutlayamayacağını belirtmiştik. Bütün bunlar, bizi sosyolojinin toplumsal çevreleri sorununa, başka bir deyişle «sosyolojinin sosyolojisi»ne getirmektedir. Şu halde toplumsal çevrelerin sosyolojiye etkisi nasıl incelenmelidir sorunu bir soru olarak oluş-

maktadır. Bu sorun da, aslında, «bilimsel araştırmaların toplumsal çevreleri genel sorununun özel bir halidir.»

Burada, çok büyük önemine ve zorunlu bir koşul olmasına rağmen bilimin özerkliği — bilim adamının özerkliği ve bilimin gelişmesinin bunlara bağlılığı bizim konumuz olmamaktadır. Genel olarak bilim adamının özgürlüğü siyasal ve ekonomik baskıların yokluğu demektir; zaten bu özgürlük ilk koşuldur. Fakat, siyasal ve ekonomik özgürlük hiçbir zaman bilim adamının nesnelliğini sağlayamaz, koruyamaz. «Bu özgürlük bilim adamını nesnellikten sorumlu kılar ancak.» Şu halde, nesnellik sorunu henüz çözümlenememektedir. Ve ancak «bilim adamının öznel özgürlüğü» kazanılmış demektir. Fakat, sosyolojide nesnellik konusunda bilinmesi önemli olan şey, toplumsal çevre ile «nesnel özgürlük» ilişkisidir. Yani bilimsel nesnelliği gerçekleştirmeye yarayacak olan «nesnel özgürlük» ne derece, ne denli mümkündür? Toplumdan ya da toplumsal çevreden kendisini tamamiyle soyutlayamadığını açıklamaya çalıştığımız sosyolog için, kısaca, onun benliği «içerileşmiş bir toplumsal» taşır diyebiliriz. Yani nesnel olarak sosyolog «içerileşmiş bir toplumsal»ın etkisi altındadır. Başından beri bu etkinin mümkün olduğu kadar azalmasının sosyologu mümkün olduğu kadar nesnelliğe götüreceğini savunmaktayız. «Sokrat'ın kendi kendini tanı önerisi bilim adamı olacak herkes için bir ahlâk ödevi olarak kendini zorla göstermektedir.» Ve bu öneri, doğa bilimcilerinden daha çok sosyologlarda ve öteki insan bilimcilerinde kendini daha güçlü olarak duyurmaktadır. Bu bakımdan, daha önce belirttiğimiz iki genel ilke şu kurallarla daha geliştirilmiş olacaktır:

«—Araştırma yöntemi mümkün olduğu kadar nesnelliği yansıtacak biçimde oluşturulmalıdır.

— Nicel ve nesnel bir denetleme mümkün olduğu kadar uygulanabilmelidir.

— Evrensel olarak kabul edilen bir terminoloji ve işlemsel tanımlar gereklidir.

— Bilim adamları bilimi ilerletecek yönde çalışmalarını yoğunlaştırmalıdır.

— Şimdiki bilgiyi aşma düşüncesini bilim adamı her zaman kafasında taşımalıdır.»

Soru 73 : Kavram nedir? Sosyolojik kavram nedir?

Her bilim, incelediği olgular (konular) arasında anlaşılır, kavranılır ilişkiler aramayı önerir ya da kendine amaç edinir. Ve böyle

olması da gerekir. Ya da incelediği belirli bir konuyu ilişkilerine göre anlaşılır, kavranılır kılmaya çalışır. Çünkü, her bilim, belirleyicilik (determinizm) arar ve ortaya koymaya çalışır. Olgular arasında anlaşılır, kavranılır ilişkiler vardır demek, belirtilebilen ilişkiler vardır demektir; yani, karışıklık olmadan tanımlayabileceğimiz ilişkiler vardır demektir. Şu halde, terimleri (adları) tanımlanabilen ilişkiler vardır. Anlaşılır, kavranılır ilişkilerin terimleri ancak kavramlar olabilir. Her şeyden önce ve en basit tanımıyla kavram, düşünce tarafından tasarlanan fikirdir, nesnedir. Başka bir deyişle, her kavram, bir ortak niteliği yani bir ortak gerçeği gösterir.

Sosyolojik kavram, sosyolojik bir ortak niteliği yani sosyolojik bir ortak gerçeği gösterir. Örneğin, toplum kavramı, kısaca, doğaya karşı insanların bir arada olmasını gösterir; daha doğrusu, toplum kavramının ortak gerçeği insanların doğaya karşı bir arada olmasıdır. Fakat, doğaya karşı değişik bir arada olmalar değişik toplum tiplerini oluşturmuştur.

Başka kavramlarda da olduğu gibi, sosyolojik her kavram, başka sosyolojik kavramlarla olan ilişkilerine göre tanımlanır. Kısacası, kavram, hem ilişki gösterir hem başka ilişkiler tarafından tanımlanır.

Soru 74 : Sosyolojik araştırmada kavramlar nasıl oluşur?

Sosyolojide belirli bir konuda araştırma yapmak istendiğinde, ancak bir ön araştırma sonunda kurulabilecek varsayım kapsamında ve doğrultusunda en bilimsel yöntem uygulanırken, araştırma teknikleri belirli konuya uygun olarak geliştirileceği gibi, uygulamanın her evresinin de ayrı teknikler gerektireceği bilinecektir. Tekrarlamak gerekirse, varsayım, bir bilgi (bilimsel bilgi), tecrübe (bilim adamı, araştırmacı tecrübesi) ve sezgi karışımı bir öneri olarak oluşur. Varsayımlar, araştırma boyunca gelişebilirler ya da araştırmanın gelişmesiyle değişebilirler ve değişen varsayımlar da araştırmanın yönünü değiştirebilirler. Sosyolojik kavram oluşturmaya gelince, araştırma konusunun bütün boyutlarıyla ilgili mümkün olduğu kadar en fazla bilgi toplanacaktır; bu çok değişik veriler içinde ortak niteliklerin soyutlanması kavramları meydana getirecektir. Yani bir önceki soruyu cevaplandırmaya çalışırken söylediğimiz gibi, her kavram bir ortak niteliği göstermek içindir. Başka bir deyişle, her kavram bir grup gerçeği, daha doğrusu bir grup toplumsal şeyi, bir grup toplumsal olayı gösterir. Araştırmanın konusuna ve alanına göre bu grup sosyolojik bir kısım ya da sosyolojik bir bütün olabilir; (eğer araştır-

ma konusu belirli bir toplumun yapısı ise.) Sosyolojik kavramlar, aslında, düzey, aşama, bütünlük, yönseme, görev, yapı v.b. kavramları olacaktır. Araştırma konusu gerçeği açıklamak, oluşturulan kavramlar arasındaki ilişkileri açıklamakla olacaktır. Benzer kavramlar benzer gerçekleri kapsarlar. Fakat, araştırması yapılmış ve açıklanmış başka gerçekleri gösteren kavramların kalıplarına, araştırması yapılmamış gerçekleri sığdırmaya kalkışmak, zaten, araştırmaya başlamamak, araştırma yapmamak demektir.

VII. BÖLÜM

SOSYOLOJİ VE ÖTEKİ İNSAN BİLİMLERİ

Soru 75 : Sosyoloji öteki insan bilimleriyle neden ilişkili olmak zorundadır?

Gerek sosyoloji, gerek sosyolojinin dalları tüm toplumsal gerçeği ve kısımsal toplumsal gerçekleri açıklamaya yetmezler. Bu nedenle, sosyoloji, ve dalları sürekli olarak öteki insan bilimlerinin verilerine başvurmak zorundadırlar.

İnsan bilimleri bir bütündür. İnsan bilimlerinden yalnız biri insan ya da toplum gerçeğini tümüyle açıklayamaz. İki ya da daha fazla insan bilimi sınırında yapılan bilimlerarası çalışmalar en verimli olanlarıdır. İnsan bilimleri dizisinde son olarak doğan sosyoloji özellikle toplumsal yapıları incelediği için toplumun tümünü inceleme görevine hak kazanmıştır. Sosyoloji toplumun tümünü inceler demek, öteki insan bilimlerinin konuları olan kısımsal gerçekler arasında tümleştirici genel ilişkileri inceler demektir. Ve bunda başarılı olabilmesi için, her şeyden önce, sosyolojinin öteki insan bilimlerinden öğreneceği bilgiler vardır. Örneğin, ayrı ayrı soruları karşılık olarak cevaplandırmadan önce, sosyolojinin bu zorunlu, bu kaçınılmaz durumunu bir sunuş olarak şöyle özetleyebiliriz: Şimdiki zamanın sosyolojik konularının açıklanmasında ve anlaşılmasında geçmiş zamandan kalan belirleyicileri sosyolojiye tarih öğretecektir. Sosyolojinin konularından biri olan sınıf bilinci kavramını açıklayabilmek için, psikolojik gerçekler olan bilinç ve bilinçlenme kavramlarını sosyoloji, psikolojiden öğrenecektir.

Yararlandığı insan bilimi hangisi olursa olsun, sosyolojinin açıklama tarzı yine başkadır. Örneğin, sınıf bilincini açıklamak için,

psikolojinin konularından biri olan bireysel bilinçle, bireysel bilinçlenmeyle yetinmez. Toplumsal değişmeleri açıklamak için sosyal psikolojinin incelediğini iddia ettiği küçük gruplardan hareket etmez. Çünkü, toplumun tümünü inceleyen sosyoloji, kısımsal gerçekler olan gruplarda, bireylerde tüm toplumu yansımış olarak görmeye çalışacak ve bu tarzda bir açıklama yapacaktır.

Şunu da özellikle belirtmek gerekir ki, öteki insan bilimleri inceledikleri sorunların sosyolojik görünümlerini her an dikkate almak zorunluluğu içindedirler. Örneğin, tarih, toplum ve toplumsal yapı ve kültür kavramlarına gittikçe artan bir değer vermektedir. Beşeri coğrafya, maddesel dünya ile toplumsal yapılar arasındaki ilişkilerle ilgilenmektedir.

Öteki insan bilimleri derken tarihi, beşeri coğrafyayı, antropolojiyi, etnolojiyi, psikolojiyi, ekonomiyi, demografiyi akla getirmek istiyoruz. Fakat, bunlardan bazılarıyla sosyolojinin ilişkisi daha çok ve daha kesinlikle zorunludur.

Soru 76 : Sosyoloji, tarihle neden ilişkili olmak zorundadır?

Şimdiki yaşantı tarzımızın, şimdi içinde yaşadığımız ilişkileri belirleyen toplumsal yapının, şu ya da bu toplumsal olgunun; örneğin, şimdiki ahlâk anlayışımızın, şimdi konuştuğumuz dilin v.b. kısacası, insanlar olarak toplumdaki göreli ilişkilerimizin ve onları yaratan araçların birdenbire ve nedensiz olarak oluşuvermediğini çok iyi anlamakta ve görmekteyiz.

Belli ki, yaptıklarımızı, bildiklerimizi, düşündüklerimizi birdenbire öğrenmedik. Şimdiki bütün ilişkilerimiz ya da şimdiki toplumsal yapımız daha önceki ilişkilerin ya da daha önceki toplumsal yapıların gerekli bir sonucudur; «toplumsal yapılar olarak çoğulluk göstermemiz» de tarihsel evrimin yarattığı değişik biçimler bakımındandır. Toplumlardaki tarihsel biçimler, tarihsel dereceler, ya da geçmiş yaşama tarzları donmuş ilişkilerin tekrarı değildir, donmuş kalıplar değildir; kısacası, hareketsiz yaşama tarzları değildir. Yani bir toplum her zaman aynı yapı içinde, aynı biçimde düzenlenmemiştir. Toplumlardaki bu durumu daha önceki cevaplarımızda, —toplumsal yapı geçici bir dengedir, ya da göreli bir devamlılıktır— her toplumsal değişme zaten eğreti dengeyi bozar ve yeni bir eğreti denge sağlar — biçiminde açıklamaya çalıştık.

Tarihin varlıkbilimsel (ontolojik) temeli insanın başka insanlarla ilişkisidir. İnsanların, toplumla ilişkilerine göre değişen, tarihte bir yeri, bir rolü, bir dünya görüşleri olmuştur. Yaşantıyı sürükleyen zaman hareketi olduğuna göre, tarih bir süre diyalektiğidir; çünkü,

süreye gore ve süre sayesinde tarih, ilişkileri ve olayları inceler; şu halde geçmişi inceler. Tarih şimdiki zamanı da inceler; çünkü, yukarıda da söylendiği gibi, şimdiki zaman geçmiş zamanların gerekli bir sonucudur ve onlarla ilişki halindedir. Bu sonucun bu ilişkilerin gücünü ve anlamını başka bir deyişle, niceliğini ve niteliğini anlayabilmemiz, açıklayabilmemiz toplum olarak kendimizi tanımamız demek olacaktır. Her devir bir sonraki devrin nedenlerini içinde taşır. Geçmiş zamanların biriklmiyle şimdiki yaşantımız arasında kurulacak ilişki davranışlarımızdaki şartlanmayı belirler. Şimdi, toplum olarak, olumlu yanlarımız nelerdir, olumsuz yanlarımız nelerdir; ve bunların oluşumu nasıl başlamış ve hangi aşamalardan geçmiştir; kısacası, bu olumluluk, bu olumsuzluk no biçim bir şartlanma olarak sonuçlanmıştır; ve bu şartlanma insan olanaklarını hangi derecede ve hangi ölçüde gerçekleştirmiş ya da yabancılaştırmıştır. İşte bu şartlanmayı her bakımdan iyi tanırsak, onun gelecek için değişme olanaklarını ve bu olanakların derecelerini öngörebiliriz. İşte bu açıdan, tarih geleceği de inceler.

İnsanlar - doğa ilişkilerinin ve insanların kendi aralarındaki ilişkilerin genel yasalarını tarihsel evrim içinde değişik olarak uygulayan yani değişik olarak yaşayan toplumların kendine özgü niteliklerinin başta gelmesi, dolayısıyle, kendine özgü toplumsal yapıların oluşması, özellikle toplumsal yapıları inceleyen sosyolojinin, tarihle, daha doğrusu özel tarihle ilişkisini kendiliğinden gerektirir, zorunlu kılar.

Toplumsal yapıların bağlı olduğu tarihsel koşullar, değişik toplumlarda değişik toplumsal olgular, değişik toplumsal kurumlar, değişik erkek, kadın, çocuk tipleri oluşturur. Bu yüzden, genel yasalara, genel tiplere, öteki bilimlerde de olduğu gibi, soyutlamayla giden sosyolojinin geçerliliği ancak incelediği toplumun tarihi ile ilişki kurarak sağlanır.

Bir toplumda, yalnız şimdiki zamanda insan davranışlarını gözlemek, ölçmek, onların yalnız nesnel görünümünü tasvir etmek ve bunlarla bir toplumdaki ilişkileri açıklamaya kalkışmak, en geçersiz, en gerçeksiz bir sonuca varmak demektir. Çünkü, her toplumsal olgu tarihsel bir olgudur ve her tarihsel olgu da toplumsal bir olgudur.

Bugün, sosyolojinin çözümünü yapmaya çalıştığı en önemli sorunlardan biri de çağdaşlaşma sorunudur: Sosyoloji, belirli ulusal - kültürel bir toplumun özgül durumunu ve çağdaşlaşmasındaki yerini ancak «ulusal - kültürel etkeni» gözden kaçırmayan tarihsel bir çözümlemeye başvurursa nesnelliğini koruyabilir. Tarihsel yaklaşımın daha önceki sayfalarda açıklamaya çalıştığımız yapısalcı yönsemeye ve görevselci yönsemeye karşı olması doğaldır. Çünkü, her iki

yönseme de tarihsel evrime karşı durgun anlayışları yeğleyen toplumsal tutuculuğun yönsemeleridir. Tarihsel yaklaşıma haklılık veren başlıca neden, tarihsel özgüllüğün ya da tarihsel alanın derinliğinin zaman kavramının, toplumların tarihindeki toplumsal diyalektikte aldığı değişik biçimdir. İşte bu bakımdan her toplumdaki değişik ilişkilerin oluşturduğu tarihsel özgüllük, «doğruya aykırı olarak evrenselleştirici ve indirgeyici bir yaklaşımı reddeder.»

Toplumsal bilimlerin kavramlarının Batılı toplumların verilerinden itibaren oluştuğu ve hazırlandığı bugün bilinen bir gerçektir. Bu bakımdan Batılı toplumların dışındaki toplumların yani insanlığın beştedördünü kapsayan toplumların özellikleri içinde yani tarihsel özgüllükleri doğrultusunda kesin olarak incelenmesi yeni tipolojilerin yapılmasını sağlayacaktır.

Bunlardan da doğruya aykırı olmayan evrensel kavramlara gidilebilir.

Ve böylece toplumsal bilimler, gerçeğe başvurmayan soyutlamalardan ve düzensiz gözlemlerden kurtulacaktır.

Tarih, «kronolojiye göre siyasal, diplomatik, askersel olguları» yazmak yerine ya da bunları tarih konusu saymak yerine daha belirleyici ve daha anlamlı konulardan işe başlayacaktır. Yani «ekonomik, kurumsal ve düşüncel» olgular tarih biliminin ilk konuları olacaktır. Ve ekonomik kuramlar ve modeller tarihsel olarak incelenecektir.

«Toplumsal yapı araştırmalarında sosyolojik yorum tarihsel olarak, tarihsel yorum da sosyolojik olarak yapılmalıdır. Tarih, olguları tek tek toplamak olarak değil, olguları izlemek olarak düşünülecektir.»

Soru 77 : Sosyoloji, etnolojiyle neden ilişkili olmak zorundadır? Kültür kavramının çokanlamlılığı nasıl çözümlenecek ve nasıl giderilecektir?

Belirli bir toplumu yani belirli bir toplumsal yapıyı incelemek için sosyoloji, bu yapı içinde değişik toplumsal ortamları ve bu ortamların kültürlerini de bilmek ihtiyacını duyacaktır. Bu yüzden, yukarıdaki konuları inceleyen etnolojiyle ilişkili olmak zorundadır. «Etnoloji, özellikle ilkel diye nitelediğimiz halkları ve bu halkların kültürlerini inceler. Ancak 30, 40 yıldan beri, etnoloji hiçbir zaman ilkel diyemeyeceğimiz halkları da incelemeye başlamıştır Aslında, etnolojinin (etnografya da denilen) tasvirî etnoloji olarak bir ilk aşaması, bir ilk evresi vardır. Bu evrede «çeşitli halkların yaşama tarzları, düşünceleri, araç-gereçleri, evleri, barınakları, silâhları, sanat eserleri, özetle maddî ve manevî kültür öğeleri sistemli bir biçimde» tas-

vir edilerek «toplumsal ve kültürel tiplerin bir —koleksiyonu— meydana gelmektedir.» İkinci evre olan etnolojinin kendisi toplanmış verilerle yetinmeyip sentez yapmayı amaçlar. Bu sentezi gerçekleştirmek için üç yönlü bir çalışmaya başvurur: «Bu yönler, coğrafyasal, tarihsel ve sistemli yönlerdir.» İncelenen belirli bir grup halkın ya da değişik toplumsal ortamın komşu gruplarla ilişkilerini coğrafya inceleyecektir; incelenen aynı grubun, geçmişini tarih öğretecektir; incelenen gruptaki, örneğin, teknik tipine, kurum tipine özel bir dikkat vermek sistemli bir çalışmayı gerektirecektir.

«Etnolojinin başlıca beş önemli araştırma alanı vardır: a) Maddi kültür ve teknoloji. b) Ekonomi. c) Toplumsal örgüt. d) Din, büyü, mitoloji. e) Sanat, oyun ve müzik.» Sosyolojinin incelediği belirli bir toplumda değişik bölgelerin değişik toplumsal ortamların ya da değişik halkların bulunduğu ve bulunabileceği tekrar düşünülürse, bu kısımsal toplumsal gerçekleri daha derinliğine inceleyen etnolojinin bilgilerine, kısımsal toplumsal gerçekler arasındaki ilişkilerin tümü olan tüm toplumsal gerçeği inceleyen sosyolojinin zorunlu ihtiyacı, yani sosyoloji ile etnoloji arasındaki zorunlu ilişki kendiliğinden ortaya çıkar.

Kültür kavramının çokanlamlılığı konusuna gelince, gerek kamuoyunca gerek aydınlarca anlaşılmak istendiği öz ve biçimde kültürün tanımları incelendiği zaman, bu tanımların kişisel çıkarlardan başlayarak, duygusal ve siyasal eğilimlerden geçerek, ülkücülüğe kadar değişik tutumlar içinde değişik anlamlar taşıdığı görülür. Başka bir deyişle, kültür konusunda bir anlaşmazlığın varlığı saklanamaz olmuştur.

Kültür kavramındaki anlaşmazlığın ya da çokanlamlılığın nedenlerini kamuoyunda ve aydınlarda arayacak değiliz. Bu durum başka bir gözlem konusu ya da başka bir inceleme konusu olabilir ancak. Üstelik bu durum, yani bu anlaşılmazlık ya da çokanlamlılık bir sonuçtur zaten. Kısacası, kültürü tanımlamaktaki bütün güçlüklerle ilk karşılaşan yine onu araştıran sosyolojidir, antropolojidir, etnolojidir, etnografyadır. Bu dördünün kültürü açıklamak için ortak bir yaklaşım yöntemi bulamaması, sonunda kültürün ortak bir tanımına varılamaması her türlü anlaşmazlığın baş nedenidir.

Kültür konusunda yukarıda adı geçen dört disiplinin şimdi içinde bulunduğu durumu özetleyecek olursak, diyebiliriz ki, kültürün herkesce kabul edilen bir tanımı olmadığı gibi, bir kültür kuramı da yoktur. Ama yeni ve ünlü bir sayım göstermiştir ki, kültürün şimdiye dek en azından iklyüzelliye yakın tanımı önerilmiştir. Bu da herkesce kabul edilen bir tanımın olmadığını göstermeye yetiyor. Bu iklyüzelliye yakın tanım arasında gerçeğe varmalarında daha doğrusu gerçeği göstermelerinde kimi yakın kimi uzak kalmış değişik yol-

lardan giden bazılarını sıralayabiliriz: İnsanla hayvan arasındaki fark kültürdür denilmiştir; kültür maddesel ve tinsel bir birikimdir denilmiştir; kültür bir davranışlar sistemidir denilmiştir; bireyler arasındaki haberleşme sistemi kültürdür denilmiştir; kültür toplumda yaşayan insanların çalışmasının ürünüdür denilmiştir; ve enerjiye egemen olma gücü kültürdür denilmektedir.

Arasından örnekler verdiğimiz ikiyüzelliye yakın önerilmiş tanımları, ortak olarak taşıyabildikleri özellikleri bakımından ikiye ayırabiliriz. Bazı tanımlar maddeçi bir özellik taşımakta, öteki bazı tanımlar da psikolojileştiren çabalar göstermektedir; başka bir deyişle, birey - toplum ve kişilik kültür ilişkilerine son derece önem verilmektedir kültürü psikolojileştiren tanımlarca. Ama bu ikinci tanımlar grubunun aldığı yöne karşı ağır eleştiriler yapılmış ve bu yönde özellikle kültürün psikolojik ve psikiyatrik bir yorumu görülmüştür. Bu açıdan ikinci tanımlar grubu da idealist bir özellik taşımaktadır.

Maddeci özellik taşıyan birinci tanımlar grubu da bir toplumun kültür düzeyini, o toplumun elinde bulundurduğu enerji miktarına ve kültürün evrimini enerji kaynaklarından yararlanarak gerçekleşen ilerlemelere bağlamaktadır.

Şimdiye dek önerilen tanımların bu iki özelliği arasındaki ilişkilere dayanarak, kültürün birleştirici bir tanımına varabilmek sözkonusu olmalıdır.

Birey içinde bulunduğu çevrede ilişkileriyle koşullandığına göre, bireyin kuruluşunda ilk gelen gerçek bireyin kendisi değildir; bireyin kuruluşu önce toplumu gerektirir. Ve bir toplum doğa üzerindedir. Bir toplumda bireylerarası ilişki ve toplum - doğa ilişkileri aracsız değildir. Örneğin, belirli bir toplumun bireyleri arasında ortak bir dil vardır, ortak davranışlar vardır. İnsanın doğayla ilişkileri de aracsız değildir. Örneğin, insan ve doğa arasında araç olarak en geniş anlamıyla teknik vardır; başka bir deyişle, doğaya egemen olmak araçlıdır.

Görülüyor ki, bir öz (muhteva) söz konusudur. Bireylerarası ilişkilerin özü ortak dil, ortak davranışlar, v.b... İnsanla doğa arası ilişkilerin özü en geniş anlamıyla tekniktir. İnsanı doğaya bağlayan ilişkinin özü yani teknik, insana bir tasarımlar, bir işaretler bütünü sunmakta ve bütün doğayı insan ölçüsünde yapılaştırmakta ve değiştirmektedir. Üstelik doğayla insan ilişkisi teknikle açıklanır; teknik, bu ilişkinin maddesel bir billurlaşmasıdır; ayrıca bu ilişki, amacı insanın doğaya uyumu ve doğanın dönüştürülmesi olan bir davranışlar bütünü ile de açıklanır.

En azından ikiyüzelliye yakın tanımı olan kültüre değgin özellikle yüzyıla yakın bir zamandan beri birçok araştırmanın yapıl-

dığı bir gerçektir. Şimdiye dek yapılan araştırmaların ve tanımların da katkısıyle tek ve aynı bir tanıma varabilmek için, kültürün insan toplum doğa ilişkileriyle aynı zamanda görülen bir veri olduğunu, bir toplumda bireyler arasındaki ilişkilerde ve toplum - doğa arasındaki ilişkilerde olduğu gibi altyapı - üstyapı ilişkilerinin de aracsız olmadığını düşünerek; kültürü, her şeyden önce insanların kendi aralarındaki ve doğayla aralarındaki ilişkilerin maddesel ve tinsel ifadelerinin bir bütünü olarak kavramaya başlamak yerinde olur kanısındayız.

Soru 78 : Sosyoloji, ekonomiyle neden ilişkili olmak zorundadır?

Bir toplumda ekonomik ve teknik evrimle toplumsal değişmeler arasındaki ilişkileri anlayabilmek ve açıklayabilmek için sosyoloji, ekonomiye başvurmak zorundadır. Çünkü, bugün, artık anlaşılmıştır ki, ekonomik olguların toplumsal belirlenmesi ve toplumsal olguların ekonomik belirlenmesi sözkonusudur. Öyle ki, «Ekonomik çözümleme ve sosyolojik araştırmalar tüm toplumsal gerçeğin açıklanması demek olan aynı alana sahiptirler.» Bugün, «ekonomik» ve «toplumsal» sıfatları en çok yanyana kullanılan deyimler olmuşlardır. Oysa, uzun bir zaman, bu iki deyim birbirinden ayrı olarak kullanılmışlar, birbirinden ayrı sanılan gerçekleri gösterme ve inceleme çabasına girmişlerdir. Başka bir deyişle, uzun bir zaman, sosyoloji kendisini ekonominin dışında tutmuştur.

Biliniyor ki, bir insanın ihtiyaçlarının giderilmesi öteki insanların çalışmasına, üretmesine bağlıdır ve bu, her insan için böyledir. Doğanın güçlerine karşı bir insanın tek başına savaşamaması insanların güçlerini birleştirmiştir. Şu halde, insanların ilk birleşmesi doğaya karşıdır ve nesnel gerçek doğa - toplumdan ibarettir. Toplumla doğa arasındaki ilişkinin aracı iştir. Kol emeği de iş, alet de iştir. Alet, işin maddesel simgesidir. İş, insanların doğaya uyumunu sağlar; iş ilişkileri temel toplumsal bağdır. İş üretir ve bir toplumun yaşayabilmesi için en başlıca, en temel süreç üretim sürecidir. Zaten, «ekonomik etkinliğin temeli üretimdir.» «Eşyaların (ihtiyaç nesnelerinin) alış - verişi önce onların üretilmiş olmalarını gerektirir. Şu halde, ekonomik olayların bilimsel bir incelenmesi üretimden hareket etmelidir.»

Bir toplumdaki toplumsal ilişkilerin oluşmasında, üretim yapmak için insanlar arasında kurulan ilişkiler temel ilişkileri meydana getirirler ki, bunlara, üretim ilişkileri denilir. Şu halde, ekonomik etkinlik yani insanların ihtiyaçlarının üretilmesi üretim ilişkilerine göre in-

celenmelidir. İnsanlar arasında kurulan bu ilişkiler de zaten toplumsal ilişkiler olarak düşünülecektir.

Toplumsal yapıyı ve onun olgularını inceleyen sosyoloji, «üretimsiz toplum olamayacağı için» her şeyden önce «üretimin toplumsal yapısını» ya da üretim içindeki bireylerin toplumsal ilişkilerini bilmek zorundadır ki, bunu da ekonomiden öğrenecektir. Tarihsel evrim içinde üretim ilişkilerinin niçin ve nasıl değiştiklerini sosyoloji yine ekonomiden öğrenecektir. Üretim yapmak üretim araçlarıyla olur; bir toplumda üretim araçlarının kullanılışı o toplumdaki toplumsal ilişkilerin temel öğesi olan üretim ilişkilerini belirler. Bu üretim ilişkileri baskıyla insanları çalıştırma üzerine, ortaklaşa çalışma üzerine, karşılıklı yardım üzerine kurulabilir. Ve bunların gerekli sonucu olarak değişik toplum tipleri oluşur.

Bir toplumda yaşanan ilişkiler altyapının ve üstyapının diyalektik bir sentezi olarak düşünülür. Ve her türlü ekonomik, teknik veriler altyapı ürünüdürler. Üstyapısıyla birlikte bir bütün olan toplumu inceleyen sosyoloji, altyapı bilgilerini zorunlu olarak ekonomiden öğrenecektir.

Soru 79 : Sosyoloji, psikolojiyle neden ilişkili olmak zorundadır?

İnsan bilimlerinin bir bütün olduğunu belirttikten sonra, psikolojinin sosyolojiye bağımlılığı ve ikisi arasındaki işbirliği bu cevapta konumuz olmayacaktır. Önemli olan, sosyolojik araştırmalarda, sosyolojinin psikolojiye başvurmak zorunda olduğunu bilmektir.

«İnsan dünyayı dönüştürdükçe kendini dönüştürür.» «İnsan, gerçeği oluşturdukça kendini oluşturur.» Bu önermeler, aslında «ruhsal»la «toplumsal» arasındaki ilişkiler içinde tarihsel bir boyut ortaya koyar. «Ruhsallık», bireysel bir boyuttur ve bu deyim altında psikolojik bireysel gerçekler gösterilmektedir. Bireyin bilimi, daha doğrusu, bireysel bilinç bilimi olan psikoloji, bilincin öğelerinin çözümlenmesinde ya da bu öğeler grubunun çözümlenmesinde elde ettiği bulgu ve ilerlemelerle sosyolojinin ilerlemesine yardımcı olmaktadır. Örneğin, «zihinsel güçlülük kavramı, psikoz kavramı, düşüncenin simgesel etkinliği kavramı, içgüdü kavramı» psikolojinin konularıdır. Ve bunlar üzerinde psikoloji, bilgilerini artırdıkça sosyolojiye katkısını artırmaktadır.

Her şeyden önce şunu belirtmek gerekir ki, bilinç, psikolojik bir gerçek olduğu için tanımlanmaya elverişli değildir; fakat, bilinç deyiminin belirttiği şey psikolojide bilinmektedir; bilinç, kendisi dışında ancak davranışlarını tanıyabildiğimiz ruhsal yaşantının öznel ve ulaşımsız bir durumunu belirtir. Ya da bilincin nesne ve nesnele-

rinden bağımsız olarak bilinçli olmak olgusunu yani bir insan ya taneğini belirtir. Bilinçlenme de psikolojik bir deyim, psikolojik bir gerçektir; fakat, bir tutum içerir, bu tutum uyanıklık tutumudur, soruşturma tutumudur. İnsanlar davranış ve işlerinin yapılmasında engellerle karşılaştıkça bilinçlenirler; ya da uyumsuzlukları ölçüsünde bilinçlenirler. Başka bir deyişle insan, toplumsal gerçek içinde olanaklarının gerçekleşmesinde, ihtiyaçlarının giderilmesinde engellerle ve saptırmalarla karşılaştıkça bilinçlenmektedir. Bu, psikolojik bir veridir. Yani bireysel düzeyde bilinçlenmeyi yaratan ihtiyaçtır; yeni bir ihtiyacın ya da yeni ihtiyaçların bilincine varıncaya kadar insanın yaşantısı alışkanlıkların kazandırdığı otomatizm içinde devam eder.

Sosyoloji için önemli olan, olanaklarına ters düşerek, insanların yabancılaşmalarını, ya da yabancılaşan insanları açıklayabilmektir. Daha geniş olarak yabancılaşmayı şöyle açıklayabiliriz: «Belirli bir toplumda, belirli toplumsal koşullarda bilinçlenme, anlama mutlu olma ve başka insanlarla insanca yaşama v.b. gibi insanların ihtiyaçlarıyla bu insanların içinde yaşadıkları somut koşullar arasında bir kopma olduğu zaman yabancılaşma başlar.» Somut koşulların ihtiyaçları sağlamaması, gerçekleşmesi gereken insan olanaklarını engellemesi, ters çevirmesi, ya da saptırması demektir ki bu sonuç insanı kendi özüne yabancı kılar. Yani yabancılaşmış insanlar eksik ve olumsuz olarak değişik yaşarlar. Oysa özgür insan, gelişmiş ve yaratıcı insandır; kişiliğini, yeteneklerini yaratıcı bir işde gösterebilen insandır. Yabancılaştıran durum bütün ağırlığını, bütün etkisini bireysel bilinçlerde göstereceğinden, bireysel bilinçleri inceleyen psikoloji, yabancılaşmanın bireylerde yarattığı sonucu açıklayarak yabancılaşmayı ve «yabancılaştıranı» genel olarak inceleyen sosyolojiye önemli ve vazgeçilmez katkılarda bulunacaktır.

Bireysel bilinç, psikolojinin konusu olduğu gibi, sınıf bilinci, sosyolojinin konusudur. Sosyolojinin, sosyolojik bir gerçek olan sınıf bilincini inceleyebilmesi için, (sınıf bilinci birleşmiş bireysel bilinçlenmeler olmadığı halde) bilinç ve bilinçlenme ile ilgili verileri öğreneceği psikoloji ile ilişkili olmak zorundadır.

Soru 80 : Toplumsal sınıf nedir? Sınıf bilinci ne demektir?

Belirli bir toplumda kendilerine özgü «statü» ve yaşama tarzlarına sahip ve dolayısıyle tip olarak var olan toplumsal gerçekleri toplumsal sınıf adı altında tanımlamaya çalışan filozoflar, ekonomistler, tarihçiler, sosyologlar, devlet adamları olmuştur. Fakat, toplumsal sınıfı oluşturan nitelikler ya da kurucu öğeler, toplumsal sı-

nıfın tanımını yapanlara göre (tanım yapandan yapana) değişmektedir. Bu kişiler, değişik yaklaşım ve değişik verilerden yararlanmak istemişlerdir. Bu durumun eleştirisi, burada, bizim konumuz olmayacaktır. Fakat, şimdiye kadar yapılan tanımların benzer ya da ortak yanları şöyle bir tanımda özetlenebilir: Bir toplumun üretim sürecinde belirli ve benzer bir rol oynayan ve aşağı yukarı aynı ilişkileri yaşayan insanlar bütünü olarak toplumsal gerçekler toplumsal sınıfları meydana getirirler. Bu tür sınıflar, tarihte varolmuştur, şimdi de vardır. Yalnız bu şekilde var olmak sınıfı kendiliğinde bir sınıf olarak gösterir. Böyle bir sınıf kendi bilincine varmış değildir; sınıf bilincini taşıyor değildir; yani sınıf olarak gelişmesini engelleyen ilişkileri, olanaklarını gerçekleştirmeyen ilişkileri bilmeyecek niteliktedir ve bağımsız toplumsal güç olarak oluşmuş değildir. Bu durumda, bir sınıfı meydana getiren kişilerin bilinçlenmeleri yine hep bireysel düzeydedir ve psikolojik bir veri olan bilinçlenmedir. Bir sınıfın sınıf bilinci taşıyabilmesi, yani sınıfsal düzeyde bilinçlenmesi için toplumsal rolünü bilmesi ya da onun bilincine varması gerekir. Bir sınıfın engellerini, çıkarlarını bilmesi sınıf bilincine vardığı anlamına gelmez; buna, birleşmiş bireysel bilinçlenmeler de diyebiliriz. Şu halde, sınıf bilincinin temel öğesi, sınıfın tüm toplumdaki toplumsal rolünü bilmesidir.

Sınıf bilinci, bir sınıf psikolojisi olarak sosyolojik bir deyim, sosyolojik bir gerçektir.

Soru 81 : Toplumsal sınıflar neden birer grup değildir?

Toplumsal sınıflar insan gruplarının aldığı biçimlerden biri değildir; yani bireylerin gruplaşmasından, bir arada olmasından başka bir şeydir. İlkel toplumların dışında, bütün toplumların tarihi, toplumların yapısını sınıflı olarak göstermektedir. Ve şimdiki toplumsal evrimlerin ve devrimlerin yapıları toplumlarda sınıflaşma dinamiğini derece derece taşımaktadır. Toplumsal sınıfların varlığını belirlenmeler ortaya çıkarmaktadır. Örneğin, toplumsal sınıf denilen toplumsal bütünler aralarındaki sınırlarla, çeşitli ilişkilerle belirlenmişlerdir. Toplumsal yapıdaki birleşme, ya da karşıtlık tarzlarının oyununun, dinamiğinin yaratıcısı olarak bütün toplumlarda toplumsal sınıflar bulunmaktadır. Sözkonusu birleşme ya da karşıtlık tarzlarının bütün toplumlarda bulunması «toplumsal sınıfların evrensellik ve soyutlanma özelliklerini» göstermektedir. Oysa, insan gruplarının özellikleri «rasgele oluşları» ve somut görünmeleridir.

«Bir toplumsal sınıf bir insan grubuna indirgenemez.» «Sayı olarak az ya da çok; türdeş ya da türdeş olmayan her insan çok-

luğu grup adını alabilir.» Bir insan grubu toplumsal bir sınıf olamaz; çünkü, bir grubun biçime dayanan (biçim bilgisine dayanan) görevleri ilişkiye dayanan görevlerinden önce gelir. Sosyolojide sınıf, grubun eş anlamı olamaz, «cinsin eş anlamı» olabilir. Bir grup, bireylerin bir araya gelmesiyle gerçekleşir. Oysa, bir toplumsal sınıf, derhal, ne bireylerle ne de birey gruplarıyla gerçekleşebilir; toplumsal sınıf somut bireylerle soyut nitelikler arasındaki ilişkilerin bir bütünüdür (ya da somut bireylerle soyut nitelikler arasındaki ilişkilerde bir araçtır.) «Sınıf kavramı uslamlamanın mantıksal işleminden çıkmıştır; o, mantıksal işlemle elde edilmiştir.» «Fakat, sınıfın aracılık rolü, onun her zaman somut bireyler ya da birey grupları ile ilişkili olmasını zorunlu kılar.»

Soru 82 : «Toplumsal sınıfların gerçekçiliği»nin ölçütleri nelerdir?

Daha önce, «kendiliğinde toplumsal sınıf»ı ve «bilinçli toplumsal sınıf»ı açıklamaya çalışmıştık. Ve sınıf bilincinin temel öğesinin, sınıfın tüm toplumdaki toplumsal rolünün bilinmesi olduğunu belirtmiştik. Bu toplumsal rolün gerçekleştirilebilmesinin ya da «toplumsal sınıfların gerçekçiliği»nin — sınıfların toplumsal gerçekçiliğinin ölçütleri, bugün şu kurallarla özetlenebilir: «Bir sınıfın gerçek bir sınıf olabilmesi için 1) Üyelerinin sınıfa ait olduklarını— katıldıklarını doğrulamaları gerekir. 2) Sınıfa ait olmayanların — katılmayanların ait olmadıklarını — katılmadıklarını doğrulamaları gerekir. 3) Sınıfa ait olanların ve olmayanların karşılıklı olarak birbirlerini kabul etmemeleri yorgısında anlaşmaları gerekir.»

Soru 83 : Teknik, neden sosyolojinin en ilk konularından biridir?

Bilimsel bir sosyoloji için nesnel gerçek, doğa - toplum ikilisinden oluşmuş birleşik bir gerçektir. Ve doğa ile toplum arasındaki birleşmenin ya da ilişkinin aracı iştir. İş olarak, kol emeği dışında, aletlerin ya da en geniş anlamıyla tekniğin doğa ile toplum arasındaki ilişkilerde öneminin gittikçe arttığı bilinen bir gerçektir.

Teknik, hem doğayı değişikliğe uğratmakta hem insan üzerinde etki yapmaktadır; dolayısıyle, toplumu dönüştürmektedir. Örneğin, insanın iş ve ev yaşantısını, boş zamanlarını etkilemekte ve dönüştürmektedir. İnsan, yararlandığı tekniklere göre değişik değişik

davranmakta, değişik düşünmektedir. Başka bir deyişle bir toplumda, insanların zihniyeti yaşama koşullarından, fakat özellikle bilgi durumlarından, yararlandığı tekniklerden ayrı olarak incelenememektedir.

Tekniğin gelişmesi yani nicel dönüşümler nitel değişiklikler yaratmaktadır. Örneğin, toplumlar için yeni bir ortam yaratılmaktadır, yani toplumsal yapılar değişmektedir; uygarlığın niteliği değişmektedir.

«Tekniğin insanı hem işinde hem boş zamanlarında etkilemesi, onu, ruhsallığında yani kişiliğinin oluşumunda, içgüdülerinde, duygularında, düşüncelerinde, zaman ve mekân algısında, belleğinde etkilemesi olarak gerçekleşmektedir.» Her yeni teknik, insanın yeni bir teknikten yararlanması (üretim, taşıt, insan ilişkileri v.b. tekniklerindeki yenilikler) toplumsal, düşüncel, ahlâksal olarak yeni değerlendirmeler gerektirmektedir.

Görülüyor ki, doğa ile toplum arasında araç olan tekniğin gelişmesi, ister istemez doğa - toplum ilişkilerini geliştirmekte dolayısıyla, insanların kendi aralarındaki ilişkilerini değiştirmekte ve geliştirmektedir. Teknik sayesinde, insan, doğaya daha az bağlı ve daha az bağımlı kalmaktadır. Fakat, sosyoloji, tekniğin gelişmesinin insanlardaki olumlu ve olumsuz bütün yanlarını incelemek zorunluluğu içindedir. Örneğin, teknik sayesinde, kas yorgunluğunun iş kazalarının, çalışma saatlerinin v.b. azalması gibi olumlu yanlar; teknik yüzünden, sinirsel yorgunluğun yeni biçimleri, aşırı işbölümünün yarattığı sorunlar ve daha başka intibaksızlıklar gibi olumsuz yanlar. Kısacası, toplumsal ilişkilerin tümü olan toplumsal yapıyı etkilemesi, toplumsal değişmeye yön vermesi bakımından teknik, sosyolojinin en ilk konularından biridir.

VIII. BÖLÜM

SOSYOLOJİNİN DALLARI: ÖZEL SOSYOLOJİLER

Soru 84 : Sosyoloji, neden dallara yani özel sosyolojilere ayrılmıştır?

Her toplum kendine özgü ve çözüm bekleyen yapı ve yaşama sorunlarıyla karşı karşıyadır. Ve toplumsal evrim, bu sorunların değişerek hep var olacağını ortaya koymuştur. Yirminci yüzyılın yenilliği ve özelliği, bu sorunları ayırdetmesinde, çoğaltmasında ve açık seçik tanımlamaya çalışmasındadır.

Görünümleri ne kadar basit olursa olsun, toplumsal sorunların, içinde bulundukları karmaşık ilişkilerine göre incelenmesi yani bir bütün içinde incelenmesi, bugün, «bilimsel» sıfatını taşıyabilecek sosyoloji için olağan bir tutum olmuştur.

Özel toplumsal sorunların ve onları inceleyecek olan sosyolojinin bütün dallarının ortak bir gövdesi, ortak bir konusu vardır: Toplum ve toplumda yaşayan insanlar. Bir toplumdaki olgu ve olaylarda toplumun, toplumsal olanın payını açıklamaya çalışmak, tüm toplumla bu özel olgü ve olaylar arasındaki ilişkileri anlamaya çalışmaktadır. Örneğin, köyü inceleyen köy sosyolojisi oradaki ailelerin, üretim ilişkilerine, dinsel, törel, siyasal yaşantıya bağlı olduklarını var saymadan köyün genel yapısını açıklayabilecek araştırmalara başlayamaz; daha ayrıntılı bir şey, — köylülerdeki din pratiğinin ve bu pratiğin devamının daha çok ve bunların fabrika işçilerinde daha uz oluşu tarımcı ve sanayici toplumlar bilgisi olmadan açıklanamaz.

Toplumsal evrim ya da toplumsal değişme ayırdedici özellikle-

re göre sonuçlar taşıdığı için, yeni özel sosyolojiler, kendilerine ayrı ayrı konular bulmuşlardır. Örneğin, kent sosyolojisi, köy sosyolojisi, bilgi sosyolojisi, sanayi sosyolojisi, din sosyolojisi, ahlâk sosyolojisi, hukuk sosyolojisi, eğitim sosyolojisi v.b. gibi özel sosyolojiler. Ve bunlar adlarını taşıdıkları olguları oluştukları toplumu göre açıklayacakları için, ortak gövdeleri olan o toplumda birlik bulacaklardır.

Genel sosyoloji ya da İLK SOSYOLOJİ bir toplumun tümü - tüm ilişkileri için yöntembilimsel ve kuramsal bilgi ve yaklaşımları verir.

Özel sosyolojilerle uğraşanlar için en ilk ve en büyük tehlike, özel alanlarından dışarı çıkamamaktır. Bu yüzden, sosyolog, hangi özel sosyolojide uzmanlaşırsa uzmanlaşsın, daha önceden yöntembilimsel ve kuramsal sorunları bilmek zorundadır. Çünkü bu sorunları bilmek, ona, yapacağı özel ve kısımsal araştırmaları genel çözümlemelere bağlamasını öğretecektir. Kısacası, her özel sosyolog diyalektik olarak düşüncesini ve yaklaşımını oluşturmalıdır. Üstelik, her özel sosyoloji konusunun, ilişkilerindeki önceliğe göre derece derece, öteki özel sosyolojilerle işbirliği içinde bulunacaktır. Ve her özel sosyoloji, kısımsal bir gerçeği açıklarken, bu kısımsal gerçeği içinde bulunduğu tüm toplumsal gerçekle karşılıklı ilişkilerine göre tümleştirici kılmak zorundadır.

Soru 85 : Bilgi sosyolojisi nedir? Neleri konu edinir?

Bir toplumdaki yaşantıyı ve yaşanan ilişkileri altyapının ve üstyapının diyalektik bir sentezi olarak görürüz dediğimiz zaman, bu önermeyi, başka bir deyişle şöyle açıklayabiliriz: Hukukun, ahlâk anlayışının, dinin, dilin, siyasal rejimin, eğitimin toplumsal çevrelerle ilişkileri vardır. Yani hukuk, ahlâk, din v.b. bilgileri sosyolojik bir görünüş içinde (toplum açısından) incelenir. Oysa, «klâsik ilkçağ»dan beri, bilgi, yalnız felsefe konusuydu. Zaten, sosyolojinin bir dalı olarak bilgi sosyolojisi adı altında, bilginin bir toplumsal olgu olarak incelenmesi son on yılların uğraşı olmuştur. Fakat, «her toplumsal yapı biçimine bilginin özel bir yapısı tekabül eder» düşüncesi üzerine kurulan bilgi sosyolojisinin kökü sosyolojinin kuruluşuna kadar gider.

Saint - Simon, «bütün zamanlarda ve bütün toplumlarda, toplumsal kurumlarla fikirler arasında uyguniuk vardır.» diyor, toplumsal çalışmanın «değişik biçimlerdeki işle maddesel şeylerin üretiminden ibaret olduğu kadar bilgi tarzları üretiminden ibaret olduğunu» ileri sürüyordu. Üç hal yasasıyla Comte, «bütün genel sosyolojisini, bir bakıma, bir bilgi sosyolojisiyle özdeş kılmış oluyordu.» Çünkü, fikirlere öncelik verse de, «bilginin toplumsal varlıkla

temel ilişkisini» tanımlamak istiyordu. Örneğin, Comte'a göre, askersel toplumla dinsel bilgi arasında, feodal toplumla metafizik bilgi arasında uyguniuk vardır. Marx'a göre, bilgi sorunu, ideoloji, sınıf bilinci ve yabancılaşma sorunlarından hareket ederek çözümlenmelidir. Durkheim, «zihinsel kategorilerin oluşumunun toplumun yapısında gerçekleştiğini ve zihinsel kategorilerin içeriğinin toplumsal örgütlenmeye bağlı olduğunu ve toplumsal örgütlenme değiştiği zaman, zihinsel kategorilerin de değişikliklerini» ispatlamak istemiştir.

Daha çok bilgi konusuyle ilgili sosyolojik düşünce ve önermeleriyle tanınan Alman düşünürü Karl Mannheim (1893-1947), «değişik devirlerde egemen olan ideoloji ve ütopileri toplumsal koşullarla açıklayarak anlaşılır kılmaya çalışan» bir bilgi sosyolojisinin baş temsilcilerinden biri olmuştur. Ona göre, «bilgi sürecinin çözümlenmesi için toplumdan ayrı ve topluma karşıt özerk bireyden değil, tersine, içinde bireyin davrandığı, kendisiyle bireyin etkileşimi ettiği ve bireye biçim veren toplumsal gruptan hareket etmek gerekir.» Mannheim, bilgi sürecini şu iki önerme kapsamında incelemek istemiştir: «1) Bilgi, soyut ve kuramsal bir olgu değildir; tersine, toplumsal eylem üzerine kurulmuştur. 2) Süreç olarak, bilgi, statik biçimde değil, dinamik biçimde incelenmelidir.»

Bilgi sosyolojisi, «değişik toplumsal yapı tiplerinde bilginin rolünün değişikliklerini» incelemelidir diyen Gurvitch, önce bilgi cinsleri üzerinde durmuş ve yedi bilgi cinsi ayırdetmiştir:

1) Dış dünyanın algısal bilgisi.

2) «Başkasının», «biz'lerin», grupların, sınıfların, toplumların bilgisi.

3) Sağduyunun ya da kamunun anlayışının bilgisi (ya da görenekçi bilgi).

4) Teknik bilgi.

5) Siyasal bilgi.

6) Bilimsel bilgi.

7) Felsefesel bilgi.

Gurvitch'e göre, bu bilgi cinslerinden her biri grup tipleriyle, tüm toplum tipleriyle, «görevsel ilişki» halindedir. Örneğin, ona göre, sağduyunun bilgisinin egemen olduğu toplumlar vardır; başka toplumlarda bilimsel bilgi; daha başka toplumlarda siyasal ve teknik bilgi egemendir.

Genel olarak bilgilerle toplumsal yapılar arasındaki ilişkileri inceleyen bilgi sosyolojisinde şu konularla ilgili araştırmalar yapılmaktadır: Uygarlıklara göre bilgi cinslerinin sırasının değişmesi (hangi bilgi cinsi en egemendir, bunun araştırılması). —Değişik toplumsal yapılarda bilginin ve onun temsilcilerinin rolü. —Bilginin yayıl-

masının değişik tarzları. —Bilgi cinslerinin insanlarda yarattığı tasarımlar. —Aydınların değişik toplumlardaki rolü v.b.

Sosyolojinin bir dalı olarak bilgi sosyolojisinin kökünü, sosyolojinin kurucularının bilgi ile ilgili önermelerinde çok kısaca göstermeye ve bugünkü bilgi sosyolojisinin neleri konu edindiğini belirtmeye çalıştık. Bilgiyi bir toplumsal olgu olarak inceleyen bugünkü bilgi sosyolojisi çalışmalarına yön veren ve yaklaşım hazırlayan önermeleri şöyle sıralar ve özetleyebiliriz:

— Değişik toplumsal tiplerde değişik zihniyetler oluşur. (Lévy - Bruhl)

— Her toplumsal birlik biçiminde bilginin özel bir yapısı oluşur. (Max Scheler)

— Toplumsal kökenlerini aydınlatamadıkça anlayamayacağımız düşünce tarzları olacaktır. (Karl Mannheim)

— Değişik toplumsal yapıların insanları için nedensellik aynı anlamı taşımaz. (Karl Mannheim)

— Bilgi, aydınların toplumsal durumunun ve yığınların beklemesinin etkisi altındadır. (Znaniecki)

— Toplumsal çevreleri algılamalarına göre (onlardan edindikleri görünüme göre) kişiler toplumsal çevrede değişik olarak davranırlar. (Znaniecki)

— Bazı fikir ve değerlerle toplumsal tipler ve özellikle tüm toplum tipleri arasında görevsel ilişkiler vardır. (Georges Gurvitch)

Soru 86 : Din sosyolojisi nedir? Neleri konu edinir?

«Herkes tarafından kabul edilecek geçerli bir din tanımını yapmanın güçlüğü ortadadır. Şimdiye dek yüzü aşkın din tanımı yapılmıştır. Bunların hepsi de en doğru tanım olmak iddiasındadır. Hayatın çok geniş bir alanını kapsayan dinin ve dinsel yaşantının ana öğelerini göz önünde bulundurarak bir tanım yapmak gerekirse: — 'İnsanın, duygusal ya da bilinçli olarak bağlı bulunduğu birtakım doğaüstü kudretlere ya da varlıklara inanmasına ve bunlara ibadet etmesine din'— denir.»

İnançlarının özü, ibadetlerinin nitelikleri ve kutsal yerleriyle bir bütün olan din için, «kutsalın yönetimi» de denilebilmektedir. Fakat, yine din, başka bir bütün olarak, birbirine karşıt iki ortamdan oluşmuş bir bütün olarak görünmektedir: Kutsalın ortamı, kutsal olmayanın ortamı. Bu iki ortam, «birbiriyle uyuşmayarak ve birbirlerini var sayarak ancak birbirlerine göre tanımlanırlar.» Fakat, evrensel olmamakla beraber, en yaygın anlayışa göre, «kutsalla ilişkiler dinin özünü meydana getirirler.»

Yukarıda başlangıç genellemeleri içinde tanımlamaya çalıştığımız dinin, aslında, şimdiye kadar yapılan tanımları, «içebakışlı, sözgüli ve nesnel» olarak üç değişik yaklaşıma göre yapılmıştır. Bu değişik yaklaşımların eleştirisi konumuz olmamakla beraber, din konusunda Durkheim'ın anlayışının, din sosyolojisinin evrelerinden birini meydana getirdiğini belirtmek gerekir. Durkheim'a göre, dinsel inançları açıklayabilmek için bireylerden ve onların kendilerine özgü psikolojilerinden değil, toplumdan ve toplum yapısından hareket etmek gerekir. Ve böyle bir anlayışın sonucu olarak Durkheim, dini, toplumsal bir olgu olarak görmüştür.

«Dinsel olguyu sosyologlar inceleyemez». «Ruhlardaki imanın sırrını sosyologlar hiçbir zaman bilmeyecektir.», «Din, sosyolojik güçlerle belirlenemez.» gibi yanlış sorunlar din sosyolojisinin gelişmesini bir süre engellemişlerse de bugün, din sosyolojisi, dinsel yaşantının toplumsal öğeleri üzerinde özellikle durmaktadır.

Bugün, «dinsel inanç yaşantısıyle toplum arasındaki karşılıklı etkileri» ya da dinin toplumdaki yeri ve payını incelediği konuların başında gördüğümüz din sosyolojisi, din ve dinsellikten başka dinsel olmayanı ve dine karşılığı da toplumsal olguların nedenselliği açısından incelemektedir.

Dinsel yaşantının yalnız bireysel - zihinsel, yalnız bireysel iç - yaşantı olmadığı düşüncesinden hareket eden din sosyolojisi, dini, toplumsal tasarımlarıyla, toplumsal tabularıyla, toplumsal ritleriyle, toplumsal kutsal yerleriyle birikte düşündüğü için, ondaki topumsol belirleyiciliği daha doğrusu toplumsal belirleyicilikleri araştırır.

Bilinen konularından başka, bugün, daha da gelişen din sosyolojisi için, «genel olarak toplumsal değişmenin din üzerindeki etkileri» ve özel olarak, «teknolojik değişmeler ve dinsel inançlar, dinsel uygulamalar arasındaki ilişkiler» ve «kentleşme ve dinsel inançlar, dinsel uygulamalar arasındaki ilişkiler» başlıca konulardır.

Daha da genel bir tanım içinde din sosyolojisinin, toplumlarda dinsel davranış ve düşüncenin koşullarını ve biçimlerini incelediğini söyleyebiliriz.

Soru 87 : Ahlâk sosyolojisi nedir? Neleri konu edinir?

Toplumsal yaşantıyı ve siyasal yaşantıyı, yine toplumsal yaşantıyı ve ahlâksal yaşantıyı birbirinden asla ayırmayan Saint - Simon, «ortak ahlâksal fikirleri olmayan toplum yoktur» diyordu ve insan gelişmesinin değişik evrelerine göre ve bu evrelere uygun düşen bir fikirler ve uygulamalı kurallar sistemi olduğunu ileri sürüyordu. Gerek Saint - Simon'un bu düşüncelerini söylediği zaman-

don önceki zamanlarda gerek çok yeni zamanlara kadar ve hattâ şimdi kimi düşünürlere göre, ahlâk, «bireysel bilincin, kişinin, vicdanın» bir ürünü olarak, daha doğrusu, onlara vergi bir şey olarak düşünülmüştür ve düşünülmektedir. Aslında, ahlâkın bu anlayışı dogmalar ya da dogmatik değerlendirmeler üzerine kurulmuştur. Ve bu anlayışa göre, ahlâk, bir evrensel ve ebedi kurallar bütünüdür. Fakat, sosyologlar, ahlâksal yaşantı ile toplumsal yaşantı arasında karşılıklı ve sürekli ilişkiler olduğunu gözlemekten geri kalmamışlardır. Zaten, tarih, bize, birbirlerini etkileyerek toplumsal yapıların, bilgilerin, inançların evrimi ve dönüşümünü göstermekte, öğretmektedir. Ve ahlâklar çeşitlidir ve toplumsal, siyasal örgütlenmelere bağlıdır. Ahlâkın «toplumsal yaşantıya olağanüstü katılışı», ahlâk sorununun bir sosyoloji konusu, toplumla ilgili bir konu olduğunu «sosyoloji kurulmadan önce» bile akla getirmiştir. Akla gelmesi daha önce olduğu halde, bir **Henri Bergson (1859-1941)**, «temeli içgüdüsel olan kapalı toplum için statik ahlâklılık», «temeli gizemci (mistik) sezgi olan açık toplum için dinamik ahlâklılık» öngörerek ve birincisini baskıya, ikincisini dileğe bağlayarak ve bunlar arasında karşıtlık olduğunu ileri sürerek ahlâk konusunda geriye doğru adımlar atmıştır. Çünkü, ondan önce, «törelerin çeşitliliği» üzerinde bir hayli gözlemler ve tasvirler yapılmıştı. Durkheim, idealist bir yaklaşımla «zorunlu şey ile isteğe değer şey arasındaki bir uzlaşmaya dayanan» bir ahlâk öğretisi kurma peşindeydi.

Bugün, ahlâk sosyolojisinin genel olarak konusu, ahlâkla toplumsal yapılar arasındaki ilişkilerin incelenmesidir; ve sosyolojinin bu dalının ilk ilkesi «ahlâk cinslerinin birbirlerine indirgenmez çoğulluğu»nu bilmek olmuştur. Cinsleri arasında «geleneksel ahlâklılık, «emredici ahlâklılık», «fazilet ahlâklılığı», «dilek ahlâklılığı», «yargı ahlâklılığı» gibi cinsler görülmek istenmişse de, yalnız gözlemin toplayacağı görünümlere dayanarak bir ahlâklar tipolojisi kurmanın sakıncalarını ve aldatıcılığını belirtmek gerekir.

İyilik ve kötülüğü birbirinden ayırdedebilmek tutumundan ödev ve kurallara uygunluk tutumlarına kadar birçok ahlâk olguları içeren ahlâkla toplumsal yapılar arasındaki ve belirli bir toplumsal yapı içinde gruplar, sınıflar arasındaki ilişkileri incelemek isteyen ahlâk sosyolojisi, özellikle, hangi toplumsal yapıya hangi ahlâk cinsinin uygun düştüğünü ya da hangi toplumsal yapıda hangi ahlâk cinsinin egemen olduğunu ve öteki ahlâk cinslerinin sırasını araştırır. Bunları araştırırken, daha özellikle, insanı yabancılaştıran ya da geliştiren ahlâk cinslerini ortaya koymaya çalışır. Toplumsal değişmelere göre ahlâk olgularının değişiklikleri ve yeni ahlâk olgularının oluşumu da ahlâk sosyolojisinin başlıca konularındandır.

Soru 88 : Hukuk sosyolojisi nedir? Neleri konu edinir?

Romalı hukukçuların Lâtince söyledikleri «Ubi Societas, Ubi Jus = Nerede bir toplum varsa, orada hukuk vardır.» deyimi, daha ayrıntılı olarak «nerede bir toplum, bir toplumsal sınıf, bir yapılaşmış grup varsa oralarda hukuk vardır» biçiminde de söylenebilir. Ve bu deyim, hukukun toplumsal yaşantıyla olan sıkı ilişkisini ve onun «ayrılmaz parçalarından biri olduğunu kısa ve öz bir biçimde yansıtmaktadır.»

Sosyoloji için nesnel gerçek olan doğa - toplum birleşik gerçeğinin ekonomi, teknik kadar en önemli kurucu öğelerinden biri olan hukuk bir kurallar bütünü olarak «ilkel, belli - belirsiz olabileceği gibi, modern toplumlarda görüldüğü gibi, ileri derecede ussallaşmış ve sistemleştirilmiş de olabilir. Kısacası, hukuk her toplumda vardır, çünkü, insanların birarada yaşamalarının kurucu bir öğesidir.»

«Hukuk, toplumsal yaşantıdan soyutlanamayacak birey ve grupların bir arada yaşama zorunluluğu sonucu ortaya çıkmıştır.» «Alışkanlıklar, âdetler, gelenekler, din, ahlâk kuralları ve yasalar birer toplumsal denetleme öğesi olarak gerek ödüller (ya da onaylamalar) gerek cezalar yoluyla bireylerarası ve gruplararası davranışlar üzerinde etkili olmaktadırlar. Özellikle günümüzde, hukuk, toplumsal denetlemenin en önemli temsilcisi olmuştur.»

Şimdiye kadar hukukun pek çok tanımı yapılmıştır. Fakat, bir hukuk düşünürü «hukukun ne olduğunu aşağı yukarı herkes bilir ama, hukuk kavramının tam bir tanımını yapmak güçtür» demektedir. Böyle olduğu halde, hukukun ve hukuksal yaşantının ana öğelerini göz önünde bulundurarak bir tanım yapılmak istenildiğinde, «hukuk, belirli bir toplumda, o toplumca 'meşru' sayılan, bireylerarası ve gruplararası ilişkiler ve davranışlar üzerinde emredici niteliği olan ve gerektiğinde bunlara kendini zorla kabul ettiren bir toplumsal denetleme kuralları bütünüdür» diyebiliriz.

Her toplumda var olduğunu söylediğimiz ve tanımını vermeye çalıştığımız hukukun oluşumu değişik yaklaşımlarla açıklanmıştır. Marx, «dilin, ideolojik olmayan bilginin, sanatın ve hukukun toplumsal gerçeğin birer parçası» olduklarını söylüyor ve üstelik, hukuku, «devlete değil, çeşitli toplumsal çevrelere bağlıyordu.» Öte yandan, Engels, «Hukukun ancak belli bir devlet örgütünün var olduğu toplumlar için söz konusu olabileceğini iddia ediyordu.»

Toplumsal yaşantı içinde hukuka en büyük rolü veren Durkheim, «hukukun, toplumsal dayanışmanın görünür bir simgesi» olduğunu söylüyor ve «aynı zamanda ve aynı ilişki içinde hukuk ya-

yılmadan belli bir yerde toplumun yaşantısı yayılamaz» düşüncesini ileri sürüyordu.

Değişik yaklaşımlardan başka, «toplumsal yapı, toplumsal örgüt lenme ve devlet kavramları arasındaki karışıklık» hukukun oluşumunun açıklanmasını güçleştiren, geciktiren nedenlerin en büyüklerinden biri olmuştur.

Hukuku toplumsal bir olgu olarak inceleyen hukuk sosyolojisinin başlıca konuları şunlardır: «1) Toplumsal yapılar ya da toplumsal çevrelerle hukuk cinsleri ve sistemleri arasındaki ilişkiler, 2) Değişik toplumsal yapılara göre toplumsal denetleme kuralları içinde hukukun öneminin değişirliliği. 3) Değişik toplumsal yapılara göre hukuku sistemleştirme tekniklerinin değişirliliği. 4) Toplumsal değişmelere göre yeni hukuk olgularının oluşumunun incelenmesi. 5) Hukuk olgusunun din, ahlâk gibi başka toplumsal olgularla ilişkisi.» Bunlardan başka, hukuk sosyolojisinin en önemli konularından biri, gerçeğin (fiil, edim, olgu) hukuktan ayırdedilebilmesi sorunudur. Yani hukuk hem «gerçeği ne ölçüde yansıtıyor» sorununu; hem ne ölçüde emredici niteliğini koruyabiliyor, koruyamıyor sorununu çözümlemek. Dolayısıyle, insanı yabancılaştıran ya da insanın olanaklarını geliştiren ve gerçekleştiren hukuk cinslerinin, hukuk kurallarının oluşumunu açıklayabilmek.

Soru 89 : Siyaset sosyolojisi nedir? Neleri konu edinir?

Siyaset kavramı «idare etmek sanatı olarak» eski değerini yitirmiştir; eski içeriğinden yoksun kalmıştır. Çünkü, «yönetim, teknik, bilim kendi işlemsel ve usallaştıran tarzlarıyla» eski siyaset sanatının yerine geçmektedir.

Bir yandan, teknikler ve bilimler siyaset alanına girerken, öte yandan, siyaset eylem alanını «ekonomiye, sağlığa, mutluluğa v.b.» yaymıştır. Bu yüzden, siyaset, şimdi «bu alanlara egemen olmaktan daha çok bu alanlara bağlıdır.»

Şimdi siyaset yeni bir sorun olarak ortaya çıkmışsa, bunun nedeni, «her sorunun siyasal olmaya» başlamasıdır. «Felsefenin en temel sorunları, ahlâkın büyük sorunları siyasetin içine girmiştir» ve siyaset açısından değerlendirilmektedir. Daha önemlisi, toplumdaki insan yaşantısının sayısız ilişkileri siyaset sorunları olarak ele alınmaktadır. Kısacası belirli bir toplumdaki siyaset için, «toplum ve dünya» boyutu olmak üzere iki boyutun varlığını kabul etmek vazgeçilmez zorunluluk olmuştur.

Siyaset sosyolojisini ve siyaset bilimini eş anlamlı deyimler olarak kabul etmek gerekir kanısında olduğumuz için (bu kanı, genel

bir kanı olmamakla beraber), bu iki ayrı deyim, «bir ve aynı bilimsel disiplini gösterir mi?» «bir ve aynı inceleme konusunu iki değişik açıdan ele almayı göstermez mi?» gibi soruların tartışılması, burada, bizim konumuz olmayacaktır.

Toplumun tümünü inceleyen sosyoloji, siyaset sosyolojisi adı altındaki dalıyla, özellikle, toplumda ya da toplumsal bütünden ayrı olarak düşünülemeyecek olan siyasal rejimleri ya da tüm topluma göre siyasal gerçekleri inceler.

Siyaset sosyolojisi kendi içinde siyasal partiler sosyolojisi ve seçim sosyolojisi olarak ikiye ayrılmaktadır. Siyasal partiler sosyolojisi, özellikle, toplumsal yapı tipleriyle çeşitli siyasal rejim tipleri arasındaki ilişkileri belirtmek için araştırmalar yapar. Başka bir deyişle, «siyasal parti sistemlerinin yapısal özellikleri»ni ortaya koymaya çalışır. Ayrıca, siyasal partiler sosyolojisi, parti sistemlerinin rejimin işleyişi üzerine etkisini ve rejimin kendi etkisini incelemeyi de konu edinir; bu, bir toplumun kendisinin rejiminin ve partiler sisteminin evrimini açıklamaya çalışmak demektir.

Seçim sosyolojisinin ilk büyük konusu seçmendir; seçmeni anlamak ve açıklamak ister. Bunun için de konusunu şu durumlara göre inceler: «1) Değişik partilerin seçmenlerinin toplumsal, ideolojik, dinsel, bölgesel bileşiminin belirlenmesi. 2) Seçmenlerin dönüşümlerinin izlenmesi ve koşullara göre bir partiden başka bir partiye geçişin nedenlerinin izlenmesi. 3) Seçmenlerin partileriyle ve hükümetle ilişkilerinin izlenmesi. 4) Seçenlerin yani yönetilenlerin yönetenler ya da iktidar üzerine etkilerinin incelenmesi.»

Genel olarak siyaset sosyolojisinin, siyasal rejimlerle ekonomik yapılar, ideolojiler, tarihsel gelişme arasındaki ilişkileri hiç gözden kaçırmamaya çalıştığını özellikle belirtmek gerekir.

Soru 90 : Ekonomik sosyoloji nedir? Neleri konu edinir?

Her şeyden önce şunu belirtmek gerekir ki, ekonomi konusu ekonomistlerle sosyologlar arasında uzun süre tartışma konusu olmuştur. Ve bu tartışma, kimi ekonomistler ve kimi sosyologlarca hâlâ sürdürülmektedir. Tartışma şu biçimleri almıştır ve almaktadır: «Ekonomi özerk bir disiplin midir?», «Ekonomi bağımlı bir disiplin midir?» Bugün, hiçbir bilimin özerk olamayacağı gerçeği kesinlikle anlaşıldığı halde, adı geçen tartışmanın sürdürülmesinin kanımızca nedeni, ekonominin çok büyük önemidir. Bir de, ekonomik sosyoloji olamaz diyen ekonomistler zaman zaman görülmektedir ki, onlara cevap olarak, «toplumsal belirleyicilikler ve ekonomik belirleyicilikler» konusunda düşüncelerini açıklayan bir ekonomistin şu

cümlelerini tekrarlamak yerinde bir şey olur: «İyimser liberallerin girişimi, sonunda, gülünç duruma da düşerek yok olup gitmişse, bunun nedeni, kuşkusuz, sosyolojik çözümlemelerden yoksun oluşlarıdır. Ekonomik belirleyiciliklerden bazılarını bilmedikleri için onlara sitem etmek de gerekmeyebilir; fakat, bir genel görüşe ulaşmak için göz önünde tutulması gereken başka toplumsal belirleyiciliklerden bir tanesini bile bilmedikleri bir gerçektir.»

Sosyoloji ve ekonomi aynı konu ile ilgilenen iki bilimdir. Fakat, aralarında fark vardır.

Ekonomist ve sosyolog, ikisi de toplumsal olgularla ilgilenirler; ya da ekonomik çözümleme ve sosyolojik araştırmalar aynı toplumsal gerçeği açıklamayı amaçlanırlar. Fakat, ekonomist, toplumsal gerçeğin - toplumsal varoluşun özel bir görünümüyle daha fazla ilgilenmektedir, yani insan ilişkilerinin özel bir tipiyle ve ekonomik ilişki denilen kurallar bütünüyle daha fazla ilgilenmektedir. Ekonominin konusu, bir bakıma, aynı zamanda ölçülü ve türdeş bir konudur. Aynı şey, dil dediğimiz özel bir işaretler sistemini inceleyen dilbilim için de söylenir; fakat, bağımlı konularının gerekli sonucu olarak ikisi de özerk bilim olamayacağı için konularından dışarı çıkmak zorundadırlar. Çünkü, ikisi de bir bütün olan toplumsal ilişkilerin iki ayrı sistemini incelerler. Oysa, sosyolojinin konusu ölçülü ve türdeş bir konu değildir; sosyolojinin konusu toplumun tümüdür. Bu tüm içinde ekonomik ilişkilerin çok büyük önemi ya da ekonomik olgunun öteki toplumsal olgular üzerine etkisi, toplumsal olguların hepsini inceleyen sosyolojiyi, ekonomik sosyoloji adı altında da ekonomik gerçek ve verileri incelemeye götürür.

Bu ekonomik gerçek ve veriler en geniş anlamıyla «ekonomik ilerlemedir.» üretim ilişkileridir, ekonomik çalkalanmalardır. Ekonomik sosyoloji, belirli bir toplumda bireylerin, grupların ve sınıfların yabancılaşmalarında ve gelişmelerinde ekonomik gerçeğin belirleyiciliğini ve bu belirleyiciliğin derecesini ortaya koymaya çalışır. Ve daha genel olarak, ekonomik sosyoloji, toplumların yapılaşmasının ve yapının değişmesinin koşullarından olarak ekonomiyi inceler.

Ekonominin, bir toplumda ekonomik ilişkiler denilen kurallar bütünüyle daha fazla ilgilendiğini belirtmiştik. Ekonominin bu görevinin kapsamını daha geniş olarak şöyle açıklayabiliriz: «Ekonomi, üretim ve değişler dolayısıyle insanlar arasındaki ilişkilerin tümünün bir sonucu olan bütünlükleri, toplumsal büyüklükleri inceler.» Ve bu bir «makro ekonomi»dir. Oysa, inceleme alanları bakımından ekonomik sosyoloji dar kapsamlı, özel kapsamlı alanlarda etkinliğini göstermektedir. Daha başka bir deyişle, «ekonomik sosyoloji, bütünü toplumu oluşturan değişik yapısal öğelerin meydana gelişini, işleyişini ya da yaşayışını ve dönüşümünü inceler». Fakat bu değişik

yapısal öğeler toplumsal üretimde bir rolü olan öğelerdir. Biraz önce bireyler, gruplar ve sınıflar olarak göstermeye çalıştığımız bu öğeler bugün daha geniş bir kapsam içinde dört grupta toplanabilmektedir:

«— Toplumsal sınıflar.

— Tekniklerin evrimine göre tanımlanan meslek grupları.

— Kentler, köyler gibi gruplar.

— İşçi sendikaları, işveren örgütleri gibi ekonomik etkinliği yönlendirebilen toplumsal eylemli gruplar.»

Böylece ekonomik sosyoloji bir «mikro ekonomi» olarak kendini göstermektedir. Ve dolayısıyle ekonomik sosyoloji, makro ekonominin öngördüğü ve genel eğilimlerini gösterdiği olayları özel koşullara göre ve ayrıntılarıyla incelemek durumuna gelmektedir. Örneğin, kentlerin coğrafya bakımından yerleşmesini, gelişmelerini ve iç yapılarını belirleyen ekonomik etkenleri ekonomik sosyoloji inceler. Yine örneğin, aileyi ekonomik sosyoloji şu açılardan inceler: Mülkiyet açısından (ailenin sahip olduğu üretim araçları ve tüketim olanakları), üretim açısından (kendisi ve başkaları için ne üretir, nasıl üretir), değişler açısından (aile gelir ve bütçeleri) ve tüketim açısından (beslenme, yerleşme, boş zamanları değerlendirme v.b.). Böylece bu yaklaşımlar sayesinde ailelerin hangi koşullarda oluştukları, nasıl geliştikleri ve dönüştükleri incelenebilir.

Soru 91 : Kent sosyolojisi nedir? Neleri konu edinir? Kentlerin yeniden düzenlenmesi konusunda tasarlanan araştırma planı hangi bölümleri kapsar?

Bir toplumda, insanların içinde bulundukları toplumsal ve mesleksel ilişkiler bakımından, kentlerde oturan insanlarla yerleşme yeri olarak kentlerin görevleri arasında önemli ve sıkı ilişkiler vardır.

Kentler üzerine şimdiye kadar yapılan sosyolojik araştırmalar çok çeşitli olmuştur. Bu çeşitlilik başlıca iki nedene dayanmaktadır: «1) Kentsel ortamların kendilerinin ve sorunlarının çeşitliliği. 2) Uygulanan yöntem ve kullanılan araştırma tekniklerinin değişikliği.»

Gerek belirli bir ülkede, gerek bütün ülkelerde kentlerin birbirlerinden farklı olduklarını ilk basit bir gözlem bile ortaya koyar. Örneğin, kentlerdeki mekân ve mahalleler arası birleşme farkı ilk göze çarpan farklardandır. Öte yandan, kentler, «demografik ve ekonomik özellikleriyle ve kentlilerin tutumlarıyla» da birbirlerinden farklıdırlar. Ayrıca, kentler, içinde bulundukları ülkelerin genel niteliklerini taşımaları bakımından çok önemli farklar gösterirler.

Kentler üzerine yapılan sosyolojik araştırmalar, kent sosyolojisi

içinde «toplumsal ekoloji»nin gelişmesini sağlamıştır. Aslında biyolojik bir deyim olan ekoloji, canlı varlıkla doğal ortamı arasındaki ilişkileri inceler. «İnsan söz konusu olunca, onun toplumsal varlık oluşunu dikkate almak zorunluluğu vardır.» ve «toplumsal ekoloji». «İnsanla doğal ortamı arasındaki ilişkileri» ya da «fiziksel ortamda — doğa üzerinde toplumsal kurumlarla insan gruplarının karşılıklı bağımlılığını» inceleyen bir disiplin olarak tanımlanmaktadır. Böyle tanımlanınca, «toplumsal ekoloji» ile «toplumsal morfoloji» arasındaki yakınlık gözden kaçmamaktadır. «Toplumsal morfolojinin» bazı sosyologlarca yapılan özel tanımları bir yana bırakılırsa, o da, «toplumsal olgularla maddesel temelleri arasındaki ilişkileri» inceleyen disiplin olarak tanımlanabilir.

Kentleri inceleyen kent sosyolojisinin dünyada uygulanan değişik yaklaşımlarının ana öğelerini şu bölümlerde özetleyebiliriz: «Kent sosyolojisi, 1) Kentleşme, 2) Kentsel büyüme, 3) Kentteki mesleksel yapılar, 4) Kentin görevleri olmak üzere kent sorunlarını» incelemektedir. Fakat, kent sosyologu bu sorunları kentin özgüllüğü açısından inceler; ve «kentleşme sürecini, bir toplumun ekonomik ve toplumsal yapısındaki değişmeler doğurur» düşüncesinden hareket eder.

«Kentleşme sürecinin bir ucunda tarımsal niteliği ağır basan 'köy'; öteki ucunda da tarım - dışı niteliği önem kazanmış bulunan 'kent' vardır.» Kısacası, kenti ve kentleşmeyi tüm toplumsal yapı içindeki ilişkilerine göre açıklamaya çalışan kent sosyolojisi, kentsel büyümeyi ekonomik, siyasal ve toplumsal boyutlarına göre değerlendirmeye çalışır. Kentin görevlerini «olağan görevler» ve «özgül görevler» olarak ikiye ayıran kent sosyolojisi, «tarım - dışı niteliği»nin gerekli bir sonucu olan kentteki mesleksel yapılarla kentin büyümesi arasındaki ilişkileri özellikle kendine konu edinir. (Olağan görevler, kentin kendi ihtiyaçlarını karşılayan görevlerdir; özgül görevler, kentin kendi dışında gerçekleştirdiği görevlerdir.)

Daha özellikle, kent sosyolojisi, kentleşme ile toplumsal olgular olan ahlâk, hukuk, din, dil, eğitim v.b. arasındaki ilişkileri ve kentleşmenin suçtan nezakete kadar insan davranışlarındaki etkilerini inceler.

Kimi sosyologların kentleşme ile sanayileşmeyi hemen hemen birbirinin eşanlamı olarak görmeleri ve değerlendirmeleri özellikle çok ilerlemiş sanayi toplumlarındaki kentleşme konusundadır. Çünkü, bu tür sanayi toplumlarında «kent, köyle gittikçe azalan ilişkileri içinde daha çok kendine göre kendini belirlemektedir.» Bu durumun köylerin sonu olacağı ya da bu durum yüzünden köylerin kaybolacağı konusu, yapılan tartışmalara polemiği bile getirmektedir. Genel olarak şu sorular sorulmaktadır: «Artık köy kültürü olmayın-

ca kent uygarlığı nedir? Köy kaybolursa kentler hâlâ var olacak mı?» Bu sorular hangi amaçla sorulursa sorulsun, yeni yeni yaklaşımların oluşmasını sağlamaktadır. Gerçek olan da önemli bir değişmenin gözlenmesidir; ve bu değişme, «kent - köy kutuplaşmasının sonu» olarak görülmektedir.

Evrimlerinin başında olan sanayici toplumlarda kentlerle köyler arasındaki «gerilim hattâ çatışma» belirleyici bir rol oynamaktadır. Bu gerilim ya da çatışma, sanayici toplumların örgütlenişinde ve işleyişinde ekonomik toplumsal, siyasal, kültürel v.b. bakımlardan önemli bir rol oynamaktadır. Özellikle gelişmiş ülkelerde kentsel büyüme «birbirine paralel iki olayın yaratıcısı» olmaktadır; bu olaylar, köy topluluklarının kentleşmesi ve kent topluluklarının köyleşmesi, olarak gerçekleşmektedir. Örneğin, kentsel merkezlerde çalışan çok kimseler köylerde oturmaktadır; ve «bu hergün yapılan hareketlilik kentlerde oturanları etkilemektedir.» Köylü işçiler, gittikçe kentsel yaşama tarzından etkilenmekte ve kentlerde de daha önceki kültürel ikilik gittikçe yumuşamaktadır, azalmaktadır. Ve köyden kente göçlerin sonucu olarak da yeni yeni yerleşme biçimleri oluşmaktadır.

Yine gelişmiş ülkelerde «kentlerin, göreli de olsa, özerkliği ekonomik, siyasal, toplumsal ve öteki düzeylerde gittikçe zayıflamaktadır. Kentlerin ortak bireyselliği ve kişiliği gittikçe azalmaktadır. Kentleşme geliştikçe kentlerin eski morfoloji ve sosyolojik örgütlenme tarzı gittikçe kaybolmaktadır.»

Toplumsal yapıları ayrı olan gelişmiş ülkelerdeki ilginç bir benzerlik kentleşme konusunda dikkatleri daha da anlamlı kılmaktadır. Kapitalist ülkelerde olduğu gibi sosyalist bir ülke olan Rusya'da da «şimdiki uygarlığın teknik ve teknik - bürokratik evrimi kentleşmeyi etkilerken, bu uygarlığa karşı tepkiler de oluşmaktadır.» Teknik bakımdan ilerlemiş ve kentleşmenin hızlı olduğu bu ülkelerde, değişik toplumsal yapı ve değişik rejimlerine rağmen izlenen amaç şöyle özetlenebilir: «Çeşitli kolaylıkları, çeşitli rahatlıkları olan bir mahalle ile bütünleşecek biçimde kentlilerin yerleşmelerini sağlamak.» Fakat resmi makamlarca izlenen bu amaç karşısında tepkiler kendini göstermektedir: «Ufuklarının oturdukları mahallelerde sınırlanmasını istemeyen kentliler, her şeyin merkezi olan kentin bütün olanaklarından yararlanmak istemektedirler.»

«Kentlerin yeniden düzenlenmesinde iki yönseme birbiriyle çatışmaktadır; bunlardan biri teknik uygarlığın gelişmesi öteki de kentlilerin kentin herkes için yararlı bir hale gelmesi isteğidir.»

Kentlerin yeniden düzenlenmesi konusunda her şeyden önce kentlerin toplumsal durumunu öğrenmek gerekir. Bunun için de yapılacak bilimsel araştırmaların muhakkak pratik yani uygulana-

cak bir amacı olmalıdır; bu amaç bilimsel sonuçların planlanmalarda kullanılmasıdır.

Dünyanın başka ülkelerinde yapılan kent araştırmalarında tarihsiz yaklaşımları ve ayrıntıları bir yana bırakırsak, araştırma planının şu bölümlerden oluştuğu görülmektedir:

— Her şeyden önce kent, tarihsel evrimi içinde mümkün olduğu kadar iyi bilinmeye çalışılacaktır.

— **Kent coğrafyası:** İklim koşulları, topografik etkenler, coğrafyasal birlik olarak kent, kentin coğrafyasal tipi, kentin gelişmesine elverişli ve elverişli olmayan coğrafyasal koşullar, coğrafyasal koşulların bu gelişme süreci üzerindeki süreci, kentin yapısal tipi, kentin görevsel tipi, ekonomik ve kültürel koşulların kent coğrafyasına etkisi.

— **Dış örgüt olarak kent:** Genel dış görünüş, evlerin sayısı ve yoğunluğu, evlerin mimari ve görevsel tipi, bazı mahallelerin (sanayi ve ticaret gibi) özellikleri, kentin özelliği ya da uydu olarak banliyöler, kentin büyümesi, büyümenin niteliği, kentin fiziksel yapısındaki değişmeler, kentsel gelişmenin ekonomik, siyasal, toplumsal, kültürel, ahlâksal ve sağlıkla ilgili sonuçları.

— **Yerleşme sorunu:** Yerleşme sorunu bakımından oturmaya uygun ve uygun olmayan evlerin sayısı, bozuk oturma koşulları, nedenleri, sağlık üzerine etkisi; kentte düzen, ahlâk, suçluluk; kiralık evlerin durumu, ve sahibi ve kiracılar arasındaki ilişkiler, yeni evler ve sahiplerinin, kiracılarının toplumsal hiyerarşideki yeri; toplumsal sınıflara göre ev değiştirmeler ve nedenleri, merkezcil ve merkezkaç göçler.

— **Nüfus bütünü olarak kent:** Coğrafyasal, biyolojik, toplumsal etkenlere göre doğum oranı; doğum oranının, evlilik oranının, ölüm oranının artmasının ya da azalmasının ekonomik, siyasal, ahlâksal, dinsel nedenleri; evliliğin yarattığı toplumsal sınıflardaki yeni durumlar, kentin toplumsal yapısındaki değişmeler.

— **Sağlık bütünü olarak kent:** Sağlık merkezleri, gıda bakımı; okul, meslek sağlığı; hastalıklara karşı savaş.

— **Teknik bütün olarak kent:** Teknik kurumlar, trafik sorunu, trafik kazaları, taşıt araçları sorunu, güçlükleri ve gürültü; kentlerin günlük hareketlilikleri.

— **Ekonomik bütün olarak kent:** Ekonomik evrim ve ekonominin şimdiki düzeyi, kentin ekonomik tipi, ekonomik yapıdaki değişmeler, ekonomik mahalleler, ekonomik kurumlar; üretici, işveren, bürokrat olarak kent; tüketici olarak kent, gıda maddelerinin miktarı; toplumsal, ekonomik, kültürel, dinsel, ulusal kategorilere göre aile bütçeleri.

— **Etnik bütün olarak kent:** Ulusal bilincin evrimi, uyruklu̇ğa göre kentte oturanların sayısı; yabancılar, kentteki etnik topluluklar.

— **Toplumsal bütün olarak kent:** Kentin toplumsal yapısı, işin niteliğine göre meslekler ve sayımı; yine yaşa, cinsiyete, süreye, işin yerine, uyruklu̇ğa göre meslekler ve sayımı; ücretler, koruyucu toplumsal kurumlar; ekonomik düzeye, kentlerin yerli ve göçmen oluşlarına göre toplumsal yapıdaki değişmeler; kentteki ekonomik, siyasal, toplumsal, kültürel, dinsel, yardımseyler, askeri kurumların ve emniyet kurumlarının dökümü; görevlerine göre dernekler, kent dışı gezilerin çözümü.

— **Siyasal ve hukuksal bütün olarak kent:** Yasal, yönetimsel, yürütücü olarak siyasal kurumlar; siyasal partiler, siyasal kurumların birey üzerine baskısının niteliği; siyaset ve basın; siyasal bağlılıklarına göre kentlilerin dağılımı.

— **Kültürel bütün olarak kent:** Kentlerin hizmetindeki kültürel kurumlar, okullar, okulların toplum yapısı, siyasal, toplumsal, dinsel ortamın okul üzerindeki etkisi; kentteki sanat ve edebiyat etkinlikleri; okuma, yazma ve basın sorunu; kültürel ilişkilerin yoğunluğunun artması ve eksilmesi; halk eğitimi kurumları, iyi yurttaş yetiştirmek için kültürel kurumların etkisi; folklor incelemeleri ve folklor etkinlikleri.

— **Kentte boş zamanları değerlendirme:** Radyo, televizyon, özel eğlenceler, kamu eğlenceleri, dinlenme yer ve kurumları, spor örgütleri ve kurumları.

— **Kentte din:** Din, dinsel kurumlar ve etkinlikleri.

— **Kentteki öteki önemli sorunlar:** Kentle bütünleşemeyen birey ve aileler, biyolojik ve toplumsal kategorilere göre suçluluk; suçluluğun ekonomik, kültürel, toplumsal, ahlâksal belirleyicisi; biyolojik ve toplumsal kategorilere göre intiharlar, kentte yaşantı koşullarının suçluluk üzerine etkisi.

— **Kentin geleceği:** Kentin yeniden düzenlenmesi için kentin yeni isteklerinin ve yeni olanaklarının planlanması.

Araştırma planının her bölümü özel bir kent sorunu kapsamaktadır. Diyalektek yöntem, kentin toplumsal yapısının bir dizi belirleyici olguların sonucu olduğunu ortaya koyacak ve böylece kent araştırmalarında somuttan soyuta gidilmiş olarak kentlerle ilgili genellikler belirmeye başlayacaktır.

Soru 92 : Köy sosyolojisi nedir? Neleri konu edinir?

Öteki özel sosyolojiler gibi köy sosyolojisi de genel sosyolojinin bir dalıdır. Yani köy sosyolojisi, genel sosyolojinin kuramlarını ve

yöntemini köydeki toplumsal olguların incelenmesi için uygular. Ve öteki özel sosyolojilerin genel sosyolojiye yaptıkları katkı gibi, köy toplumsal gerçeği hakkında edindiği özel bilgilerle genel sosyolojiye katkıda bulunur.

Her şeyden önce köy, kentle kendi arasındaki karşıtlığa göre tanımlanır. Bu karşıtlık, köy morfolojisi kent morfolojisi karşıtlığıyla başlar, köy ve kent toplumsal ortamları karşıtlığı olarak gelişir ve «doğal ortam teknik ortam» karşıtlığına kadar da gidebilir. Fakat, teknik ve ekonomik değişmeler köylere yeni ve önemli dönüşümler kazandırır. Bu bakımdan, köylerdeki toplumsal değişmeyi izlemek ve açıklamak köy sosyolojisinin başlıca konularından biridir.

Kentler için de söylediğimiz gibi gerek belirli bir ülkede, gerek bütün ülkelerde köylerin birbirlerinden farklı olduklarını ilk basit bir gözlem bile ortaya koyar. Fakat, köyün ve köylülüğün ortak ana öğeleri vardır. Örneğin, her şeyden önce köyler belirli doğal ortamlar üzerine kurulmuşlardır. Dolayısıyle bu ortamların incelenmesi coğrafyacıların işidir. Ve «beşeri coğrafyanın amacı, insan olgularıyla onları açıklayabilecek olan doğal nedenler dizisi arasındaki ilişkileri» incelemektir. Fakat, doğal ortam deyimi yalnız doğal etkileri değil, insanın kendi etkisini de içerir. Köy doğal ortamı ile köydeki yaşama tarzı arasında özellikle tarım tekniği arasında sıkı bir ilişki vardır.

Genel olarak «köy yaşantısının içinde bulunduğu tüm topluma göre göreli özerkliği», köyü bir meslek grubuna, ekonomik bir kesime ya da bir toplumsal sınıfa indirgeme ya da indirgememe sorununu ortaya çıkarmaktadır ki bu sorunun, her toplumun kendi tarihsel evrimi içinde ve şimdiki yapısı içinde çözümlenmesi gerekir. Fakat, köy ve köylülük, genel olarak «önce 'olgu topluluğu' —fiil, edim topluluğu ve sonra 'hukuk topluluğu' olarak» iki ayrı durum sunmaktadır. Olgu olarak köy daha güçlüdür; «kendi ilkelerini günlük yaşantıya sokmuştur»; «kendine özgü bir biçimde kurumlaşmaktadır» ve «kendi üstyapısal olgularını üretmektedir.» Köy, bir olgu topluluğu olarak yaşayabilmek için örgütlenme ihtiyacı yüzünden kendi kurallarını çıkarmakta ve yaratmaktadır. Hukuk topluluğu olarak köy konusuna gelince köy için hukukun özel bir evrimi söz konusudur. Bu evrim üç evrede gözlenebilmektedir: «1) Köy toplumsal yaşantısı üzerine kurulmuş âdet evresi. 2) Töre (hukuk öncesi) evresi. 3) Hukuk evresi ki bu evre geliştirilmiş, biçimlendirilmiş ve ussallaştırılmış bir evredir.» Bu üç evreden birincisi ve ikincisi, köyün, içinde bulunduğu tüm topluma göre göreli özerkliğinin sonucudur; bu evreler olgu topluluğunun evreleridir; üçüncüsü, tüm toplumun genel hukuk kuralları ya da yasalarıdır; köylerde

uygulama alanı bulmayabilir ya da bulamaz. Fakat, köyün toplumsal evrimi bir evreden bir evreye geçişi geciktirebilir de, hızlandırabilir de.

Teknik değişme olarak tarımın ve değerler değişmesi olarak köysel yaşantının dönüşümleri ve bunların neden oldukları ekonomik ve toplumsal sorunlar tarımı ve köy yaşantısını daha iyi tanıma zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır.

Yukarıda köyün «göreli özerkliğinin» köyü, sonunda, toplumsal sınıfa indirgeme ya da indirgememe sorununu ortaya çıkardığını ve bu sorunun her toplumun kendi tarihsel evrimi içinde ve şimdiki yapısı içinde çözümlenmesi gerektiğini söylemiştik. Ulusal pazarların, uluslararası pazarların, toplumsal ve siyasal yapıların köy yapısını dönüştürdüğü bugün bilinen bir gerçektir. Ve yine köy ve köylülük sorunu bugün dünyada çok değişik biçimlerde çözüm gerektirmektedir: Bugün dünyanın pek çok ülkesinde toprak ve tarım reformu olarak adlandırılan reformlar ya da dönüşümler ülkelerin yapılarına ve siyasal rejimlerine göre birbirlerinden farklı olarak gerçekleşmiş ya da gerçekleşmektedir.

Köy sosyolojisi, tarihsel bir olgu olarak köyün genel çerçevesini oluşturan etkenler arasında özellikle şu niteliklere öncelik vermektedir:

«— Köy toplulukları ancak basit ya da gelişmemiş tekniklerden yararlandıkları için doğa önünde zayıf kalmışlar ve köy insanları tarım işlerini başarabilmek için «kendi içinde çok bağlı bir grup» oluşturmak ihtiyacını duymuşlardır. Yani köy toplulukları ortak disiplinlerin gerekli bir sonucu olarak iyi örgütlenmişlerdir. Tarihte ve şimdi köy, çok değişik tarzlarda «ortak mülkiyet» sahibi olmuştur.

— Köy topluluğu yavaş yavaş farklılaşmış ve bölünmüştür. Tarzları çok değişik olan tarımın ilerlemesi köyün dağılmasını gerçekleştirmektedir. Fakat bu gerçekleşme şu evreleri gösterebilmektedir: (Özel mülkiyetin oluşması, sınıf farklılaşmaları, beylik - ağalık, değişim ve paranın köylere girmesi, art arda gelen üretim tarzlarına uyma ya da bağlı kalma).

— Önceleri hısımlık ilişkileri üzerine kurulan mülkiyet, giderek yerini konut, zenginlik, (mülkiyet), prestij, otorite üzerine kurulan ülke bağlarına bırakmıştır, bırakmaktadır. Böylece, büyük ailelerden küçük ailelere ve komşuluk ilişkilerine geçilmiştir, geçilmektedir.»

Fakat, köy topluluğu tarihi ve gerçeği o kadar karmaşıktır ki, yukarıda sergilenen gözlemlerin, köyün evrim şemasını verdiği asla iddia edilemez. Örneğin, kentlerden itibaren doğan ve oluşan Amerika'nın makineleşmesi ve tekniği çok gelişmiş çiftliklerinde kapitalist çiftçi, yılın yarısını kentte yarısını çiftlikçe geçirmektedir. Makineleşmesi ve tekniği Amerika'daki kadar gelişmekte olan Rus-

ya'da bambaşka toplumsal yapılı birlikler olan kolhozlar ve sovhozlar vardır. Yukarıdaki iki örnek aynı tarihsel dönemde yani çağdaş dünyada tarımsal oluşum ve yapılardaki büyük farkları göstermektedir ki, kimi sosyologlar bu duruma «yatay karmaşıklık» adını vermektedir. Ve bazı köy topluluklarında en eski ya da en ilkel tekniklerle en gelişmiş tekniğin bir arada görülmesi durumuna da yine aynı sosyologlar «dikey karmaşıklık» adını vermektedir.

Sosyolojideki uzmanlıkları köy sosyolojisi olan çoğu sosyolog bir köy sosyolojisi **Kılavuzu**'nun şu plâna göre oluşmasını ya da içeriğinde şu yaklaşımların açıklanmasını önermektedirler:

— Köyü incelemeden önce, şimdiki bütünlüklerin yani toplumsal yapıların ve dünya pazarının incelenmesi yapılmalıdır.

— Köy araştırmalarında hısımlık bağlarından ülke bağlarına geçiş olgusuna, farklılaşmalara, komşuluk ilişkilerine özellikle önem verilmelidir.

— Köylerdeki sınıf ya da tabaka sorunu çok ayrıntılı bir inceleme sonucu olmalıdır.

— Köy kültürü daha somut olarak tanımlanmalı ve açıklanmalıdır. (Kimi sosyologlar, çoğu zaman sözlü olarak aktarılan köy kültürünün «kavramsız» bir kültür oluşu konusunda önemli incelemeler yapılması kanısındadırlar.)

Soru 93 : Sanayi sosyolojisi nedir? Neleri konu edinir?

Sanayileşme, toplumları ve insanları dönüştürmektedir; ve bu dönüşümün sonuçları sosyologların belli başlı konularından biri olmuştur. Fakat, şunu belirtmek gerekir ki, sanayi sosyolojisi, «sanayiin kendi gelişmesinin sonucu olarak değil, işçi hareketlerinin ve devlet müdahalesinin sonucu olarak doğmuştur.» Ve sanayi sosyolojisi, toplumsal evrim içinde şu sorunu çözmeye çalıştıkça gelişmiştir ve gelişmektedir: «İş koşullarından birinin ya da birkaçının değişmesinin üretim üzerindeki etkisi ne olmaktadır?»

Yalnız tekniğin ussallaştırılması başarıyla sonuçlanmadığı için, sanayiin toplumsal ussallaştırılmasına gidilmiştir. (Giderilmesi gerekir.) Yani etken olarak insan ve onun toplumsal etkeni sanayii dönüştürmüştür.

«Sanayideki iş sistemlerini inceleyen» bir sosyoloji dalı olarak da tanımlanan sanayi sosyolojisinin konuları şunlar olmaktadır: 1) İş kurumlarının incelenmesi, (çalışan bireylerin hem birbirlerine göre hem kuruma göre ilişkilerinin incelenmesi.) 2) İşin, her toplumsal rol gibi, kişilik üzerine etkisinin incelenmesi. 3) Tekniklerin gelişmesi sonucu hem iş kurumlarında hem kurum dışında yaratılan ye-

ni ortamların ve uyum sorununun incelenmesi; başka bir deyişle tekniklerin gelişmesi önünde çalışmaların toplumsal davranışların incelenmesi. 4) Üretim teknikleriniin evrimi olarak sanayiin gelişmesinin toplumların dönüşmesindeki yeri. 5) Sanayiin gelişmesinın bağlı olduğu nüfus artışı, kentleşme, pazar ekonomisinin yayılması sorunlarının v.b. incelenmesi. 6) Daha genel olarak, sanayici toplumların toplumsal yapılarının incelenmesi ve sanayici toplumlar tipolojisi içinde yabancılaşma sorununun ele alınması.

Sanayici toplumların toplumsal yapılarının belirlenmesi bakımından siyasetin ya da siyasal kararların teknokratik anlayışı gittikçe artarak kendini göstermektedir; başka bir deyişle, siyasal sorumlular gittikçe daha fazla teknokratlara başvurmaktadır. Siyasal şef ya da siyasal sorumlulardan hemen sonra gelen «küçük bir teknisyenler topluluğu» kamuoyunu oluşturacak ve yönlendirecek kadar güç kazanmaktadır.

Üretim teknikierinin evrimi olarak sanayiin gelişmesinin toplumların dönüşümündeki yeri konusunda, kadınlarla ilgili sonuçlar toplumların evrimi ile ilgili olarak sosyolojiye yeni amaçlar getirmektedir. Sanayi devrimleri özellikle günlük yaşantı düzeyinde etkilerini göstermektedir; önceleri kadınlar tarafından evde yapılan bazı ürünler sanayi ürünleri olmuştur; bazı ev işlerinin makineleşmesi bu işlere verilen zamanı azaltmıştır; böylece, kadınlardan başka işler için yararlanmak olanağı doğmuştur. Makinenin gelişmesi ve sanayiin yoğunlaşması önce kumaş sanayiinde sonra öteki sanayilerde kadınların el emeğini gerektirmiştir. Böylece kadınların toplumsal statülerinin dönüşümü mesleklere girmelerinin gerekli bir sonucu olmuştur. Bu dönüşüm ekonomik bir gerçeğe yani üretici rollerinin önemi gerçeğine dayanmaktadır.

Ve denilebilir ki sanayi devrimleri kadınlara, önce mesleksel çalışma ve koşullarını yaratmıştır ve giderek onların toplumsal yaşantıya katılma sorununu ortaya koymuştur. Ve bunun sonucu, aile yapıları dönüşmüştür: Kadın, ailenin dışında sorumlu bir birey olarak aile içindeki bağımlılık durumunu bırakmaya başlamış, aile bütçesi gibi, çocukların eğitimiyle ilgilenmek gibi daha önce erkek sorumlulukları olan bazı sorumlulukları üzerine almıştır.

Soru 94 : Eğitim sosyolojisi nasıl doğdu? Neleri konu edinmektedir? Eğitimin tanımları üzerindeki çelişki nereden gelmektedir?

Eğitim ve öğretimle ilgili gerçeklerin sistemli bir toplumsal araştırma konusu olmasını ve onların sosyolojik bir gerçek olarak ince-

lenmesini gerektiren nedenleri şu üç alandaki gelişmelerle açıklayabiliriz: 1) Ekonomi. 2) Demografi. 3) Mesleksel yönelim.

Ekonomik incelemeler, «eğitim - öğretim»le mesleksel etkinlik arasındaki ilişkilerin önemini kesinlikle ortaya koymuştur. Ayrıca, öğretimin gelişmesinin neden olduğu ekonomik değer, sorun olmaya başlamıştır.

Demografik incelemeler, gelecek yılların öğrenci sayılarının göz önünde tutulması gereğini ortaya koyduğu için eğitim planlamaları zorunlu olmuştur.

Şimdiye kadar yapılan bilimsel araştırmalar, coğrafyasal, ailesel, toplumsal etkenlerin çocukların gelişmesini etkilediğini ortaya koymuş, toplumsal ve kültürel durumlara göre başarı şanslarındaki eşitsizlik herkesin kabul ettiği bir olgu olmuştur. Başka bir deyişle, «önce okuldaki başarı şansları, sonra hayattaki başarı şansları değişik ortamların çocukları arasında eşitsizce dağılmıştır.»

Temel toplumsal koşullar kavramının toplum kavramı yerine geçebileceğini düşünürsek, bu koşulların eğitim ve öğretimde yansıdığını daha ayrıntılı olarak görebiliriz. Başka bir deyişle, eğitim ve öğretimin temelini ekonomik, teknik, siyasal ve kültürel temel koşullar belirlemektedir.

Eğitim sorunları, eğitimin toplumların ihtiyaçlarına uyum (adaptasyon) sorunlarıdır ve eğitimin görevi sosyolojik bir konudur. Bu bakımdan, eğitim sosyolojisinin temel sorunu toplumsal değişme sorunudur. Toplumsal değişmenin gerektirdiği toplumsal ve bireysel ihtiyaçlara, eğitimin cevap verme ve verememe durumunu, eğitimi, eğitim sosyolojisi, genel olarak şu konu başlıklarına göre inceler: 1) Okul kurumunun özellikleri, 2) Bölgesel değişirlikler, 3) Toplumsal eşitsizlik, 4) Sınav sistemleri.

Temel toplumsal koşulların eğitim üzerine etkisini dikkate almayan bir eğitim sosyolojisi, dar ve küçük grupları inceleyen sosyal psikolojiye indirgenmekte ve sonuçların incelenmesini yapmaktadır. Örneğin okullarda disiplin, okula uyumsuzluk, öğretmen - öğrenci ilişkisi, aile öğrenci ilişkisi v.b. gibi nedenleri araştırmayan ve temel toplumsal koşullarla ilişkileri içinde değerlendirilmeyen kısımsal tasvirler.

Temel toplumsal koşulların eğitim üzerine etkisi bu kadar açık ve kesin olduğu halde eğitimin tanımları üzerindeki çelişki henüz giderilememiştir. Kimileri için eğitim, yetişkinlerin çocuklara ve gençlere ataların mirasını aktarmak, onlara devralacakları topluma daha iyi uyumlarını sağlayacak fikirleri ve töreyi vermek için yaptıkları eylem ve etkinliktir. Kimileri için de, eğitim, her bireyin en iyi başarı şanslarını sağlamak için yeteneklerini en yüksek derecede geliştirmesine yarayan bir olgudur. Kısacası, bir yandan sosyolojik

görüş ağır basıyor, öte yandan bireysel psikoloji ağır basıyor. Ağır basan sosyolojik görüşün eğitim anlayışı, kendi eğitbilimsel (pedagojik) sonuçlarını içeriyor: «Gerçeği öğretmek öğretmene ait oluyor, o da, geleneksel ilkelere uygunluk değerini yitirmeyen metin ve el kitaplarına dayanarak öğretiyor. Bu tür öğretim, öğrencilerin saflığını ve uysallığını, öğretmenin otoritesini içeriyor; yani bir bilgi aktarması oluyor.» Ve bilgi aktarmasını kolayca sağlamak için en kolay okul ya da öğretim teknikleri kullanılıyor; bunlar da belleğin uyarılması, tekrarlar ve anıların denetimi oluyor. Öğrencilerin her girişimi ya da yaratıcılığı sapkınlık ya da yanlışlık olarak karşılanıyor.

Yukarıda adı geçen eğitim anlayışına karşı oluşan ve (yeni eğitim!) olarak adlandırılan eğitim ise, daha çok bireyle, onun yetenekleriyle ve ilk becerisiyle ilgileniyor. Buna yeni eğitim deniliyor: «fakat bu çok göreli (izafi) bir yenilliktir; bu yeniliğin kaynağı **onaltıncı yüzyıla** kadar iner, ve bu devir de Batı'da burjuvazinin ekonomi bakımından zaten güçlü olduğu bir devirdir. Ve bu devir düşüncel kültür (entellektüel kültür) bakımından da bir güce ihtiyaç duymuştur. Bu yüzden geleneksel eğitime karşı bireyden hareket eden eğitim gelişmeye başlamıştır.» «Bu bir çeşit belli tarihsel evrim olarak burjuva öğretiminin bazen kendine karşı olsa da kendinde taşıdığı kesin ya da birkaç anlama çekilebilen isteği ya da hak dâvasıdır.»

Yukarıda kısaca açıklamaya çalıştığımız görüşler bizi şu sorulara götürmektedir: Eğitim konusunda toplum ve birey arasındaki çelişki nasıl aşılacak? Başka bir deyişle, «bireylerde boyun eğme ve törelere körükörüne bağlılık düşünce ve duygusu aşılamadan, geliştirmeden okulda toplum öğretilemeyecek mi? Topluma karşı kılmaksızın ya da yalnızlığa itmeksizin, eğitim bireyi geliştiremez mi, yükseltemez mi?»

Bu sorulara verilecek cevabı değişecek toplumlar taşıyacaktır. Yani toplumu ve bireyi —iki kutup— olarak görmeyen bir eğitim anlayışının geçerli olduğu toplumlardır bunlar. Böylece birey (tanınmış birey olarak) toplumla bütünleşecek fakat toplum da (planlı toplum olarak) bireye en büyük gelişme olanaklarını sağlayacak.

Soru 95 : Edebiyat sosyolojisi nedir? Neleri konu edinir?

Kültürel yaratmalar ve onların içinde «fikirler tarihi, insanların ekonomik, toplumsal ve siyasal yaşantısının tarihine sıkı sıkıya bağlanmazsa» açıklanamaz ve olumlu bir anlam taşıyamaz. «Düşün-

ce, tamamiyle özerk ve toplumsal yaşantıdan, kökünden ayrılan bir gerçek değildir.»

Bir kültürel yaratma türü olarak edebiyat da özellikle yirmibeş - otuz yıldan beri sosyolojik bir gerçek olarak incelenmeye başlamıştır. Bu, edebiyat eserlerinin toplumsal yapılara göre, ekonomik koşullara göre, ve edebiyat eserlerinin iletişim araçları olarak «toplumsal niyetliliğine» göre incelenmesi demektir. Başka bir deyişle edebiyat, toplumsal tarihten ayrılan kendine özgü bir şey değildir; tarih dışı, toplum dışı, siyaset dışı edebiyat düşünülememektedir; edebiyatlarla toplumsal yapılar arasında ilişkiler vardır.

«Edebiyat olgusu bir toplum için bilinçlenme tarzıdır; toplumun kendi bilincine varma tarzıdır.» Bilince varmak yeni bir tutum gerektirdiği ve getirdiği için, ve bu tutum, çoğu zaman, toplumsal yapıyı bozma ve değiştirme belirtileri taşıdığı için, tarihte uzun bir süre, «edebiyatın toplumsal tarihle ilgisi olmayan özgül bir tarih olarak geliştiği» söylenmiştir. Bu, edebiyatın burjuva anlayışıdır; bu, sosyolojik bir gerçek olan edebiyat olgusunun bir «fantezi olgusu» olarak düşünülmek istenmesidir.

«Edebiyat biçimlerinin ve cinslerinin tarihi ideal ve soyut bir art arda geliş değildir.» varsayımından hareket eden edebiyat sosyolojisi, toplumsal yapıların gelişmesinin edebiyatta da nasıl benzer yapılar yarattığını ve geliştirdiğini açıklamaya çalışır. Örneğin, «roman, burjuvaziye sıkı sıkıya bağlı bir edebiyat türü değil midir? Tiyatro, hangi tip toplumsal yapılarda gelişmiştir?» Romanın burjuvaziye sıkı sıkıya bağlı bir edebiyat türü oluşu, romanın Batı'da doğuşu ve bir burjuva edebiyat türü oluşu bakımındandır. Çünkü, görülmektedir ki Batılı olmayan bazı romançılarda, kendi toplumlarının kaynaklarındaki özellikleri Batı romanını aşan bir biçimde romana aktarma çabaları sezilmektedir.

Yukarıda yirmibeş - otuz yıldan beri bir varlık göstermeye başladığını söylediğimiz edebiyat sosyolojisinde, son on yılın en belirgin sorunu, edebiyat eserlerini açıklamaktaki yaklaşım sorunu olmuştur. Başka bir deyişle, toplum - edebiyat ilişkisi genel sorunu içinde edebiyat eserinin nasıl açıklanacağı özel sorunu tartışılmaktadır. Ve toplum - edebiyat ilişkisi genel sorunu içinde edebiyatı açıklayabilmek için, önce edebiyat nedir sorusu karşısında önermeler ileri sürülmekte ve geliştirilmektedir.

Bir edebiyat sosyologu olarak ün kazanmağa başlayan Fransız Albert Memmi'nin önermelerini, çok tanındığı ve tartışıldığı için, buraya aktarmayı da uygun görüyoruz:

— Edebiyat olgusu sosyolojik bir olgu olarak değerlendirilmelidir. Yani edebiyat olgusu önünde sosyolojik bir tutum alınmalıdır.

— Edebiyat olgusunu kendisinden başka bir şeye indirgememe-

ildir. Ya da edebiyat olgusu ne başka bir olguya ne de başka bir sosyolojik olguya indirgenmelidir.

— Edebiyat olgusu bir değer olgusudur. Şöyle ki, bir edebiyat eseri bir gazete gibi düşünülemez, edebiyat eserinin ayrı bir yararı, önemi, ilginçliği vardır.

— Edebiyat olgusu bir bilgi olgusu değildir:

a) Edebiyat olgusu ne yalnız bir belgedir ne de bir anketin sonucudur.

b) Edebiyat olgusu anlamlara indirgenemez. Örneğin, fantezi de anlamlıdır, fakat fantezi edebiyat değildir.

— Edebiyat olgusu bir eylem tekniği değildir. Yani edebiyat olgusu kendisininkinden başka bir etkililik aramaz; o, ne bir propaganda aracı ne de bir inandırma usulüdür.

Bütün bu önermeler birbirine bağlıdır.

Soru 98 : Sosyoloji bakımından sanat nedir?

Her toplumda sanatın varlığı, sanatı, sosyolojik bir gerçek olarak görme zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. Ve sanat sosyolojisi, sanatı, «bireysel duygululuk içinde tarihsel ve toplumsal gerçeğin anlatıldığı bir yol» olarak ele almaktadır. Yani sanat, toplumsal bir olgudur, fakat bireysel bir duygululuk içinde, sanatçının duygululuğu içinde gerçekleşir. Bu bakımdan, gerçeği kavramanın bilimsel koşullarının başka, sanatsal koşullarının başka olduğu hemen anlaşılmaktadır. Örneğin, bilimdeki nesnelliğin ilk kurallarından biri, bilim adamının tüm duygulardan mümkün olduğu kadar kurtulması iken; başka bir deyişle, konusu ile eklem durumunda bulunmaması iken, sanatçının duygusu, sanatın ilk koşullarından biri olmaktadır.

Resim, heykel, mimarlık olarak bilinen plastik sanatlar, sonuç olarak maddede fikirlerin duyguların cisimleşmesidir.

Sanat sosyolojisi, sanatla sanatı yaratan toplumlar arasındaki ilişkileri incelemektedir; yani toplumsal yapıların değişmesinin, gelişmesinin sanatta da biçim ve cins olarak nasıl benzer değişme ve gelişmeler yarattığını incelemektedir. Sanat sosyolojisi, aynı zamanda, hem grup olarak toplumda sanatçıların rolünü ve hem toplumdaki başka grupların sanat anlayışının emrindeki hizmetliler olarak sanatçıların rolünü açıklamaya çalışır. «Sanatçılar, toplumda toplumsal dengelerin kimi zaman düzenleyicisi, kimi zaman değiştiricisi olarak görünmektedirler.»

Çok genel bir tanım olarak sanatla sanatı yaratan toplumlar arasındaki ilişkileri incelediğini söylediğimiz sanat sosyolojisinde şu gözlem çoğu sosyologun kanısı olmuştur:

«Toplumsal yaşantıyla sanatsal yaratma arasında ilişki olduğu bir gerçektir; fakat bu ilişki, toplumsal yaşantıyla dinsel yaşantı arasındaki ya da toplumsal yaşantıyla ahlâk arasındaki ilişkiden daha azdır, daha az güçlüdür.»

Son zamanlarda sanat sosyolojisindeki çalışmalarıyla daha çok dikkati çekmeye ve tanınmaya başlayan sosyolog Jean Duvignaud gerek tarihsel evrim içinde gerek şimdi sanat üzerine yapılacak araştırmalar için şu tutumları yaklaşım olarak önermektedir:

— Kapalı bir grubun psikolojik ve sosyolojik yaşantısına iştirak olarak sanat.

— Ayrıcalıklı kimselerin ve din adamlarının hoşnutluğu ve eğlencesi olarak sanat.

— Bir din olarak sanat.

— Yaşantının süslenilmesi ve güzelleştirilmesi olarak sanat.

— Grubun ya da toplumun geleneksel yaşantısına bir törel karşıtlık girişimi olarak sanat.

— Yitirilmiş bir duygu birliğinin özlemi olarak sanat.

— Bir törel, siyasal ve toplumsal isyan olarak sanat.

— Sanat sanat içindir tutumu.

— Yığın kültürünü amaçlayan sanat.

— Sanatsal anlatım uğruna yığın kültürünün belirleyiciliklerini egemenliği altına almak ve onlardan yararlanmak isteyen sanat.

Kimi sosyologlar, müziğin, sanat sosyolojisi içine girmesini kabul etmemekte ve onun bir müzik sosyolojisi konusu olarak ayrıca incelenmesini önermektedirler.

Soru 97 : Sosyoloji bakımından dil nedir?

Sosyolojinin yeni yeni kurulmaya başlayan ve gelişmeler gösteren bir dalı olan dil sosyolojisi, genel olarak dil ile onu konuşan toplum arasındaki ilişkileri incelemektedir.

«İnsanlar arasında iletişimin (communication) gerçekleşebilmesi için, iletişimin sözlü içeriğinin, ifadesinin taşıdıkları anlamın konuşan insanlarca anlaşılması gerekir.» «Bir kimsenin dilini anlamak, ona cevap verebilme olanağını taşımak demektir.» Şu halde, bir dilin içeriği konuşan kişiler arasına yerleşen ya da konulan bir bağ (bir aracılık) olmaktadır. Bu, dil ile insanların yaşayışı arasındaki karşılıklı ilişkilerin varlığını göstermektedir. Dil, simgesel olarak yaşayışı anlatır, ifade eder; başka bir deyişle, dil toplumsal varlığı, toplumu simgesel olarak anlatır, gösterir. Şu halde, dil, hem insanların kendi aralarındaki ilişkileri anlatan hem «simgeleşmiş ya-

şantıyı» yani en geniş anlamıyla kültür ya da uygarlığı anlatan bir toplumsal olgudur. «Simgeleşmiş yaşantı», bir toplumun ya da insanların tarihsel ve toplumsal evrimini gösterir ve zaten kendisi de bu evrimin sonucudur.

Dilin görevi toplumdadır. «İnsanlar arasındaki iletişimin aracı olarak dil, bir işaretler, bir kurallar sistemidir. Ve bu sistemin kullanılması iletişimin içeriklerini anlaşır kılar. Fakat, iletişimlerin koşulları değişiktir ve dilin sistemine bağlı değildir.» Çünkü, bu koşullar, genel olarak, toplumların niceliğine ve niteliğine göre değişirler. «İletişimlerin koşulları gerçekleştikleri toplumsal çevreye, kısacası bir toplumun yaşantısına bağlıdır.»

Bu bakımdan, bir dilin, başka dillerin etkisinden kurtularak, arılaşması başka şey, gelişmesi başka şeydir; fakat, arılaşma gelişmeyi kolaylaştırır.

«Dil, konuşan bireyin görevi, işi değildir; birey, toplumun bu olgusunu edilgin (pasif) olarak kabullenir.» Değişik kültürlerin değişik toplumsal ve siyasal rejimlerin dilleri farklıdır. «Belirli bir toplumda (ekonomik büyüme bakımından olduğu kadar toplumsal ve kültürel gelişme bakımından) eşitsiz olarak gelişen kesimler arasında dil farkları görülür.»

Soru 98 : Bugünkü sosyolojiye göre aile nedir?

Aileler, gerek aileyi oluşturan kişilerin rol ve statüleri bakımından incelendiğinde, gerek ailelerdeki değerler ve tutumlar bakımından incelendiğinde, artık iyiden iyiye anlaşılmıştır ki, gerek eski aile tiplerinde gerek şimdiki aile tiplerinde (sanayi aileleri) aile grubunun görevi ve yapısı birbirinden ayrılmaz ve birbirinden ayrı olarak incelenemez.

«Teknolojik gelişmesi ve üretim araçlarının mülkiyet tarzıyla birlikte bir toplum, içinde bulunan ailelerin görevlerini belirler, (bir ailenin kişilerine yeni görevler verebilir ya da görevlerden bazılarını kaldırabilir.)» Bugünkü sosyolojiye göre, «ailenin toplum üzerine kurumsal önceliği yoktur.» Aile bir «temel hücre» ya da bir «doğal grup» değildir; tersine, aile, sonuç olarak çıkan bir gerçektir, bir «tortu»dur. Başka bir deyişle, bugünkü aile sosyolojisi değişik ailelerin yapısını ailelerin içinde bulunduğu tüm toplumun yapısına göre —bu toplumun ekonomik, toplumsal, kültürel çerçevesine göre— çözümlemeye çalışmaktadır.

Sanayi ailelerinde çocuklar konusunda eğitim, koruma, bakım geleneksel rolleri değişmekte ya da yokolmaktadır. Sayısı, niceliği, niteliği sanayi toplumundan sanayi toplumuna değişmekle beraber,

genellikle devlet, okul ve kent küçük grupları gibi kuruluş ve çevreler bu geleneksel rolleri paylaşarak değiştirmektedir.

Görülüyor ki, «aile artık bireyin toplumlaştırıldığı, bireyin geçimini sağladığı, güvenliğini kazandığı, kişiliğini geliştirdiği yegâne merkez değildir.»

Sanayi devriminin eski aile yapısını köklü bir biçimde değiştirdiği bilinen bir gerçek olmuştur. Örneğin, «otoritenin, akrabalığın, evliliğin baba soy zincirine göre sıkı bir biçimde düzenlendiği» aile yapısı demek olan ataerkil aile özerk aile - eş ailesi olmaktadır. Bu eş ailesi de «en çok görüldüğü biçimi ile» baba, anne ve çocuklara indirgenmiştir. Törelere körü körüne bağlılık, hiyerarşi ve baskı üzerine kurulan eski aile bu kurucu öğelerini yitirmektedir.

Bugünkü aile sosyolojisi şu «yöntembilimsel gözlemleri» aile araştırmalarında hiçbir zaman unutmamak durumundadır :

1) «Aile kavramını yeniden tanımlamak zorunluluğu belirmiştir. Aile artık geleneksel üçlüye (baba, anne, çocuklar) indirgenememektedir. Çünkü bu kategoriye girmeyen aileler (çocuksuz aileler, çocuklu dul erkek ve kadınlar, boşanmış çocuklu erkek ve kadınlar v.b...) karşılaşılan gerçeklerdir.»

2) «Sanayi toplumlarında ailenin eski yapılarından başka olarak yeni zorunluluklar, kurallar, değerlere göre yapılaşması «kent ve sanayi» toplumunun yapısına göre —çerçevesi içinde— değerlendirilmelidir.»

IX. BÖLÜM

SOSYOLOJİ VE TÜRKİYE

Soru 99 : Türkiye'de Cumhuriyet'ten önce sosyoloji hangi yönlerde geliştirilmek istendi?

Ondokuzuncu yüzyılın en son yıllarından itibaren, Batılı sosyologların kitap ve inceleme yazılarından yapılan kısımsal ve dağınık çevirilerle adı ülkemizde duyulmaya başlayan sosyoloji, ülkemizdeki o ilk yıllarında da sosyoloji olarak adlandırılmıştır. **Rıza Tevfik, Ahmet Şuayip, Hasan Tahsin** gibi yazar ve düşünürler, Spencer'in ve onun etkisi altında kalan Fransız **R. Worms**'un eserlerinden kısım kısım çeviriler yapmış ve çevrilen bu sosyolojik düşüncelere göre yorumlara girişmişlerdir. Yani ülkemize sosyoloji, ilk önce doğacı sosyoloji olarak girmişti. Bu, darvinizmin biyolojik evrimciliğinin etkisi altında kalarak, toplumu geniş bir biyolojik organizma olarak düşünen ve evrimci bir kurama bağlı olarak organcı bir kuram oluşturmak isteyen Spencer sosyolojisi idi.

Ülkemize sosyoloji adı altında girişinin ilk yıllarından sonra, 25 - 30 yıl süreyle, sosyoloji «deyimine karşılık olarak ilmi muaşere, hikmeti içtimaiye, ilmi cemiyet, mebahisi ilmülmuvanese, ilmi içtima, ilmi içtimaiyat, içtimaiyat gibi deyimler kullanılmıştır.» Sonraları tekrar sosyoloji deyimi kullanılır olmuştur; öz Türkçesi toplumbilim'dir.

Ülkemizde ilk sosyolojik düşüncelerin Spencer'in biyolojik evrimci sosyolojisinin etkisi altında oluşmaya başladığını, tarihsel bir gerçeği hatırlatmak için söyledik. Aslında, adı geçen sosyoloji, sosyoloji olarak duyulmasının dışında, ülkemizde belirli bir etki alanı bulamamıştır.

Ülkemizde, Cumhuriyet'ten önce, 1910'lara doğru sosyolojik düşüncenin başlatıcıları olarak, gerek yaşadıkları dönemde etki alanı bulmaları bakımından, gerek adlarının günümüze kadar gelmeleri bakımından **Ziya Gökalp (1876-1924)** ve **Prens Sabahattin (1879-1948)**'i görüyoruz.

Bu arada, şunu belirtmek gerekir ki, «Genç Osmanlılar'la başlayan ve Jön Türkler İkinci Meşrutiyet İttihat ve Terakki çizgisini takip eden bu süreç içinde, bir Batılı ideoloji özellikle önem kazandı; pozitivizm.» Çünkü, kitabımızın Comte'la ilgili sorularında açıklamaya çalıştığımız pozitivizm, «toplumsal ahenk fikri ile de, sınıfsal açıdan her türlü uzlaşmaya elverişli olan küçük burjuva özlemlerine cevap veriyordu. Bu yüzden Jön Türkler'den itibaren etki alanı genişledi ve Comte'un programı İttihat (ordre) ve Terakki (progrès) fırkasının adı olarak benimsendi.» Pozitivizmin etkisiyle ilgili olarak yabancı bir örneği ilginç bulduğumuz için burada söz konusu edebiliriz: «Pozitivizm, Brezilya'da devletin hemen hemen resmî öğretisi oldu. 1891'de Rio de Janerio'da pozitivist bir tapınak açıldı. Brezilya'nın bayrağında ittihat ve terakki anlamında 'Ordem e Progresso' yazılıdır.»

Ziya Gökalp'ın sosyolojik düşüncesi, Comte gibi pozitivist sosyolog olan Durkheim'ın etkisi altında oluşmaya başlamış ve gelişmiştir. «İttihat ve Terakkinin fikir babası Ziya Gökalp, Türkçülüğün Esasları'nda Durkheim'ın «toplumsal bilinç» kavramını tarihsel maddeciliğin sınıf çelişkisine karşı kullanmıştır.» Zaten, sürekli olarak toplumsal ahengi savunan Durkheim'ın Toplumsal İşbölümü adlı kitabı «Millî Kurtuluş Savaşı esnasında TBMM Hükümeti neşriyatı olarak A. Cevdet tarafından dilimize çevrilmiştir.»

Ziya Gökalp'ın Türkiye ile ilgili kendi siyasal düşüncesinin, ideolojisinin bilimsel gerçekten önce geldiği, şimdiye kadar zaten çok söylenmiş ve çok yazılmıştır. Ziya Gökalp, siyasetteki eylemini bir kuramda temellendirmek için, eylemine yaraşan Durkheim'in sosyolojik kuramını benimsemiştir; ya da bu kuramı «siyasal fikirlerinin sistemleştirilmesine yarayan bir araç gibi kullanmıştır.»

Ziya Gökalp'te ideoloji, sosyolojik gerçekten önce gelir; fakat, «...onun sosyolojide kendine has ve orijinal hiçbir çalışması ve buluşu yoktur... Gökalp bir ideologtur; o, Durkheim'ın alelâde bir mütercimlerinden başka bir şey olamaz» diye yazan **Peyami Safa**, hem de ideolojisinin aşırı hayranlarından biri olduğu halde, biraz da haksızlık ederek Ziya Gökalp'le ilgili gerçeği öğrenememişti.

Gökalp, Durkheim'ın etkilerini taşımıştır. Daha önce söylediğimiz Durkheim'ın etkilerinden başka, Gökalp, Toplumsal İşbölümü'nün içerdiği ahlâk anlayışını tamamiyle benimsemişti. Fakat, o, «Durkheim'ın alelâde bir mütercimi değildir.» Ziya Gökalp, Türk tarihi,

Türk folkloru, Türk masalı üzerine yaptığı araştırmaları, Durkheim'dan öğrendiği nedensel belirleyicilliğe göre yapmaya çalışmış ve «pozitivist» bir nesnellik denemiştir. Fakat, Gökalp'ın Durkheim'dan ayrıldığı yanlar vardır: «Durkheim, Batı sanayi uygarlığının meydana getirdiği toplumsal değişmeleri incelemek istemiş ve sanayici topluma yeni bir düzen verecek evrensel ahlâk ilkelerini araştırmıştır. Ziya Gökalp, kültür ilişkilerinin yarattığı toplumsal süreçleri incelemek istemiş ve belirli bir ulusun yaşantısında bilimin bu işde ne dereceye kadar rehber olabileceğini göstermeğe çalışmak istemiştir. Ziya Gökalp, kendi amacı için eski Türk toplumuna, Durkheim ilkel toplumlara başvurmuştur. Gökalp'ın sosyolojisinin ekseni ulus ve terakki konusu; Durkheim'ın sosyolojisinin ekseni ahlâk ve düzen konusu olmuştur.» «Bir kavmin tetkikinde takip edilecek usul» adını taşıyan bir yazısında «milli sosyoloji» adını verdiği sosyoloji dalının araştırma kurallarını kendine özgü bir biçimde belirtmeğe çalışmıştır.

Ziya Gökalp'ınki kadar bir etki alanı bulunamamakla beraber, Cumhuriyet öncesinde sosyolojik düşüncesini yaymak isteyen Prens Sabahattin de Gökalp gibi siyasal düşüncesini bir kuramda temellendirmek için ya da siyasal fikirlerinin sistemleştirmesine yarayan bir araç bulmak için Le Play'i ve onun «Science Sociale»'ini yani Toplum Bilimi okulunu ve bu okulun **Demolins** gibi geliştiricilerinin sosyolojik düşüncesini benimsemiştir.

«Prens'e göre, toplumsal yapımızı kemiren, toplumumuzu uçuruma sürükleyen hastalığın nedenlerinden biri, özel hayatta göreneğe dayanan kişiliği öldüren eğitim sistemi; biri de genel hayatta merkezciliğe dayanan yönetim sistemidir.» Ve Prens Sabahattin, toplum olarak ilerlememizin, toplumsal yapımızın Le Play okulunun coğrafyasal belirleyicilliğine göre yaptığı toplum tipleri sınıflamasındaki bireyci (particulariste) bir toplumsal yapıya dönüştürülmesiyle gerçekleşebileceğini savunmuştur. Biliniyor ki, Le Play okuluna göre, dünya toplumlarında, kamucu ve bireyci olmak üzere iki toplumsal yapı tipi görülmektedir. Kamucu (communautaire) tipte, bireyler bağlı bulundukları aile, topluluk, siyasal parti ve devlete dayanırlar ya da «dayanacak biçimde eğitilirler.» Oysa, bireyci tipte, bireyler, yukarıda adı geçen kuruluşlara dayanmazlar; «kişisel girişimleri gelişmiş insanlar olarak yetiştirilirler.» Yine bu Le Play okuluna göre, «bu iki tip üzerinde yapılan gözlemler, kamucuların dalma geri kaldıklarını, bireycilerin de dalma ilerlediklerini göstermektedir.» Prens Sabahattin'e göre, «Türkiye'nin içinde bulunduğu bunalımdan sıyrılması için bir tek çıkar yol vardır: Yapısını kökünden değiştirmek; kamucu toplumsal yapıdan bireyci toplumsal yapıya geçmek.» Bunun gerçekleşmesi için, Le Play okulundaki coğrafyasal

belirleyiciliği tamamiyle benimsemiş olan Prens Sabahattin şöyle söyler: «Bugüne kadar bu iki tip, doğal çevrelerin zoru ile kendiliklerinden doğmuşlardır. Ama bundan böyle, «Science Sociale» yoluyla, bunların nasıl doğdukları bilindikten sonra, bu değişikliği insan iradesiyle yapmak mümkündür.» Bu düşüncelerinin gerekli sonucu olarak, Prens Sabahattin, kişisel girişim ve ademi merkeziyete (merkezdışıcılık) dayanan bir üretim ve yönetim biçimi savunmuştur. O, bir araştırmacı olmaktan daha çok, Türkiye ile ilgili sosyolojik düşüncesini Le Play okulunun sınıflama ve sistemlerine dayandırarak reform programları önermiştir. O sıralarda ideologu Durkheim'cı Ziya Gökalp olan ve iktidarda bulunan İttihat ve Terakki Hükümeti, Prens Sabahattin'in düşüncelerinin yayılmasına engel olmaya çalışmıştır. Ayrıca, onun kişisel girişimle ilgili fikirleri, «Gökalp ve başka İttihatçı düşünürler tarafından yanlış olarak maddecilik, hattâ tarihsel maddecilikle nitelendiriliyor ve reddediliyordu.» Cumhuriyet'ten önce diyalektik maddecilik ve tarihsel maddecilikle ilgili olarak küçük küçük parçalar dilimize çevrilmeye ve özetler yapılmaya başlamıştı.

Soru 100 : Türkiye'de Cumhuriyet'ten beri sosyoloji ne gibi gelişmeler göstermiştir? Ve şimdi Türkiye'de sosyoloji hangi yönde gelişme olanakları bulmalıdır?

Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra, ülkemizde sosyoloji, toplumu inceleyen bilim olarak, Comte - Durkheim sosyolojisi yaklaşımıyla öğretilmeye devam etmişti. Üniversitelerimizdeki ve liselerimizdeki sosyoloji derslerinde aynı yaklaşım öğretiliyor ve onlar için yazılan sosyoloji ders kitapları, hiçbir zaman etki alanı bulamayan az sayıda eklektik (seçmeci, toplayıcı) olanlarının dışında, Comte - Durkheim sosyolojisi kuramlarına ve açıklama yöntemlerine göre yazılıyordu. Yalnız Mehmet İzzet, yazdığı sosyoloji kitaplarında «sosyoloji geleneğini felsefe kültürü ile uzlaştırmaya çalışıyor ve bir taraftan sosyoloji verileri üzerine dayanırken, bir taraftan da onu idealist felsefeye barıştırıyordu.»

«1933 - 1938 arası tarihsel maddecilikle ilgili yayınların çokluğunu gösteren yıllar oldu.»

Comte ve Durkheim sosyolojisi etkisini sürdürürken, ayrıca, 1933 - 1940 yılları arasında, üniversitelerimizin bazı fakültelerindeki sosyoloji derslerinde, Alman sosyoloji okulu dediğimiz biçimci sosyoloji etki alanı bulmuştu. Bu sosyoloji (daha önceki sayfalarda açıklamaya çalıştığımız gibi) toplumsal yapı varlığını ve sorununu hiç gözetlemeyen; toplumsal gerçeği, temel toplumsal içeriğinden, temel

kurucu öğe ve boyutlarından soyutlayarak yalnız bireylerarası ilişkilere indirgeyen biçimci sosyolojiydi. Bazı fakültelerimizde hôlâ bu sosyoloji öğretilmektedir.

1940 - 1945 arası, sayıları birkaçı geçmeyen bazı sosyologlarımız, kısımsal toplumsal gerçekler olarak ve monografiler biçiminde köy araştırmaları yapmışlar ve bu araştırmalar için diyalektik yöntemi uygulamışlardır. Fakat, araştırma konusu olan köylerin evrimini (hem de tarihleri derinliğine incelenmeden) Batı Avrupa ülkelerinin tarihsel evrimindeki belirleyicilik kalıplarına sığdırmaya çalışarak açıklamaları, diyalektik yöntemin bütünlük yasasının gözden kaçmasına neden olmuştur. Ve böylece, amacı belirleyicilikler bulmak olan bilimsel çabalar eksik ve yetersiz kalmıştır.

Ayrıca, 1940'tan beri (önceki sayfalarda deneysel olamayacağını açıklamaya çalıştığımız sosyoloji) kimi fakültelerimizde Le Play okulunun deneysel sosyolojisi olarak öğretilmeye çalışılırken, 1950 - 1960 arası genel kuramı reddeden, gözleme dayalı, tasvirî ve deneysel Amerikan sosyolojisi bazı kuruluşlarımızda etki alanı bulmaya başlamıştır. Yine Amerikan sosyolojisinin etkisi altında 3-4 yıldan beri «davranışçı sosyoloji» savunucularını bulmaya başlamış ve «davranış» kürsüsü açmak gibi kuramlaştırma çabaları görülmüştür. Oysa, yalnız şimdiki zamanda insan davranışlarını gözlemek, ölçmek, onların yalnız nesnel görünümünü tasvir etmek ya da genel olarak yalnız insan davranışlarını üzerine bilgi edinmek ve bunlarla bir toplumdaki ilişkileri açıklamaya kalkışmak gerçek olmayan bir sonuç ve kötü bir soyutlamayla karşılaşmak demektir. Yine 1960'tan beri, 1940-1945 arasındaki araştırmalar doğrultusunda (öncekilere göre biraz daha gelişmiş araştırma tekniklerinden yararlanarak) kısımsal toplumsal gerçeklerimizle ilgili araştırma yapan sosyologlarımız olmuş, fakat, bunlar da 1940-1945 arasındaki sosyologlarımız gibi diyalektik yöntemin bütünlük yasasını gözden kaçırmışlardır.

1960'tan beri, bir kısım sosyolog ve sosyal bilimcilerimiz, (tarihçilerimizin ve iktisat tarihçilerimizin Türkiye tarihi ile ilgili görüşlerine de dayanarak) bazı toplumları açıklamış olan bir yaklaşımı mekanik olarak kendi toplumsal gerçeğimizi açıklamak için uygulamak yerine, toplumumuzdaki belirleyiciliğin, kendi tarihsel ve toplumsal evrim gerçeğimize göre bulunmasını önermektedirler ki, bu kitabın son sözü olarak, bizim de bu öneriye katıldığımızı söylemek isteriz.

Katıldığımız bu öneri, 1950'lerden başlayarak, özellikle 1960'tan beri ülkemizde yayınlanan bazı kitaplardaki ve ileri sürülen bazı düşüncelerdeki son derece yetersizliği ve çoğu zaman yanlışlığı belirtmek ihtiyacını özetlemektedir. Çünkü, kendi tarihsel ve ekonomik gerçeklerimizi açıklamak için bilimsel araştırmalar yapmadan yu-

ni olgulara dayanmadan (ya da pek az olguya dayanarak) toplumumuzdaki ya da kendi tarihsel ve toplumsal evrimimizdeki belirleyicilikle ilgili «bulgular - sonuçlar» hâlâ ve her nedense geçerlilik iddiaları taşır gibi görünmektedir.

Kanımızca, bu iddialar biri yetersiz biri de tamamıyle yanlış iki yaklaşımın gerekli sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu iki yaklaşım şöyle özetlenebilir:

1) Yetersiz olan yaklaşımdan yana olanlar zaten iki grup olarak görünmektedir. Birinci gruptakiler en kesin, en bilimsel yöntem olan diyalektik yöntemi bildikleri halde, onu, kendi tarihsel ve toplumsal gerçeğimize uygulamadan yani derin bilimsel araştırmalar yapmadan (ya da en çok olguyu açıklayabilecek varsayım kurup araştırma yapmadan), o yöntemin açıkladığı bazı Batı toplumlarının belirleyicilik kalıplarına kendi özel tarihsel ve toplumsal gerçeğimizi zorlayarak sığdırmaya çalışmaktadırlar. Ki bu tembellik, siyaseti bilimsel gerçeğin önüne geçirenlerin dileğidir. İkinci gruptakiler, kendi tarihsel ve toplumsal gerçeğimizle ilgili bilimsel değer taşıyan araştırmalar yaptıkları halde, bu araştırmaları, siyasal istek ve amaçları yüzünden «mantıksal sonuçlarına vardırmamış» olanlardır.

2) Tamamen yanlış yaklaşımı uygulayanlar, grubu ya da toplumu birleşmesi ancak bir rastlantı olan bireylerarası ilişkilerin bir bütünü olarak gören, toplumsal yapı sorunu ile hiç ilgilenmemiş, dolayısıyle toplumsal değişmeleri yaratan etkenleri görememiş, toplumsal olguları tümlük kavramı içinde çözümleyememiş Weber'in özellikle etkilediği yöntemsiz ve tarihsiz Amerikan sosyolojisinin (türlü nedenlerle!) ülkemizde yayıcısı ve devamcısı olanlardır. Ki bunlar, hiç bir kurama dayanmadan, hiç bir uslamlamaya başvurmadan ve yalnız deneyde bilgilerin kaynağını arayan, yalnız şimdiki zamanda insan davranışlarını değerlendirmeye çalışan sözde sosyologlardır.

Yetersiz olan yaklaşımın ilk grubu üzerinde durmak gerekmez herhalde. İkinci gruptakiler ise, son yüz, yüzelli yıldan beri Türk toplum yapısının belirleyicisi olarak «tefeci - aracı - bezirgân» sınıflarını göstermektedir. Kanımızca, bu sonuca varanlar siyasal istek ve amaçları yüzünden hem Batıdaki kapitalizmin doğuşunu bilmezlikten gelenler hem de, soyıları az da olsa yapılan araştırmaların ortaya koymaya çalıştığı gibi, Türkiye'nin tarihinde toplumsal yapımıza biçim veren siyasal ve idari kurumların başına geçenlerin (son 25 - 30 yıllık değişik ve karmaşık durum hariç) bu mevkilere, çoğu zaman, özel servetleri sayesinde değil, yetenekleri ve toplumsal değerleri sayesinde geçtikleri (ve buna bağlı olarak bazılarının özel servete ya da özel ekonomik güce sahip oldukları) olgusunu ta-

rihsel veri olarak gözden kaçırmak isteyenlerdir. Ve elbette bu tarihsel verinin ve bu verinin evriminin de daha başka olguları içeren diyalektik bir bütün içinde değerlendirilmesi gerekir.

Tamamiyle yanlış olan yaklaşıma örnek olarak da şu belirleyicilik verilebilir: Kimi sözde sosyolog ya da sosyal bilimcilerimiz, «toplumun hareketliliğini içindeki gruplar açısından değerlendirmeye çalışmak» gerektiğini önererek, ve bir propagandacı gibi «günümüzün sosyal biliminin tümcü sonuçları reddeden, hakikati yalnız parçalar halinde gören özelliğini» fırsat buldukça tekrarlayarak, Türkiye'nin şimdiki toplumsal yapısını belirleyen şeyin aralarında bir bağlantı da kurmadan bazı toplumsal gruplar (işçiler, işadamları ve aydınlar) olduğunu ileri sürmektedir. Aslında bu kişiler, her şeydeki diyalektik hareketin ve bütünlüğün her şeyin oluş nedeni ve «hayatı» olduğunu bilmezlikten gelen, araştırma konusu gerçeği hareketinin ve bütünlüğünün dışında parçalara ayıranlardır. Vo toplumu aynı zamanda (maddî ve manevi) toplumsal bir çaba, toplumsal bir etkinlik bütünü olarak bir türlü göremeyenlerdir.

Bir de on - onbeş yıldan beri zaman zaman kimi iktisat tarihçisi ve sosyologlarımız, W. W. Rostow'un «ekonomik büyümenin beş evresi» şemasını bütün toplumların geçirdikleri ve geçirmek zorunda kaldıkları aşamalar olarak kabul etme çabasına girmişler ve bu şemanın Türk tarihini ve toplumunu da açıklamaya yeteceğini savunmuşlardır. Bu aşamalar, «geleneksel toplum evresi, harekete geçme ön koşulları evresi, harekete geçme evresi, olgunluk evresi, tüketim toplumu evresi» olarak sunulmaktadır. Toplumların özel ve somut tarihlerinin incelenmesini hiç içermeyen ve toplumlardaki diyalektik gelişmeyi reddeden bu şemadaki aşamaların izledikleri süreç ve taşıdıkları kapsamları açıklamayı bile gereksiz buluyoruz.

Bir toplumu incelemek için, dünyadaki bütün şeyleri ortaya çıkmış, hareketsiz nesneler olarak inceleyen eski araştırma düşünme yöntemi olan metafizik yöntemi bir daha anmamak üzere bir yana atarken yöntem konusunu şöyle sonuçlandırabiliriz: Ampirizm'i ve analitik'i yöntem olarak uygulayanlar, gerçeğin ancak bir kısmını açıklamaya, öğrenmeye çalışanlardır. Çünkü ampirizm, yalnız ve yalnız olguları görerek pek az bir gözlemle yetinmektedir; analitik ise, gerçeği parçalara ayırarak gerçekteki hareketi ve bütünlüğü gözden kaçırmaktadır. Oysa diyalektik yöntem, bütünlükleri ve hareketleri içinde gerçeğin öğelerini inceler, araştırır.

Türk tarihi ve toplumu üzerine yapılan araştırmaların pek yetersiz olduğunu bilmekteyiz. Fakat, yapılan bu araştırmalar içinde tutarlı olanları ve özellikle büyük Türk düşünürü Kemal Tahir'in Türk toplumu ve insanı ile ilgili inceleme ve düşünceleri, tarihsel evrim içinde Türk toplum yapısını açıklamak için, klâsik tarihsel maddo-

ciliğin ya da ancak Batı Avrupasını açıklayabilen tarihsel maddeciliğin yeterli olmadığını ileri sürmektedir. Ve özellikle Kemal Tahir, Türk toplumunun tarihini incelemek için «Batı gelişme çizgisinin dışında yer alan başka bir üretim biçimi açısı»nın yani Asya Tipi Üretim Biçimi kavramına yakın bir kavramın «bir varsayım değeri taşıması» gerektiğini ileri sürmektedir.

Türk toplumunun tarihini daha doğrusu tarihsel evrim içinde Türk toplumundaki sınıflaşmayı açıklayabilmek için Kemal Tahir'in düşüncesi doğrultusunda kurulacak bir varsayım, kanımızca, «başka varsayımlara oranla en çok olguyu açıklayabilen ve gerçeği usa dayanan bir biçimde kavramamızı sağlayan bir varsayım» olacaktır.

Önceki sayfalarda Asya tipi üretim biçimi kavramının en geniş anlamıyla (köyler aleyhine) kentlerle köyler arasındaki çelişkinin en başta gelen belirleyici olduğu toplum yapısını gösterdiğini söylemiştik. Bilimsel bilgi, bilimsel tecrübe ve önsezi gibi öğelerden oluşacağı için varsayım kurmanın zorluğunu biliyoruz ve bu zorluk hep biliniyor. Fakat, son elli - altmış yıllık yakın tarihimizin en önde gelen kişilerinden biri olan (ve Türkiye'de ne yaptığını ve ne yapıldığını iyi bilen) İsmet İnönü'nün Mehmet Barlas tarafından aktarılan gözlemini ilginç olduğu kadar uyarıcı buluyoruz: «İnönü'ye Ortanın Solu'nun anlamını ve Türkiye'deki sosyo - ekonomik problemlere dönük yorumunu sormuştum... Dikkatle kelimelerini seçmiş, Türkiye'de şehirlinin ve köylünün çeşitli problemleri olduğunu söylemişti. Ben yani sosyal sınıflar mı? deyince, 'Şehirli ve köylü...' şeklinde yeniden düzeltmişti.»

Bitirirken, her türlü kavram kargaşasından korunmak için, burada, bir konuya açıklık getirmenin yararlı olacağı kanısındayız. Şöyle ki, daha önceki sayfalarda açıklamaya çalıştığımız —ekonominin baş belirleyici olması ya da ekonomi ile belirlenme— başka bir şey, «ekonomik yaşantıyla toplumsal gerçeği doğrudan doğruya özdeşleştirmek» başka bir şeydir. Bu GERÇEK yani özdeşleştirmek, bir toplumu incelemek için «bilimsel açıklamalarda ekonomik koşulların yol gösterici» olduğunu ortaya koymak içindir.

Böylece, tarihsel maddecilik, ekonomik bir belirleyiciliğin formülü olarak kalmayacak; toplumlardaki başka belirleyicileri ve onların yarattıkları çelişmeleri, gelişmeleri kapsayacak biçimde, insan bilincinin toplumsal belirlenmesini araştıran daha geniş anlamda, daha nesnel bir tarihsel maddecilik olacaktır.

GENEL BİBLİYOGRAFYA

Selâhattin Hilâv. Diyalektik Düşüncenin Tarihi. İst. 1966

Selâhattin Hilâv. Kemal Tahir'in Felsefi Düşüncesi. Türkiye Defteri. Sayı 7. İst. 1974.

Cem Eroğul. Diyalektiğe Giriş, SBF Dergisi, Sayı XXI. Ank. 1966

İdris Küçükömer. İktisat İlkelerine Yeniden Bakış. İst. 1972

Cavit Orhan Tütengil. Sosyal İlimlerde Araştırma ve Metot.İst. 1963

Behice Sadık Boran. Sosyoloji Anlayışında İkilik. DTCF Dergisi. Ank. 1943

H. Z. Ülken. Müdür. Sosyoloji Dergisi. Sayı I - II. İst. 1942, 1943

Hilmi Ziya Ülken. Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi. İst. 1966

N. Şazi Kösemihal. Sosyoloji Tarihi. İst. 1968

Macit Gökberk. Felsefe Tarihi. Ank. 1967.

Mustafa Akdağ. Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi, Cilt I. Ank. 1959

Niyazi Berkes. Türkiye'de Çağdaşlaşma. Ank. 1973

Taner Timur. Türk Devrimi ve Sonrası. 1919 - 1946. Ank. 1971

T. J. de Boer — Yaşar Kutluay. İslâmda Felsefe Tarihi. Ank. 1960

Sencer Divitçioğlu. Marksist «Üretim Tarzı» Kavramı. İst. 1971

Sedat Veyis Örnek. 100 Soruda İlkellerde Din, Büyü, Sanat, Efsane. İst. 1971

Ruşen Keleş. 100 Soruda Türkiye'de Şehirleşme, Konut ve Gecekondu. İst. 1972

Korkut Boratav. 100 Soruda Türkiye'de Devletçilik. İst. 1974

Oya Sencer (Baydar). Toplumsal Değişme. (Teksir) Ank. 1971

Bozkurt Güvenç. İnsan ve Kültür. Ank. 1972

Emre Kongar. Toplumsal Değişme. Ank. 1972

Ahmet Taner Kışlalı. Siyaset Sosyolojisine Giriş. (Teksir) Ank. 1971

Artun Ünsal. Hukuk Sosyolojisine Giriş. (Teksir) Ank. 1971

BİLDİRİLER. Türkiye'de Sosyal Araştırmaların Gelişmesi. Ank. 1971

Seçmeler. Asya Tipi Üretim Tarzı. İst. 1970

Yılmaz Esmer. Wriht Mills. (Teksir) Ank. 1970

Henri Lefebvre. Sosyalist Dünya Görüşü. İst. 1965

Doğan Ergun. Sosyoloji ve Tarih. İst. 1973
Georg Lukacs. Histoire et Conscience de Classe. Fr. Çev: 1960
Henri Lefebvre. Logique Formelle et Logique Dialectique. 1947
Henri Lefebvre. Marx Philosophe. 1964
Henri Lefebvre. La Somme et le Reste. 1959
Lucien Goldmann. Sciences Humaines et Philosophie. 1952
Lucien Goldmann. Recherches Dialectiques. 1959
Karl Marx. Le Capital. I.
Emile Durkheim. Les Règles de la Méthode Sociologique. (14.b). 1960
Pinto et Grawitz. Méthodes des Sciences Sociales. 1964
Raymond Aron. Les Etapes de la Pensée Sociologique 1967
Jean Duvignaud. Introduction à la Sociologie. 1966
Georges Gurvitch. Traité de Sociologie I - II. 1958
Claude Lévi - Strauss. Anthropologie Structurale. 1958
C. Wright Mills. L'Imagination Sociologique Fr. Çev: 1967
R. K. Merton. Eléments de Méthode Sociologique. Fr. Çev: 1953
Guy Rocher. Introduction à la Sociloge Générale. T. III. 1968
Georges Balandier. Sociologie des Mutations. 1970
Pierre George. Sociologie et Géographie. 1966
Henri Wallon. Sociologie et Education. C. İ. Sociologie. 1951
Albert Memmi. Propositions. C. İ. Sociologie. 1959
Dragoutin Lekovic. Sciences Naturelles et Sciences Humaines Selon Marx. C. İ. Sociologie. 1951

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 5

I. BÖLÜM

SOSYOLOJİ ÖNCESİ: TOPLUMSAL FELSEFE

Soru 1 : Sosyolojiden önce ne vardır? Toplumsal felsefe nedir? 7
Soru 2 Toplumsal felsefenin ilkçağdaki tanınmış temsilcileri kimlerdir? 8
Soru 3 Ortaçağda Batı toplumsal felsefesinin nitelikleri nelerdir ve tanınmış temsilcileri kimlerdir? 10
Soru 4 Ortaçağda Doğu toplumsal felsefesinin nitelikleri nelerdir ve tanınmış temsilcileri kimlerdir? 11
Soru 5 İslâm Doğu toplumsal felsefesinde İbni Haldun'un neden özel bir yeri ve önemi vardır? 12
Soru 6 Ortaçağda Türklerde toplumsal felsefenin nitelikleri nelerdir ve kimlere temsilcileri diyebiliriz? 13
Soru 7 : Ortaçağda Türklerde bazı toplulukların örgütlenmesine «uygulamalı toplumsal felsefe» denilemez mi? 15
Soru 8 : Ortaçağda Türklerdeki toprak mülkiyeti düzeni İslâmlık içinde Türklere özgü bir toplumsal felsefenin varlığını göstermez mi? 16
Soru 9 : Toplumsal felsefenin yeniçağlardaki konuları nelerdir ve tanınmış temsilcileri kimlerdir? 17
Soru 10 Yeniçağların toplumsal felsefesinde Leibniz'in neden özel ve büyük bir yeri vardır? 19

Soru 11 Toplumsal felsefe ile tarih felsefesi arasında ne fark vardır? 20
Soru 12 Fizyokratlar, tutucu oldukları halde, toplumsal felsefeye katkıda bulunmadılar mı? 21

II. BÖLÜM

SOSYOLOJİNİN KURUCULARI

Soru 13 : Sosyolojinin ilk kurucusu olarak neden Saint - Simon kabul edilmektedir? 23
Soru 14 Saint - Simon'a göre toplum nedir, sosyoloji nedir? 24
Soru 15 : Proudhon'a göre toplum ve sosyolojik çokçuluk nedir? Sosyoloji neleri incelemelidir? 25
Soru 16 Auguste Comte'un toplum ve sosyoloji anlayışı nedir? 26
Soru 17 : Auguste Comte, sosyolojiyi neden ikiye ayırmıştır? Toplumsal statik nedir? Toplumsal dinamik nedir? 28
Soru 18 : Üç hal yasası nedir? 29
Soru 19 Comte sosyolojisinin bugün için bir önemi, bir anlamı var mıdır? 30
Soru 20 : Marx'ın sosyolojisini anlamak için neden Hegel'in diyalektiğinden hareket etmek gerekir? 32
Soru 21 : Hegel'in idealist diyalektiğinin kaynağı nedir? 33
Soru 22 : Yöntem olarak Hegel'in idealist diyalektiğinin yasaları nelerdir? 35
Soru 23 : Yöntem bakımından Hegel'in katkısı nedir? Hegel'in tarih görüşü nedir? 37
Soru 24 Maddeci diyalektik nedir? Marx'ın tarih görüşü nedir? Marx, doğa bilimleri ve insan bilimleri arasındaki ilişki sorununa nasıl bir çözüm getirmektedir? 38
Soru 25 Diyalektik, bir bilim değil midir? 43
Soru 26 Toplum diyalektiğinin doğa diyalektiğinden farkı nedir? 43
Soru 27 Marx'a göre tarihsel maddecilik nedir? Marx'ın toplumsal sınıf kavramı nasıl tanımlanabilir? 44
Soru 28 : Marx'a göre üretim ilişkisi nedir? Yabancılaşma nasıl olur? 47
Soru 29 : Marx'ın sosyolojisi ve sosyolojik araştırma yöntemi nasıl eleştirilmelidir? 49

Soru 30 : Frédéric Le Play neden sosyolojinin kurucuları ara-
sında yer alamaz? 48
Soru 31 : Spencer'in doğacı sosyolojisi hangi etkinin sonu-
cuydu? Spencer, sosyolojide görevselciliğin (fonctionnalisme) başlatıcısı sayılmış olamaz mı? 54

III. BÖLÜM

YİRMİNCİ YÜZYIL SOSYOLOJİSİNDE YÖNSEMELER VE GELİŞMELER

Soru 32 Durkheim'a göre toplum nedir? Toplumsal bilinç kavramı (ya da toplumsal tasarım kavramı) Durkheim sosyolojisinin anahtar kavramı değil midir? 56
Soru 33 Durkheim sosyolojisinde toplumsal işbölümü neden teknik işbölümünden önce gelmektedir? 57
Soru 34 Durkheim'ın sosyolojik yöntem anlayışı nedir? 59
Soru 35 : Durkheim sosyolojisi ne yönde ve ne biçimde bir gelişme gösterdi? 61
Soru 36 : Pareto'nun sosyolojisi başarısız bir uzlaştırma çabası ya da anlamsız bir karmaşa değil midir? Pareto sosyolojiye nasıl geldi? 62
Soru 37 «Toplumsal davranış» sosyologu Max Weber'in öncüleri hangi Alman düşünürleridir? 65
Soru 38 : «Alman tarihsel okulu» nedir? Dilthey neden insan bilimlerini psikolojiye indirgemiştir? 66
Soru 39 : Rickert neden toplumsal bilimleri kültür bilimleri olarak düşünmüştür? 67
Soru 40 : Weber'e göre «yorumlu anlama» nedir? Anlayıcı sosyoloji nedir? 68
Soru 41 Weber'e göre toplumsal davranış nedir? 69
Soru 42 İdeal tip nedir? 70
Soru 43 Weber sosyolojisine bir «ara sosyoloji» denilebilir mi? 71
Soru 44 : Toplumsal biçimler sosyolojisi ya da biçimci sosyoloji ne demektir? R. Dahrendorf'un kuramsal modeli ya da çatışmalar kuramı nedir? 74
Soru 45 : Amerikan sosyolojisi hangi etkiler altında oluşmaya başladı? 79
Soru 46 : Görevselcilik (fonctionnalisme) nedir? 80

Soru 47 : Parsons'un görevselciliğine göre toplum nedir? Eylem genel kuramı yo da toplumsal eylemin kuramı nedir? 82
Soru 48 : Merton, sosyolojiyi nasıl görür? Özel kuramlar ya da «orta menzilli - orta çapta - kuramlar» nedir? 83
Soru 49 : Amerikan sosyolojisi hangi yönde gelişerek bugüne gelmiştir? 85
Soru 50 Amerikan sosyolojisinde Wright Mills'in neden özel bir yeri vardır? 89
Soru 51 Yapısalcılık (structuralisme) nedir? 90
Soru 52 Gurvitch'in «derinliğine sosyolojisi» ya da «toplumsal gerçeğin derinliğine katları» nedir? 92
Soru 53 Rusya'da sosyoloji hangi yönde gelişmektedir? 94
Soru 54 Az gelişmiş ülkelerde sosyoloji hangi yönde gelişmektedir? 96

IV. BÖLÜM

TOPLUM — TOPLUMSAL DEĞİŞME

Soru 55 Toplum nedir? 98
Soru 56 Toplumsal değişme nedir? Toplumsal değişme, sosyolojinin temel konusu değil midir? 99
Soru 57 Toplumsal değişmeyi yaratan etkenler nelerdir? 100
Soru 58 Toplumsal değişmenin nesnel ölçütleri nelerdir? 101
Soru 59 Toplumsal değişmenin öznel ölçütleri nelerdir? 101
Soru 60 : Toplumsal değişmeye uymak ne demektir? 102

V. BÖLÜM

SOSYOLOJİDE KURAM, YÖNTEM VE ARAŞTIRMA TEKNİKLERİ

Soru 61 Kuram nedir? Sosyolojik kuram nedir? 103
Soru 62 Sosyoloji, deneysel bir bilim olabilir mi? 104
Soru 63 Yöntem nedir? Sosyolojik yöntem ne olmalıdır? 104
Soru 64 Diyalektik yöntemin kuralları nelerdir? 106

Soru 65 : Yöntem konusunda çokçuluğun (plüralizm) sakıncaları nelerdir? 107
Soru 66 : Araştırma tekniği nedir? Sosyolojide araştırma teknikleri nasıl oluşur? 109
Soru 67 «Yöntem» ve «araştırma tekniği» aynı anlamda neden kullanılamaz? 110
Soru 68 : Sosyolojik araştırmada hangi tekniklerden yararlanılır? 111
Soru 69 : Sosyolojide deneysel tekniklerden yararlanmak neden gereksizdir? 112

VI. BÖLÜM

SOSYOLOJİDE NESNELLİK SORUNU

Soru 70 : Nesnel gerçek nedir? Sosyolojide nesnellik nasıl bir özellik gösterir? 114
Soru 71 : Sosyolojide nesnellik sorununun güçlükleri nelerdir? 115
Soru 72 : Sosyoloji ile ideoloji arasındaki ilişki neden kaçınılmaz bir ilişkidir? 116
Soru 73 : Kavram nedir? Sosyolojik kavram nedir? 118
Soru 74 : Sosyolojik araştırmada kavramlar nasıl oluşur? 119

VII. BÖLÜM

SOSYOLOJİ VE ÖTEKİ İNSAN BİLİMLERİ

Soru 75 : Sosyoloji öteki insan bilimleriyle neden ilişkili olmak zorundadır? 121
Soru 76 Sosyoloji, tarihle neden ilişkili olmak zorundadır? 122
Soru 77 Sosyoloji, etnolojiyle neden ilişkili olmak zorundadır? Kültür kavramının çokanlamlılığı nasıl çözümlenecek ve nasıl giderilecektir? 124
Soru 78 : Sosyoloji, ekonomiyle neden ilişkili olmak zorundadır? 127
Soru 79 : Sosyoloji, psikolojiyle neden ilişkili olmak zorundadır? 128
Soru 80 Toplumsal sınıf nedir? Sınıf bilinci ne demektir? 129
Soru 81 Toplumsal sınıflar neden birer grup değildir? 130

Soru 82 : «Toplumsal sınıfların gerçekçiliği»nin ölçütleri nelerdir? 131
Soru 83 : Teknik, neden sosyolojinin en ilk konularından biridir? 131

VIII. BÖLÜM

SOSYOLOJİNİN DALLARI : ÖZEL SOSYOLOJİLER

Soru 84 : Sosyoloji, neden dallara yani özel sosyolojilere ayrılmıştır? 133
Soru 85 : Bilgi sosyolojisi nedir? Neleri konu edinir? 134
Soru 86 : Din sosyolojisi nedir? Neleri konu edinir? 136
Soru 87 Ahlâk sosyolojisi nedir? Neleri konu edinir? 137
Soru 88 Hukuk sosyolojisi nedir? Neleri konu edinir? 139
Soru 89 : Siyaset sosyolojisi nedir? Neleri konu edinir? 140
Soru 90 Ekonomik sosyoloji nedir? Neleri konu edinir? 141
Soru 91 Kent sosyolojisi nedir? Neleri konu edinir? Kentlerin yeniden düzenlenmesi konusunda tasarlanan araştırma planı hangi bölümleri kapsar? 143
Soru 92 : Köy sosyolojisi nedir? Neleri konu edinir? 147
Soru 93 Sanayi sosyolojisi nedir? Neleri konu edinir? 149
Soru 94 Eğitim sosyolojisi nasıl doğdu? Neleri konu edinmektedir? Eğitimin tanımları üzerindeki çelişki nereden gelmektedir? 151
Soru 95 : Edebiyat sosyolojisi nedir? Neleri konu edinir? 153
Soru 96 : Sosyoloji bakımından sanat nedir? 154
Soru 97 : Sosyoloji bakımından dil nedir? 156
Soru 98 : Bugünkü sosyolojiye göre aile nedir? 156

IX. BÖLÜM

SOSYOLOJİ VE TÜRKİYE

Soru 99 : Türkiye'de Cumhuriyet'ten önce sosyoloji hangi yönlerde geliştirilmek istendi? 158
Soru 100 : Türkiye'de Cumhuriyet'ten beri sosyoloji ne gibi gelişmeler göstermiştir? Ve Şimdi Türkiye'de sosyoloji hangi yönde gelişme olanakları bulmalıdır? 161

GENEL BİBLİYOGRAFYA 166

Doğan Ergun, 1932'de Akşehir'de doğmuş, ilk ve orta öğrenimini Akşehir'de yaptıktan sonra Fransa'da Aix Üniversitesi'nde sosyoloji okumuştur. Öğrenimini tamamlayınca, bir süre, Fransa'da Centre National de la Recherche Scientifique'in sosyoloji bölümünde "araştırmacı sosyolog" olarak çalışmış, 1963'te yurda döndüğünde Gazi Eğitim Enstitüsü sosyoloji öğretim görevliliğine atanmıştır. Bu göreve devam ederken Hacettepe Üniversitesi Sosyol Bilimler Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nde de öğretim görevlisi olarak çalışmış ve sosyolojinin en önemli dallarından biri olan "Bilgi sosyolojisi"ni Türkiye'de ilk defa üniversite öğretim programına koydurmuş ve dersini vermiştir. Doğan Ergun, Kültür Bakanlığı danışmanlığından emekli olmuştur. Eserleri: **100 Soruda Sosyoloji El Kitabı** (Birinci baskı: 1973), **Sosyoloji ve Tarih** (Birinci baskı: 1973), **Sosyoloji ve Eğitim** (1987), **Türk Bireyi Kuramına Giriş** (1991), **Yöntemi Bulmak (Türkiye'de Toplumsal Bilimlerin Bunalımı)** (1993).